

VAKBLAD

april 2025
#213

natuur bos landschap

**Agrarisch
natuurbeheer:**
geschiedenis
stand van zaken
evaluatie ANLb
emotie
ratio en toekomst

THEMANUMMER

Agrarisch natuurbeheer

GreenSecure wint de eerste plaats!

Fantastisch nieuws: GreenSecure heeft de eerste plek behaald bij de Circulaire Innovatie Top 2025 in Overijssel! Dat betekent dat we door mogen naar de landelijke finale.

Dit evenement in Overijssel zet innovatieve en circulaire ondernemers in de schijnwerpers. Wij zijn enorm blij dat onze inzet voor een duurzamere toekomst op deze manier wordt erkend. Dit motiveert ons om door te gaan met slimme, duurzame oplossingen voor een groenere toekomst. **Onze missie?** Bomen beschermen en de natuur schoon houden met slimme, duurzame oplossingen.

Benieuwd naar onze aanpak? Scan de QR-code en ontdek hoe wij ons inzetten voor een groenere toekomst.

Wij willen CO₂ blijven opslaan!

VERANKER DUURZAAM BEHEER VAN BOMEN IN JOUW GEMEENTE

Gemeenten en landeigenaren kunnen nu ook hun beheer van bomen buiten het bos laten certificeren. Zo zorgen we samen voor een gezonde, groene leefomgeving! Doe mee en behaal het certificaat voor Bomen Buiten het Bos. Kijk op pefc.nl/bomenbeheer

COLOFON

Jaargang 22 nummer 213 april 2025

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie
Rik Nijland (hoofdredactie), Ria Dubbeldam (eindredactie), Erwin Al, Chantal van Dam, Geert van Duinhoven, Bart de Haan, Marjelle Molenaar, Edwin Raap, Froukje Rienks, Richard Sikkema, Joop Spijker, Sarah Westenburg, Martijn van Wijk

Vaste bijdrage
Fred Kistenkas (Juridica); Ido Borkent (Praktijkraadsel)

Lay-out
Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Cover
Gruttokuiken, foto Bernard de Jong

Redactieadres
Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl

Abonnementenadministratie
Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
Contact: Irma van Noort
030 693 00 40
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl

Jaarabonnement (10 nummers)**	Incl. 9% btw
Bedrijfsabonnement	€ 90,00
Bedrijfsabonnement incasso	€ 85,00
Particulier abonnement	€ 65,00
Particulier abonnement incasso	€ 60,00
Studentenabonnement*	€ 30,00
Studentenabonnement incasso*	€ 25,50
Verzendkosten buitenland	
Abonnee België	€ 9,00
Abonnee buiten Nederland en België	€ 37,00

* Studenten moeten bij aanmelding een kopie van hun studentenkaart mailen naar de abonnementenadministratie. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart mailen.
** Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement elke maand in laten gaan. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. Na een jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd. U kunt te allen tijde opzeggen met een opzegtermijn van 1 maand.

Copyrights en aansprakelijkheid
Het auteursrecht berust bij de redactie en de auteurs. Overname van artikelen wordt gewaardeerd, mits deze niet worden ingezet voor commerciële doeleinden en voorzien zijn van een deugdelijke bronvermelding. Overname is mogelijk na een schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur/eindredacteur. De redactie en de auteurs streven naar juistheid van de informatie. De redactie en auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor schade die het gevolg is van handelingen gebaseerd op onze informatie.

Advertenties
Medialijn, Caroline Sanders en Sandra Hepping
0314 76 37 35
info@medialijn.nl

Druk
Senefelder Misset, Doetinchem

Uitgave
Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.
In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en LandschappenNL.
Bestuursleden: Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Gierveld (penningmeester), Paul van der Donk, Berry Lucas, Miriam Nienhuis en Michiel van der Weide

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

ISSN nr: 1572-7610

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

inhoud

- 4 Voorwoord
- 6 Vijftig jaar agrarisch natuurbeheer in vogelvlucht
- 9 Portret Amy Mairo
- 10 Ecologische effectiviteit van ANLb vraagt om grotere inspanning
- 14 Feiten en cijfers
- 16 **stelling**
- 18 Groene dooradering op de landgoederen van Twickel
- 22 Agrarisch natuurbeheer voor weidevogels móet beter
- 26 Bijvriendelijk beheer van boerenland tot halfnatuurlijke habitats
- 29 Portret Hans Uijenhoed
- 30 Het geheim van het succesvolle weidevogelbeheer in Amstelland
- 34 **visie: emotie en ratio**
- 37 Agrarische collectieven als brug tussen overheid en boer
- 39 Portret Marije Klever
- 40 Effectief ANLb vraagt om continue professionalisering van agrarische collectieven
- 42 Boer, emmer, nachtvlinde: een gouden combinatie?
- 44 Habitatscorekaarten voor een effectievere gebiedsaanpak ANLb
- 46 Biodivers Akker Mozaïek als kans voor landbouw en natuur
- 49 Portret Rik Schreurs
- 50 **kort**
- 52 KNBV – Bosaanleg op verstoorte bodem na bruinkoolwinning
- 54 Juridica – Bestrijdingsmiddelen
- 55 Een normaal Praktijkraadsel

Glas halfvol

Is het glas halfleeg of halfvol?

In vijftig jaar tijd is het agrarisch natuurbeheer gegroeid naar een collectieve organisatie van het beheer, een groeiend aantal deelnemers en verbetering voor bijvoorbeeld de gele kwikstaart en patrijs. Maar met de grutto gaat het nog niet goed. Dit themanummer van het Vakblad is zeer welkom en komt op een goed moment. Een goed moment omdat het kabinet investeert in uitbreiding van agrarisch natuurbeheer. En omdat tegelijkertijd de ecologische evaluatie van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer ons de spiegel voorhoudt dat de resultaten voor natuur nog niet goed genoeg zijn. Weliswaar zijn veel soortgroepen beter af in ANLb gebieden dan in overige gebieden, maar vaak is de negatieve trend nog niet gekeerd. Daarom ligt de vraag voor: wat kunnen en moeten we anders, of beter, doen?

Het glas is pas vol als agrarisch natuurbeheer bijdraagt aan gezonde populaties van weide- en akkervogels. En als er, mede dankzij een uitgebreid netwerk van groene en blauwe landschapselementen (dooradering), geschikt leefgebied voor doelsoorten is. Om dat te bereiken is het nodig het beheer veel meer in gebieden te clusteren, en zwaardere beheerpakketten in te zetten. Of zoals ik een iemand hoorde zeggen: 'het

uitstrooien van beheerpakketten als hagelslag over het landschap' is niet de meest effectieve manier. Het helpt om kennis uit de evaluatie in te zetten voor verbetering van het agrarisch natuurbeheer. Net als het uitwisselen van verschillende visies en ervaringen uit de praktijk. Dat kan schuren, zeker. Niet voor niets luidt het spreekwoord: 'zonder wrijving geen glans'.

Het glas voelde meer dan vol tijdens de Boeren-Natuurdag half maart in Nijkerk. Honderden mensen uit de agrarische collectieven en hun partnerorganisaties waren daar bij elkaar, in ontmoeting en in gesprek over de uitdagingen voor de toekomst. Wat mij opviel waren het enthousiasme en de sfeer 'dit doen we samen'. Veel mensen die met plezier en liefde hun werk doen. Dat geeft energie om de boeren natuur uit te bouwen en te verbeteren. Ik zag ook openheid om van elkaar te leren. Doen – leren - beter doen: een solide basis voor een succesvolle uitbreiding van het agrarisch natuurbeheer.

Het glas wordt voller als boeren, natuurbeschermers, overheden en uitvoeringsorganisaties er met elkaar de schouders onder zetten. Bewegen tussen beleid en praktijk, gericht op effectieve inzet van middelen. Mogelijk maken dat boeren kunnen en willen meedoen. Want is het niet zo dat we allemaal dromen van een levend landschap, met gezonde boerenbedrijven en een rijke natuur?

Petra Souwerbren

Petra Souwerbren schrijft het voorwoord op persoonlijke titel. Zij had diverse rollen in de natuursector, de laatste jaren vooral op het snijvlak met landbouw. Zij was kwartiermaker voor het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, trekker voor het Aanvalsplan Landschap en initiatiefnemer van het Platform Natuurinclusieve landbouw Gelderland. Momenteel werkt zij bij het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.

THEMANUMMER Agrarisch natuurbeheer

Nieuwe handvatten

Zorgen over de achteruitgang van natuur en landschap leiden een halve eeuw geleden tot de Relatienota en subsidiëring van agrarisch natuurbeheer. Er is dan nog een sprankje hoop dat kemphaan en watersnip, destijds al schaarse broedvogels, zullen profiteren van het nieuwe beleid.

Bij de eerste evaluatie, in 1988, is die hoop vervlogen, de achteruitgang van beide weidevogelsoorten heeft verder doorgezet. Wel gaat het dan nog prima met 'minder kritische soorten' zoals Kievit, grutto en deels ook tureluur, constateren de onderzoekers. Helaas komt ook die tijd niet meer terug.

Als themaredactie hopen we dat dit themanummer handvatten en inspiratie biedt om eindelijk het tij te keren. Niet alleen voor boerenlandvogels, insecten, amfibieën en hamsters, maar ook voor houtwallen en ander landschappelijk erfgoed. En we hopen dat dat hand in hand gaat met agrarisch beleid waarmee boeren op een duurzame manier hun brood kunnen verdienen.

We danken iedereen die dit themanummer mogelijk heeft gemaakt: de auteurs en de fotografen, de vormgeefster en de eindredacteur, en natuurlijk onze sponsors: het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De samenstelling van dit themanummer was in handen van Rik Nijland, Sarah Westenburg, Edwin Raap, David Kleijn en Jop Gerrits.

foto's Harm Kossen

Droge dooradering

Vijftig jaar agrarisch natuurbeheer in vogelvlucht

In 1975 verschijnt een beleidsnota die een omslagpunt markeert in het landbouw- en natuurbeleid: de Relatienota. Tot die tijd was het landbouwbeleid grotendeels een succesverhaal van efficiëntie en productieverhoging. De keerzijde wordt halverwege de jaren 70 van de vorige eeuw steeds zichtbaarder: kleinschalige landschappen met houtwallen en bloeiende weilanden verdwijnen; algemeen voorkomende vogels worden zeldzaam. De Relatienota erkent voor het eerst dat de boer niet alleen voedselproducent is, maar ook beheerder van het landschap én dat de overheid hem daarbij moet ondersteunen. Een vernieuwende gedachte in een tijd die draait om modernisering en schaalvergroting.

tekst Sarah Westenburg (Vakblad)

> Ondanks de Relatienota van 1975 blijft het voornamelijk bij woorden. Pas in 1981 worden de eerste beheerovereenkomsten met boeren gesloten. Met een streefdoel van 100.000 hectare – vijf procent van het toenmalige landbouwareaal – begint de overheid aan een experiment dat in vijftig jaar tijd is uitgegroeid tot een structureel onderdeel van het Nederlandse landbouwbeleid. In deze beginperiode hebben de beheermaatregelen tot doel de negatieve impact van landbouw op natuur en milieu te verminderen. Boeren krijgen een vergoeding als ze iets nalaten of minder doen: minder bodembewerking, een lager gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen en aangepaste maaidata. Agrarisch natuurbeheer is een bijverdienste in een tijd van melkplassen en boterbergen.

De jaren 90: Europa bemoeit zich ermee

Ondertussen groeit in Brussel het besef dat de landbouw niet alleen voedsel produceert, maar ook natuur en landschap negatief beïnvloedt. De Vogelrichtlijn bestond al sinds 1979 en in 1992 komt daar de Habitatrichtlijn (1992) bij. Samen verplichten deze richtlijnen de Europese lidstaten om kwetsbare soorten en hun leefgebieden te beschermen en daarvoor speciale beschermingszones in te stellen: Natura 2000-gebieden. Daarnaast wordt vanaf de jaren 90 Europese financiële steun voor agrarisch natuurbeheer mogelijk dankzij de introductie van 'agromilieumaatregelen' in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Daar worden nieuwe regelingen voor opgezet, zoals de Regeling Beheerovereenkomsten en Natuurontwikkeling (Rbon) in 1995. De Dienst Landelijk Gebied (DLG) geeft in die tijd advies aan de keukentafel. Dit persoonlijke contact maakt de regelingen laagdrempelig en toegankelijk. Ondertussen nemen de complexiteit en bureaucratie echter toe. Wat begon als een keukentafelgesprek met een overheidsadviseur groeit uit tot een woud van subsidieregels. Mede daardoor gaan boeren in de jaren 90 steeds meer samenwerken via agrarische natuurverenigingen (ANV's). Deze verenigingen spelen een cruciale rol bij het coördineren van agrarisch natuurbeheer, het afsluiten van contracten en het faciliteren van kennisuitwisseling onder boeren.

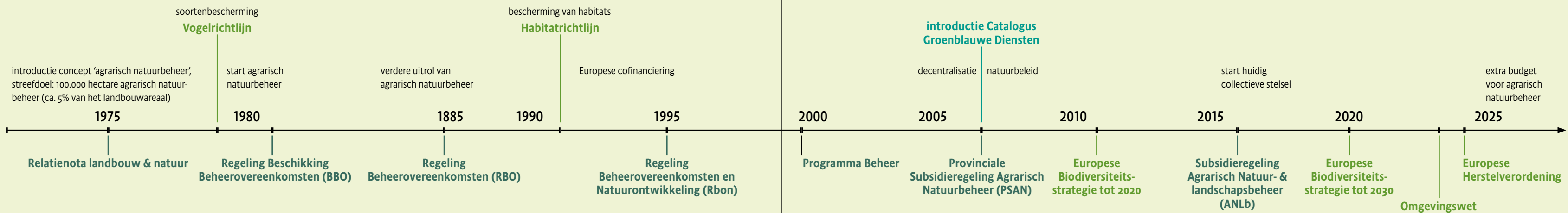
De jaren 00: van individueel naar collectief beheer

Aan het begin van de 21ste eeuw komt de overheid tot de conclusie dat losse, versnipperde subsidie-regelingen niet effectief zijn. Met het Programma Beheer (2000) wordt beoogd structuur aan te brengen: provincies stellen gebiedsgerichte beheerplannen op en boeren moeten zich inschrijven op beheerpakketten waar concrete beheerdoelen en -resultaten aan gekoppeld worden. In plaats van te adviseren, gaat de DLG de uitvoering in het veld controleren. Toch blijft de kritiek zich opstapelen. Volgens een beleidsevaluatie uit 2002 zijn de onduidelijkheid over de continuïteit van regelingen en de trage, ingewikkelde en starre procedures belangrijke knelpunten. Het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer en het vertrouwen in de overheid worden daardoor ondermijnd. Uit beschikbare data blijkt dat de ecologische resultaten tegenvallen, mede als gevolg van

predatie, ongunstige weersomstandigheden en versnipperd beheer. Tegelijkertijd is het lastig om harde conclusies te trekken over de exacte effectiviteit van het beheer, omdat meerdere – deels externe – factoren daar invloed op hebben. Bovendien wordt het onderzoek bemoeilijkt door een gebrek aan referentiegebieden, het ontbreken van gestandaardiseerde meetmethoden en de lange termijn die nodig is om ecologische effecten vast te kunnen stellen. Om de knelpunten op te lossen, wordt een grondige stelselherziening in gang gezet. De uitvoering van de subsidieregeling voor (agrarisch) natuurbeheer komt in 2010 bij de provincies te liggen met de komst van het Subsidiestelsel voor Natuur en Landschap (SNL). In 2013 volgt de ondertekening van het Natuurpact: een overeenkomst tussen Rijk en provincies waarin alle natuurambities tot en met 2027 zijn vastgelegd en die de provincies verantwoordelijk maakt voor de uitvoering van het natuurbeleid.

Natte dooradering

Open akkerland

Boeren krijgen de keuze: zij kunnen óf als individuele agrariër óf via een collectief agrarisch beheerplan deelnemen aan het weide- en akkervogelbeheer. In zo'n collectief beheerplan maken boeren in een bepaald gebied onder regie van een gebiedscoördinator afspraken over het uit te voeren beheer. In 2014 wordt aangekondigd dat al het beheer voortaan collectief en gebiedsgericht moet worden georganiseerd, als opmaat naar een volledig collectieve werkwijze. Dit moet leiden tot een substantiële verlaging van de administratieve lasten, aangezien de overheid geen afzonderlijke contracten meer hoeft af te sluiten met individuele agrariërs.

2016 tot heden

In 2016 gaat het huidige collectieve stelsel voor het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) formeel van start. Veertig agrarische collectieven, samen landsdekkend actief, krijgen de regie over de praktische uitvoering. Deze collectieven – veelal voortgekomen uit de agrarische natuurverenigingen – hebben als taak het agrarisch natuurbeheer binnen hun regio te coördineren: zij regelen de aanvragen, betalen de deelnemers en controleren de uitvoering van het beheer. Nieuw is dat het ANLb uitgaat van een leefgebiedenbenadering. De collectieven krijgen subsidie voor het creëren en in stand houden van geschikte leefgebieden voor doelsoorten zoals weide- en akkervogels, maar ook voor een aantal zoogdieren, amfibieën, vissen en insecten. Het gaat om de volgende drie leefgebieden:

- open grasland (weidevogelbeheer);
- open akkerland (akkervogelbeheer);

- dooradering (kleinschalige percelen omzoomd met landschapselementen).

Op basis van een landelijk overzicht van ruim vijftig beheerpakketten maken collectieven maatwerkafspraken met de boeren in hun werkgebied. Ten opzichte van de beginperiode in de jaren 80 is het beheer nu veel meer gericht op het actief verbeteren van de natuurwaarden in het agrarisch gebied (iets doen) in plaats van het verminderen van de negatieve impact van de landbouw (iets nalaten). Denk aan het creëren van plasdrassen, kruidenrijke graslanden en wintervoedselakkers. De collectieve werkwijze brengt diverse voordelen met zich mee, want de collectieven:

- sturen op basis van de samenhang en kwaliteit van het beheer in een gebied, en daarmee op effectiever beheer;
- hebben een vertrouwensband opgebouwd met de boeren in hun gebied en creëren zo meer draagvlak;
- zorgen voor een waardevolle kruisbestuiving van kennis en *best practices*, wat bijdraagt aan het verbeteren van (de uitvoering van) het beheer.

Het is een model dat elders in Europa met belangstelling wordt gevolgd.

Enkele rode draden

In de afgelopen vijftig jaar is het agrarisch natuurbeheer gestaag doorontwikkeld, maar bepaalde vraagstukken blijven onverminderd actueel, zoals de spanning tussen landbouw en natuur, de beperkingen qua financiering en de vraag naar ecologische effectiviteit.

Spanning tussen landbouw en natuur: scheiden of verweven?

Al sinds de Relatienota wordt er gediscussieerd over de mate waarin landbouw en natuur met elkaar verweven moeten zijn en de vraag waar agrarisch natuurbeheer het meest effectief is. Het huidige agrarisch natuurbeheer zoekt een middenweg, maar het blijft een uitdaging om economie en ecologie met elkaar in balans te brengen. De druk op boeren om internationaal concurrerend te blijven, in combinatie met lage voedselprijzen en hoge grondkosten in Nederland, bemoeilijkt het maken van duurzame keuzes. Deze spanning wordt nog versterkt door de noodzaak van extra maatregelen op het vlak van stikstof en klimaat.

Beperkte financiering en zekerheid

Vanaf de jaren 00 wordt steeds duidelijker dat boeren meer zekerheid en een eerlijke vergoeding nodig hebben om agrarisch natuurbeheer effectief uit te kunnen voeren: het juiste beheer op de juiste plekken, en met voldoende omvang en samenhang. Uit onderzoek blijkt dat de huidige vergoedingen bij meer dan 15 tot 20 procent beheer op bedrijfsniveau niet toereikend zijn. Hierdoor is het aandeel agrarisch natuurbeheer per bedrijf altijd beperkt gebleven. Bovendien staat de korte looptijd van beheercontracten haaks op de langetermijninvesteringen die nodig zijn om agrarisch natuurbeheer structureel te integreren in de bedrijfsvoering.

Tegenvallende resultaten en incompleet beeld Weliswaar heeft de collectieve werkwijze de afgelopen jaren op regionaal niveau tot successen geleid, maar op landelijk niveau zijn de ecologische resultaten onvoldoende om de gestelde doelen

Open grasland

te halen. Daarvoor zijn de omvang, intensiteit en ruimtelijke configuratie van het agrarisch natuurbeheer ontoereikend: op slechts 6,5 procent van het totale landbouwareaal wordt agrarisch natuur- en landschapsbeheer uitgevoerd, en daar komt bij dat het uitgevoerde beheer vaak te licht en de ruimtelijke concentratie te laag is. Bovendien spelen externe factoren een rol; denk aan de toenemende concurrentie om ruimte, de versnippering die daar het gevolg van is en de hoge predatiedruk. Ook hebben we vandaag de dag – net als in voorgaande decennia – nog steeds geen compleet beeld van de effecten van het beheer, omdat de monitoring hoofdzakelijk gericht is op een beperkt aantal soorten (pagina 10).

Balans na vijftig jaar

Vijftig jaar na de Relatienota is de relatie tussen landbouw en natuur een vaststaand gegeven. De rol van boeren als voedselproducenten én beheerders van het agrarische cultuurlandschap wordt politiek en maatschappelijk steeds breder gedragen, getuige ook de extra €500 miljoen die vanaf 2026 jaarlijks beschikbaar gesteld wordt voor het agrarisch natuurbeheer. Maar boeren kunnen die rol alleen goed vervullen als agrarisch natuurbeheer een structureel onderdeel van de landbouw wordt. Om dat te bereiken, moeten een aantal randvoorwaarden op orde zijn, zoals concurrerende vergoedingen, langjarige zekerheid en versterking van de monitoring. Door gericht te investeren in versterking van het huidige collectieve stelsel kan agrarisch natuurbeheer niet alleen bijdragen aan de versterking van natuur en landschap, maar ook aan de toekomstbestendigheid van de landbouw.<

swestenburg@boerennatuur.nl

portret

Amy Mairo (29): vrijwilliger weidevogeltellingen

tekst Sarah Westenburg (Vakblad)

Amy Mairo helpt als vrijwilliger van Landschap Noord-Holland bij de weidevogeltellingen en is fanatiek: ze wil zoveel mogelijk nesten in kaart brengen. 'Samen met twee andere vrijwilligers loop ik twee keer per week over het land van een boer. Elk perceel controleren we op nesten van grutto, Kievit, scholekster, tureluur en slobbeend. Bij elk gevonden nest plaatsen we een markering en noteren het aantal eieren per soort. Door de wekelijkse rondgang kunnen we zien of er eieren bij komen, er predatie is en of er kuikens rondlopen.' Elk nest krijgt een nummer en wordt via een app geregistreerd, zodat zowel de boeren als het collectief precies weten waar de nesten liggen en wat de status is. Bij slecht weer blijven de vrijwilligers weg om verstoring te voorkomen; jonge kuikens kunnen nog slecht tegen de kou.

Hun waarnemingen helpen bij het nemen van gerichte beheermaatregelen, bijvoorbeeld door maaidata te verschuiven. Maar voor Mairo draait het niet alleen om de cijfers; ze geniet van het buiten zijn en de dynamiek in het veld. 'Het fascinerende is dat je aan het gedrag van de vogels kunt aflezen wat er speelt: zijn er roofvogels, is er onderlinge concurrentie? Dat soort dingen. Je ziet hoe de agrarische natuur zich gedurende het seizoen ontwikkelt.'

Met haar achtergrond als ecoïoloog – een hbo-studie Toegepaste Biologie, gevolgd door een universitaire master Freshwater and Marine Ecology – heeft ze een wetenschappelijke basis. Maar ze wilde méér dan alleen haar vak theoretisch benaderen.

'Ik werk bij een ecologisch adviesbureau, maar ben in het weekend praktisch bezig. Lekker naar buiten en ondertussen waardevolle praktijkkennis opdoen.' Via een cursus boerenlandvogels van Landschap Noord-Holland werd ze klaargestoomd voor de praktijk. Ze was een van de jongste deelnemers. Inmiddels werkt ze als vrijwilliger weidevogeltellingen samen met een agrariër in een Natura 2000-gebied, waar agrarisch natuur- en landschapsbeheer een belangrijke rol speelt.

Al snel viel haar op hoe complex de samenwerking tussen ecologen en agrariërs kan zijn. 'Het gaat niet altijd over rozen. De eerste stap is begrijpen wat boeren precies doen en hun perspectief serieus nemen.' Juist bij het agrarisch natuur- en landschapsbeheer is er overlap tussen landbouw en ecologie. Wederzijds begrip is essentieel, maar lang niet altijd vanzelfsprekend. 'Ik zie het ook als mijn rol om goed uit te leggen waarom bepaalde ecologische aspecten belangrijk zijn. Uiteindelijk zijn we allebei blij als we weidevogelnesten vinden, dus daar kunnen wij elkaar altijd in vinden.'

De afgelopen jaren zag ze het aantal weidevogels helaas afnemen, ondanks extra maatregelen. 'De nesten zijn waarschijnlijk ten prooi gevallen aan hermelijnen of bruine ratten. Dat maakt weidevogelbeheer soms frustrerend. Boeren doen enorm hun best, maar als predatoren toeslaan, komt de twijfel. Waarom doe ik dit nog?' De discussie over predatie ligt gevoelig, omdat veel predatoren zelf ook beschermd zijn. Wat Mairo betreft is het vooral belangrijk om te begrijpen waarom iets gebeurt en dan samen te zoeken naar haalbare oplossingen.'

Ecologische effectiviteit van ANLb vraagt om grotere inspanning

Het agrarisch gebied beslaat ongeveer de helft van het Nederlandse landoppervlak. Dus is het niet verrassend dat dit een belangrijk leefgebied is voor talloze planten- en diersoorten. Een aantal van de meest iconische diersoorten van ons land, waaronder de grutto, is zelfs sterk afhankelijk van het boerenland. Sinds de Relatienota uit 1975 wordt met behulp van subsidies voor agrarisch natuurbeheer geprobeerd de negatieve effecten van de intensivering van het agrarische landgebruik te beperken. Na tegenvallende resultaten zijn er regelmatig stelselherzieningen geweest. Sinds 2016 is het subsidiestelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) van kracht. De ecologische effectiviteit van dit stelsel is nu geëvalueerd.

tekst Tim Visser (Wageningen Environmental Research) & Erik Kleyheeg (Sovon Vogelonderzoek Nederland)

> Evaluaties van stelsels die aan het ANLb voorafgingen, waren tamelijk eensgezind en wonden er geen doekjes om: het agrarisch natuurbeheer was ecologisch onvoldoende effectief. Zo was het broedsucces van typische boerenlandvogels op percelen met agrarisch natuurbeheer wel hoger dan in regulier boerenland, maar nog altijd onvoldoende om de populaties in stand te houden. Ook de manier waarop het beheer werd uitgevoerd, en vooral het gebrek aan samenhang en continuïteit ervan, werden beoordeeld als ontoereikend om de afname van de biodiversiteit te stoppen. Een nieuw stelsel was hard nodig. Het ANLb betekent sinds 2016 een ommezwaai. Niet langer sluiten individuele boeren contracten af met de overheid, maar krijgen gecertificeerde agrarische

collectieven de regie om te zorgen voor een ecologisch samenhangend beheer op gebiedsniveau, met ondersteuning van de koepelorganisatie BoerenNatuur. De tussentijdse evaluatie van het ANLb in 2019-2020 concludeerde dat de uitvoerbaarheid was verbeterd en voor de doelgerichtheid werden aanbevelingen gedaan. De ecologische effectiviteit werd buiten beschouwing gelaten, omdat de monitoringreeksen nog te kort waren voor robuuste trendanalyses. Zes jaar na

de invoering van het ANLb werd beoordeeld dat nu wel voldoende gegevens beschikbaar waren. Het ministerie van LNV en de provincies gaven opdracht voor een ecologische evaluatie.

Aanpak

De evaluatie focuste zich op de belangrijkste doelstelling van het stelsel: het leveren van een substantiële, positieve bijdrage aan de landelijke populaties van de vastgestelde doelsoorten. Dit zijn

Kamsalamanders – man (rechts) en vrouw (links) – in een cuvet. Zorgwekkend is de afname van de totale soortenrijkdom van vissen en amfibieën, zowel in sloten met als zonder ANLb.

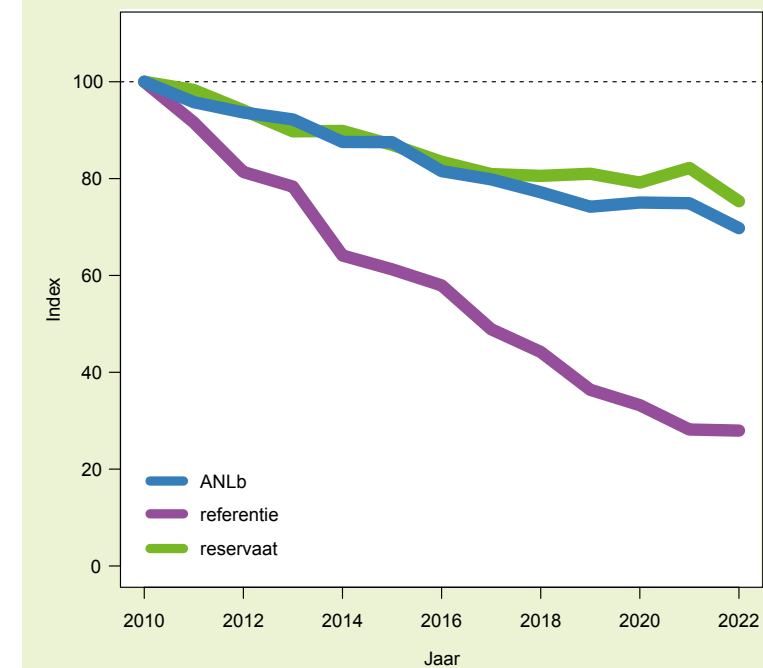
Foto: Bouke ten Cate

diersoorten van de Vogel- en de Habitatrichtlijn, waarvoor Nederland een internationale instandhoudingsverplichting heeft. Met een stapsgewijze aanpak hebben we op basis van de beschikbare gegevens uit de beleidsmonitoring in de periode 2016-2022 geanalyseerd hoe de populaties van vogels, vissen en amfibieën zich hebben ontwikkeld en in hoeverre dit door het ANLb werd beïnvloed. Zoogdieren (zeven doelsoorten) en insecten (vier doelsoorten) zijn buiten beschouwing gelaten, omdat hiervoor geen monitoringsgegevens worden verzameld.

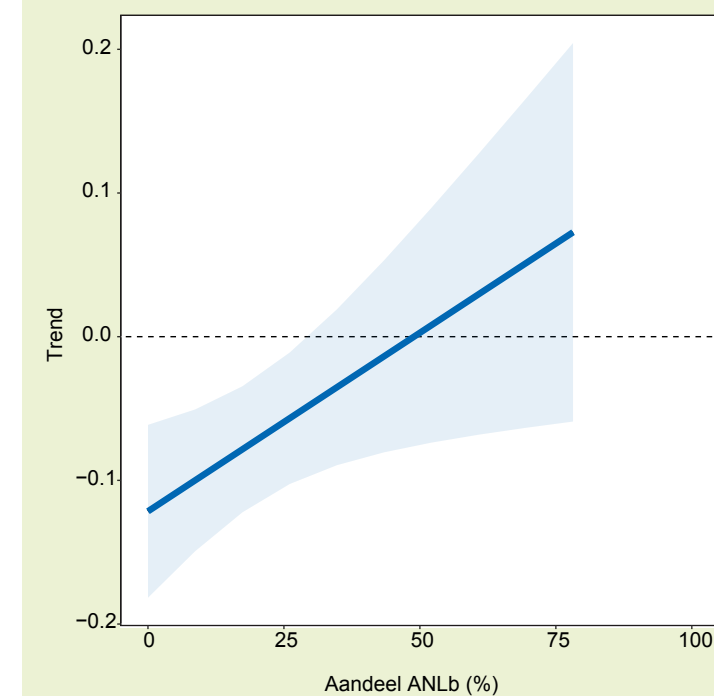
Om te begrijpen binnen welke context de ontwikkelingen hebben plaatsgevonden, hebben we eerst inzichtelijk gemaakt hoe het totale areaal en de samenstelling van het ANLb zich hebben ontwikkeld. Ook is onderzocht of de mate waarin het beheer ruimtelijk wordt geclusterd is toegenomen. Vervolgens hebben we voor de vogelsoorten onderzocht of (1) de landelijke trends sinds de invoering van het ANLb zijn veranderd en of het ANLb daarbij een rol heeft gespeeld; (2) of de trends verschillen tussen gebieden met en zonder ANLb; (3) of er een relatie is tussen het aandeel van een gebied waar zwaar beheer wordt uitgevoerd en de trends van de doelsoorten; en (4) hoe beheer en inrichting invloed hebben op de dichtheden van de doelsoorten. Specifiek voor weidevogels hebben we een verdiepende analyse gedaan om te beoordelen hoe de habitatkwaliteit in graslandgebieden met ANLb zich verhoudt tot die in graslanden zonder ANLb en weidevogelreservaten, en of de ontwikkeling van de habitatkwaliteit tussen beheerpakketten verschilt. Voor vissen- en amfibieëndoelsoorten is geanalyseerd of de trends in voorkomen verschilden tussen sloten en poelen met en zonder ANLb. Het meest voorkomende beheerpakket voor deze habitat is ecologisch slootschonen. Aanvullend hebben we onderzocht of er een aantoonbaar effect was van het beheer in de directe omgeving. Tot slot zijn de analyseresultaten geplaatst in de context van de stelselherziening, voortschrijdend inzicht vanuit het veld en wetenschappelijke literatuur. Daaruit is een reeks aanbevelingen voortgekomen om de effectiviteit van het ANLb te verbeteren.

Ontwikkeling ANLb

Het areaal agrarisch natuurbeheer nam bij de overgang van het vorige stelsel (SNL-a) naar het huidige ANLb-stelsel af van 117.000 hectare in 2015 naar 86.000 hectare in 2017, vooral door een afname van het areaal legselbeheer. In de jaren daarna nam het areaal weer toe tot 106.000 hectare in 2022, met name als gevolg van een toename van de arealen akkerbeheer, beheer van landschapselementen en sloot- en poelbeheer. Het areaal zwaar graslandbeheer (beheerpakketten exclusief legselbeheer) is sinds het ANLb min of meer gelijk gebleven (rond de 35.000 hectare), maar de pakketsamenstelling heeft zich wel positief ontwikkeld. Het areaal uitgesteld maaibeheer is afgenomen en daarvoor in de plaats zijn meer ingrijpende beheerpakketten gekomen, zoals plasdras en kruidenrijk grasland. In de evaluatie is vastgesteld dat deze vormen van zwaar beheer,

Figuur 1. De ontwikkeling van het aantal broedparen van de grutto sinds 2010 in ANLb-, referentie- en reservaatgebieden op basis van de beleidsmonitoring.

Figuur 2. De statistische analyse laat zien dat de gemiddelde populatieontwikkeling van de grutto positiever uitvalt als een groter deel van een gebied bestaat uit ANLb, hoewel er tussen gebieden grote verschillen zijn. Een groter percentage ANLb betekent een positievere trend.

in tegenstelling tot uitgesteld maaibeheer, zorgen voor een gunstige ontwikkeling van de habitatkwaliteit op lange termijn. In 2022 lag op 5,18 procent van het totale areaal landbouwgrond ANLb-beheer. Het merendeel bestond uit legselbeheer op gras- en bouwland (52 procent), gevolgd door zwaar graslandbeheer (33 procent), akkerbeheer (9 procent), beheer van landschapselementen (5 procent) en beheer van sloten en poelen (1 procent). Als het zeer laagdrempelige legselbeheer niet wordt meegerekend, werd op slechts 2,51 procent van het totale areaal landbouwgrond ANLb (zwaar beheer) uitgevoerd. De gemiddelde ruimtelijke clustering van alle vormen van zwaar ANLb-beheer bij elkaar is sinds 2014 vrijwel gelijk gebleven en schommelt

sindsdien rond de 15 à 16 procent. Dat wil zeggen dat als je op een willekeurige locatie staat met ANLb-beheer, gemiddeld op 15 à 16 procent van de omgeving (binnen een straal van 500 meter) eveneens ANLb-beheer wordt uitgevoerd. Meer clustering betekent dat beheer ruimtelijk in elkaars nabijheid en dus minder verspreid in het landschap ligt. Voor graslandbeheer is een toename van de gemiddelde clustering zichtbaar: van 16,8 in 2014 naar 19,9 procent in 2022. Dat duidt op een sterkere ruimtelijke samenhang van het weidevogelbeheer. Dit is een positieve ontwikkeling, omdat voor weidevogels bekend is dat clustering van zware beheervormen belangrijk is voor ecologisch succes.

Individuele doelsoorten als de kievit en veldleeuwerik lieten een significant minder snelle afname zien in ANLb-gebieden.

Weidevogelbeheer vergeleken

Weidevogels vestigen zich bij voorkeur in open gebieden met een geringe drooglegging en een lage productiviteit van het grasland. Afgemeten aan deze kenmerken, was de habitatkwaliteit van de graslandgebieden binnen de begrenzing van het leefgebied open grasland gunstiger voor weidevogels dan daarbuiten. Ook binnen de begrenzing lag het beheer gemiddeld genomen op de gunstigste plekken. Ten opzichte van ANLb-gebieden kenmerkten weidevogelreservaten zich vooral door een nog grotere openheid, minder diepe drooglegging en een lagere productiviteit. Uit een analyse van satellietbeelden blijkt dat de beheerpakketten kruidenrijk grasland en vooral plasdras leiden tot een gunstige ontwikkeling van de vegetatiestructuur indien het beheer jaar op jaar op dezelfde locatie wordt uitgevoerd. Het populaire pakket uitgesteld maai-beheer leidt niet tot een verbetering van de habitatkwaliteit op de lange termijn, ook niet op locaties waar dit pakket wordt gecombineerd met het pakket ruige mest. Dat komt doordat na de eerste (uitgestelde) maaibeurt geen verdere restricties gelden voor maaien en bemesten. Voor de overige beheerpakketten zoals botanisch grasland en hoog waterpeil waren onvoldoende gegevens beschikbaar.

Trends van doelsoorten

Een vergelijking van de trends van broedvogel-doelsoorten sinds de invoering van het ANLb (2016-2022) met die vóór de invoering van het

ANLb (2010-2016) leverde geen eenduidig beeld op. Slechts een klein aantal soorten liet na 2016 een verandering zien, positief of negatief, en voor geen van de soorten was die duidelijk toe te schrijven aan een positieve ontwikkeling binnen de gebieden met ANLb. Alleen kievit en veldleeuwerik bleven in ANLb-gebieden stabiel, terwijl deze in referentiegebieden verslechterden. Dat beeld leverde ook de analyse van de gecombineerde trends van de doelsoortgroepen op. Bij zowel de doelsoorten van open grasland (weidevogels) als van open akkerland (akkervogels) werd de trend in referentiegebieden negatiever, terwijl de trends in gebieden met ANLb niet veranderden na 2016.

Een directe vergelijking van de trends in gebieden met versus gebieden zonder ANLb schept een iets positiever beeld. Alle doelsoortgroepen hebben significant betere trends in gebieden met dan in gebieden zonder ANLb. Overigens betekende dit voor de soortgroepen van open grasland en open akkerland dat in gebieden met ANLb de afname werd afgeremd ten opzichte van nog snellere afnames in gebieden zonder ANLb. Deze trends zijn dus nog niet omgebogen naar stabiele of positieve trends. Van de individuele doelsoorten lieten grutto, tureluur en kievit een significant minder snelle afname zien in ANLb-gebieden. Ook de trends van veldleeuwerik, gele kwikstaart, zwarte stern en spotvogel waren in ANLb-gebieden significant positiever dan in referentiegebieden.

Wintergasten, vissen en amfibieën

Ook enkele wintergasten zijn als doelsoort aangemerkt. Hun aantallen variëren sterk tussen jaren en daarom zijn trends op zo'n korte termijn moeilijker te bepalen. Het algemene beeld is echter wel dat zaadende soorten als keep en geelgors sterk worden aangetrokken door voedsel voor wintervogels en dat op percelen met daarop gerichte beheerpakketten de grootste aantallen worden aangetroffen. Daar staat tegenover dat voor de andere winterdoelsoorten, waaronder kleine zwaan, rotgans en ruigpootbuizerd, geen aanwijzingen zijn gevonden voor een positief effect van ANLb.

Voor de zeven doelsoorten vissen en amfibieën waren alleen analyses mogelijk op het niveau van 'de kans op aanwezigheid'. Deze is sinds 2016 stabiel voor drie soorten (bittervoorn, boomkikker en knoflookpad), de overige vier lieten een afname zien (grote modderkruiper, kamsalamander, poelkikker en rugstreeppad). Tussen sloten en poelen met en zonder ANLb was geen significant verschil. Zorgwekkend is de afname van de totale soortenrijkdom van vissen en amfibieën, zowel in sloten met als zonder ANLb. Dat hangt waarschijnlijk sterk samen met factoren zoals de kwaliteit van het inlaatwater en de aanwezigheid van exotische rivierkreeften.

Wel potentie voor zwaar beheer

Voor twintig soorten broedvogels en de doelsoortgroepen hebben we ook onderzocht of gebieden

met meer zwaar beheer een positievere trend hadden. Voor vijf van de twintig doelsoorten (grutto, kievit, zomertaling, gele kwikstaart en spreeuw) en drie van de vier doelsoortgroepen (open grasland, open akkerland, droge dooradering) bleek dat een hoger percentage zwaar beheer in een gebied inderdaad een significant positief effect had. Dat houdt in dat de trends van de genoemde doelsoorten positiever waren in gebieden met meer ANLb.

Bij afwezigheid van grootschalige experimenten waarbij het oppervlakteaandeel ANLb wordt gevarieerd, komt deze correlatieve analyse het dichtst bij een bewijs dat de hoeveelheid ANLb in een gebied een positief effect kan hebben op de trends van ten minste een aantal doelsoorten. Dat wijst erop dat het ANLb in ieder geval op gebiedsniveau kan leiden tot stabiele of positieve trends van de doelsoorten, mits de gebieden voor een voldoende groot deel uit zwaar ANLb bestaan. Tegelijkertijd maken de uitkomsten van de analyse duidelijk dat voor stabiele tot positieve trends van met name weide- en akkervogels – gegeven de huidige kwaliteit van het beheer en het landschap – veel meer nodig is dan nu in de grote meerderheid van de gebieden gebeurt. Een gemiddeld stabiele gezamenlijke trend van weidevogels was er pas als 41 procent van het oppervlak (gebaseerd op telgebieden van gemiddeld 62,5 hectare) uit zwaar beheer bestond. Voor akkervogels lag dit op 16 procent. De individuele soorten hebben soms nog meer nodig (grutto en kievit beide 49 procent), soms minder (gele kwikstaart 6 procent). De spreiding rondom deze omslagpunten is wel groot, waarschijnlijk is dit afhankelijk van de kwaliteit van het beheer en het landschap.

De uitkomsten van de analyse geven richting aan de ontwikkeling die nodig is voor een succesvol weidevogelbeheer. De opgave is fors, maar niet onhaalbaar: in 2022 werd 20 procent van het zwaar beheer uitgevoerd in een ruimtelijke context die aan de bovengenoemde norm van 41 procent zwaar beheer voldoet, al dan niet door ANLb slim te laten aansluiten op weidevogelreservaten. Het realiseren van dergelijke concentraties ANLb op grote schaal kan niet zondermeer als opgave worden meegegeven aan de agrarische collectieven; de overheid zou moeten helpen om dit tot een haalbare en aantrekkelijke opgave te maken.

Conclusies

De resultaten van onze evaluatie zijn wat betreft broedvogels tegelijkertijd confronterend en hoopgevend. Het ANLb heeft sinds 2016 de afname van een aantal soorten boerenlandvogels afgeremd. Desalniettemin is er nog steeds sprake van brede afnames van weidevogels, akkervogels, vissen en amfibieën. Continuering van het ANLb op de huidige voet is dus onvoldoende om de landelijk negatieve trends om te buigen. Daarvoor is het ANLb op gebiedsniveau niet effectief genoeg en is de impact op landelijke schaal te klein, omdat slechts 2,51 procent van het landbouwareaal uit zwaar beheer bestaat. Ook de reikwijdte van het ANLb is beperkt als gevolg van belangrijke externe factoren zoals predatie, het bouwplan van akkerbouwers, waterkwaliteit, enzovoort.

Tegelijkertijd zien we dat het ANLb lokaal ook goede resultaten oplevert, het meest voor weidevogels. Grotere oppervlaktes geconcentreerd zwaar beheer kunnen op gebiedsniveau leiden tot stabiele of positieve trends van de daarin voorkomende (vogel)doelsoorten. Voor een effectiever beheer zal daarom werk moeten worden gemaakt van een idee waarvoor al veel wetenschappelijk bewijs bestaat: robuuste clusters van zwaar beheer.

Voor weidevogels hoort daar ook het opzetten van het waterpeil bij. Voor akkervogels en een deel van de struweelvogels is het de moeite waard om te kijken naar maatregelen die in het buitenland aantoonbaar positieve resultaten opleveren, maar in Nederland nog onvoldoende worden toegepast, zoals braakliggende akkers en aanplant van struweelvakken voor struweelbroeders. Voor behoud van akkervogels in het bijzonder lijkt het essentieel om toe te werken naar een vorm van ANLb die integraal stuurt op zowel de samenstelling van het bouwplan (om voldoende veilige broedhabitat te waarborgen) als de aanwezigheid van semi-natuurlijke elementen.

Wat nu voor ons ligt, is een zoektocht naar hoe zwaar beheer op de benodigde schaal kan worden gerealiseerd. Regie en facilitering van nationale en provinciale overheden zijn daarbij essentieel. De grootste winst kan worden gehaald uit sturing op het realiseren van meerdere beleidsdoelen (behoud van doelsoorten, waterkwaliteit, klimaat) in synergie met elkaar. Een bijpassend, aantrekkelijk beloningssysteem en aandacht voor conflicterende regelgeving is daarbij cruciaal. Ook zullen er oplossingen moeten komen als boeren tegen de grenzen van de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering aanlopen. Als het lukt om deze uitdagingen op te lossen, kan dit een enorme impuls geven aan het enthousiasme onder deelnemende boeren en gloort er weer hoop aan de horizon voor de biodiversiteit in het agrarisch gebied.<

tim.visser@wur.nl & erik.kleyheeg@sovon.nl

Rapport ecologische evaluatie ANLb:

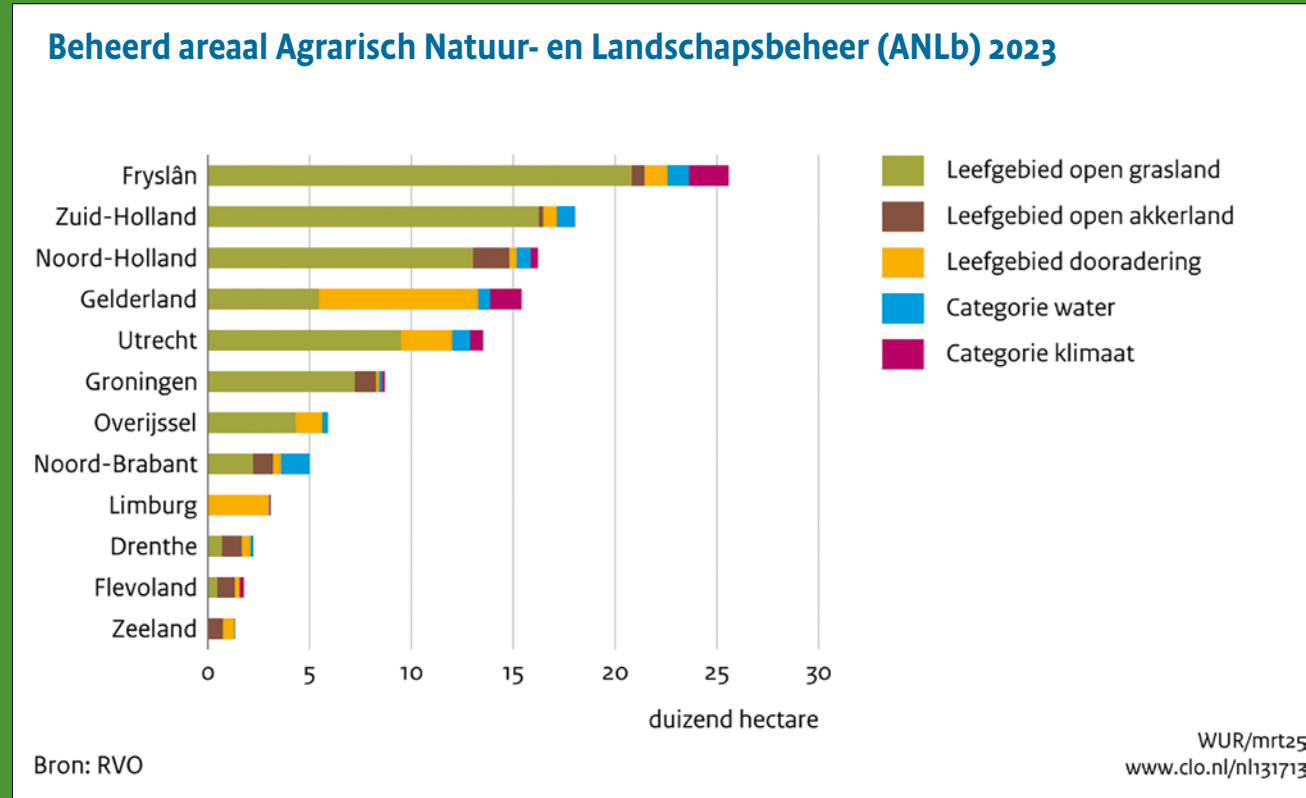
ADVERTENTIE

PVM
PELGRUM VINK MATERIELEN

- Flora- Wildbloemenmengsels
- Weide- Akkervogelmengsels
- Wildweide- Wilddakermengsels
- Bijen- Vlindermengsels
- Akkerrandenmengsels
- Graszaadmengsels
- Biologische zaden
- Landbouwzaden
- Gras- kruidenmengsels
- Boomzaden
- Materialen voor bos- en landschapsbouw
- Tekstborden en slagboomsluitingen
- Wildafweermiddelen en boomkorven
- Boomband en boompalen

Bel of mail voor onze gratis catalogus

Pelgrum Vink Materialen BV
Energieweg 2A
6915SB Lobith
Tel. 0316-248099
Email: info@pvmvbv.com
www.pvmvbv.com

Veruit het belangrijkste onderdeel van het agrarisch natuurbeheer is het ANLb, een subsidieregeling voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer die financieel hoofdzakelijk wordt geschraagd door het Rijk en Europa (vanuit het Gemeenschappelijk LandbouwBeleid, GLB). Samen geven die momenteel 120 miljoen euro per jaar uit. Provincies en waterschappen dragen soms een extra steentje bij met eigen subsidieregelingen.

In het ANLb ligt de focus op de ondersteuning van 68 beschermde soorten van de Vogel- en de Habitatrictlijn die voor een belangrijk deel afhankelijk zijn van het agrarisch gebied, de zogeheten doelsoorten. Daarnaast worden vergoedingen betaald voor bijvoorbeeld verbetering van de waterkwaliteit in sloten en poelen, voor natuurvriendelijk slootschonen en voor het vasthouden van water in de bodem, mede ten behoeve van het klimaat.

Agrariërs kunnen ervoor kiezen om deel te nemen aan het ANLb, maar alleen als hun bedrijf is gevestigd in een door de provincie aangewezen leefgebied voor bijvoorbeeld akker- en weidevogels, hamsters et cetera waar de beste kansen liggen om de doelsoorten te ondersteunen én binnen de beperkingen van het beschikbare budget te blijven. Niet iedere agrariër kan meedoen, ook al boert hij of zij in het juiste gebied. Deelnemende boeren moeten zich aansluiten bij een regionaal agrarisch collectief, dat de schakel vormt tussen overheid en deelnemers en binnen het leefgebied voor samenhang in de maatregelen zorgt. Er zijn in totaal veertig collectieven,

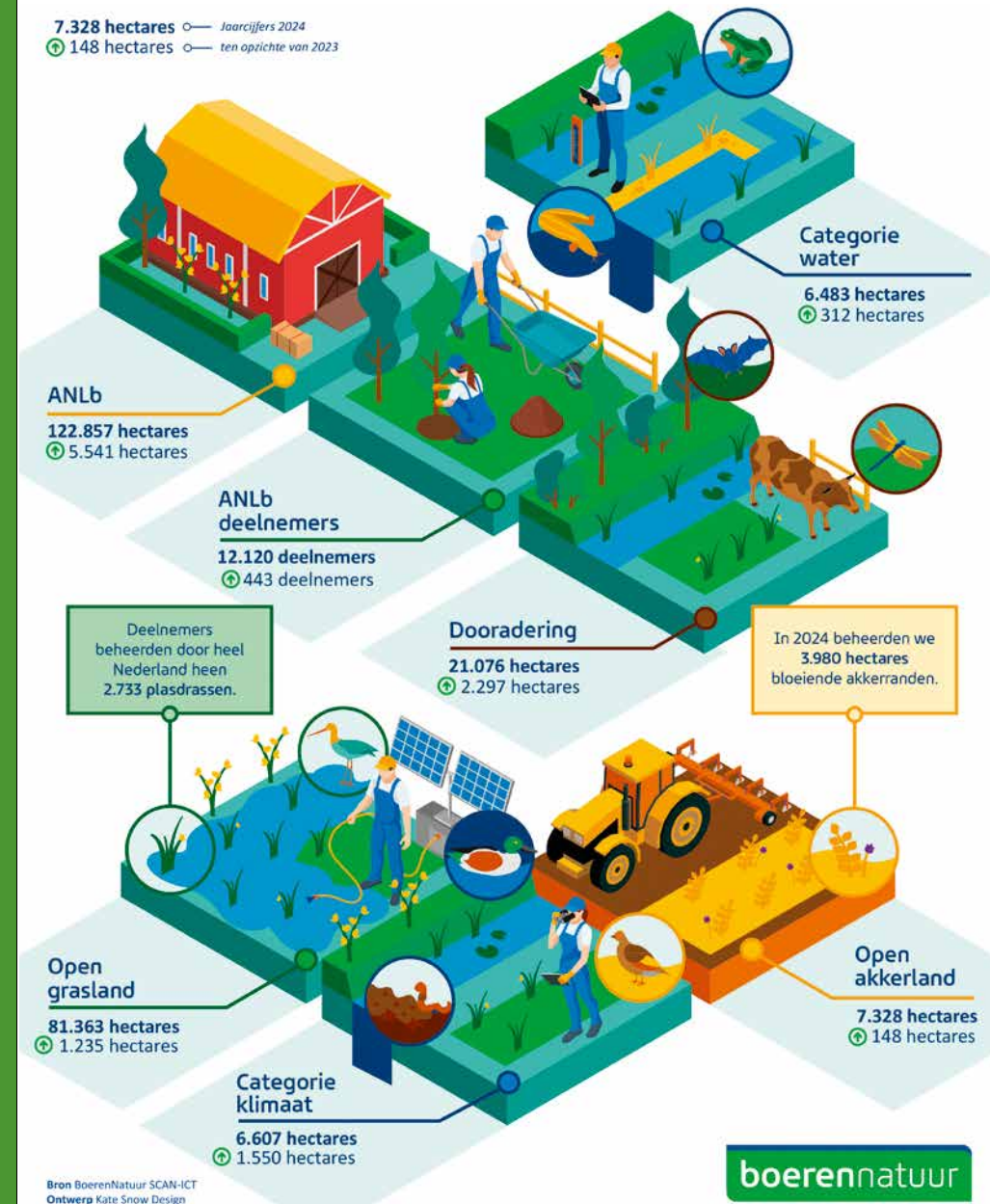
Agrarisch natuurbeheer voor beginners

Agrarisch natuurbeheer is een verzamelnaam voor een reeks maatregelen die boeren nemen of juist achterwege laten om de natuur op hun land een zetje in de rug te geven, de waterkwaliteit en de bodem te verbeteren en karakteristieke agrarische cultuurlandschappen te behouden.

variërend van minder dan 100 tot ruim 1300 aangesloten boeren. Zij worden landelijk vertegenwoordigd door koepelorganisatie BoerenNatuur, die ook zorgt voor kennisuitwisseling en soms meedraait in pilots om de uitvoering van het ANLb te verbeteren. De ANLb-subsidies worden door de provincies aan de collectieven verstrekt op basis van de opgestelde gebiedsaanvraag. De collectieven moeten daarbij rekening houden met de kaders en doelen die het provinciale Natuurbeheerplan stelt.

Bij de vergoedingen zijn de 'transactiekosten' inbegrepen waarmee de collectieven hun organisatiekosten kunnen financieren. Vervolgens sluiten die contracten met de deelnemers in hun gebied en betalen hen voor het uitgevoerde beheer. Dat gebeurt op basis van wat de boer doet, of juist laat, waardoor hij kosten maakt of inkomsten derft. De deelnemers kunnen kiezen uit een grote diversiteit aan pakketten: www.boeren Natuur.nl > wat we doen > ANLb

Jaarcijfers 2024 Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer

Vorig jaar deden zo'n twaalfduizend agrariërs op 117.000 hectare mee aan ANLb, oftewel circa 6,5 procent van het areaal cultuurgrond. Van oudsher is het grootste oppervlak ANLb bestemd voor graslandbeheer ter bescherming van de weidevogels. Friesland, Zuid-Holland en Noord-Holland zijn dan ook de koplopers, dankzij het leefgebied 'open grasland'. In Gelderland, nummer 4 op de lijst, ligt de nadruk op het leefgebied 'dooradering' en worden ook veel klimaatmaatregelen genomen. In Zeeland, Flevoland en Drenthe worden relatief veel beheerpakketten in het leefgebied 'open akkerland' afgesloten.

Naast de betrokken boeren, medewerkers van collectieven en ambtenaren zijn er duizenden vrij-

willigers actief. Zo zijn bijvoorbeeld honderden vogeltellers van Sovon betrokken bij de monitoring van de resultaten van het ANLb. Bovendien zijn 3.500 vrijwilligers van de provinciale organisaties van LandschappenNL en 4.000 vrijwilligers van de Bond van Friese Vogel Wachten actief bij het volgen en beschermen van nesten en het onderhoud van landschapselementen. Ook buiten het ANLb zijn deze vrijwilligers actief. Agrarisch natuurbeheer kent namelijk meerdere subsidiepoten; zo draagt het GLB via de zogeheten Ecoregeling bij aan een groener platteland. Ook provincies, gemeenten en waterschappen hebben afzonderlijke subsidieregelingen om maatregelen en werkzaamheden te subsidiëren die als agrarisch natuurbeheer

kunnen worden aangemerkt, zoals bijvoorbeeld onderhoud van poelen en knotwilgen. Daar is de *Catalogus Groenblauwe Diensten* voor ontwikkeld.

Het kabinet is van plan om vanaf begin 2026 het budget voor agrarisch natuurbeheer stapsgewijs te verhogen tot in 2030 500 miljoen extra per jaar, wat naar alle waarschijnlijkheid vooral ten goede komt van het ANLb. Dat zou het volgens de minister mogelijk moeten maken om het areaal agrarisch natuurbeheer te vergroten tot 280.000 hectare, maar ook om structurele investeringen te doen in bijvoorbeeld de aanleg van landschapselementen en kruidenrijk grasland, aanpassingen in de waterhuishouding en voor vergoedingen voor een afwaardering van de grondprijzen.

Merel Straathof, portefeuillehouder leefomgeving bij Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt

‘Agrarisch natuurbeheer is essentieel voor het realiseren van onze doelen, maar zeker niet het enige dat nodig is’

‘Dat agrarisch natuurbeheer onderdeel is van de oplossing voor de uitdagingen waar we als landbouw- en natuursector voor staan, is een ding dat zeker is. Zo is een zachte overgang van natuur naar landbouwgebied wenselijk en is agrarisch natuurbeheer essentieel rondom natuurgebieden en beekdalen. De uitdagingen zijn echter te groot voor een enkelvoudige oplossing. Jonge boeren en tuinders krijgen de komende jaren te maken met deadlines voor de reductie van stikstof en broeikasgassen, waterkwaliteit, biodiversiteit en dierenwelzijn. Tegelijkertijd moeten we dealen met een veranderend klimaat, geopolitieke spanningen en een wisselend overheidsbeleid. Op het boerenfront komen al deze opgaven samen. Realisatie van onze natuurdoelen vraagt dan ook om meer dan alleen agrarisch natuurbeheer. Een integrale aanpak, doelen op bedrijfsniveau, ruimtelijke keuzes en de mogelijkheid tot uiteenlopende bedrijfsmodellen zijn zaken waar aan gedacht kan worden. Om de toepassing van het agrarisch natuurbeheer in dit totaalpakket te laten slagen is het van belang dat het niet alleen een positieve bijdrage levert aan de natuur en de opgaven, maar ook aan de bestaanszekerheid van het agrarische bedrijf. Zekerheid van minimaal twintig jaar over het behoud van de contracten en de vergoedingen voor agrarisch natuurbeheer die moeten opboksen tegen het huidige agrarische gebruik, kunnen dit mogelijk maken. Agrarisch natuurbeheer is essentieel voor het realiseren van onze doelen, maar zeker niet het enige dat nodig is.’

Hens Runhaar, hoogleraar Beleid en sturing voor duurzame voedselsystemen, Universiteit Utrecht en gasthoogleraar Biodiversiteitsbeleid in agrarisch landschap, WUR

‘We hebben een nieuwe ruimtelijke visie nodig voor de landbouw, die rekening houdt met biodiversiteit, klimaat, bodem, water et cetera’

‘Agrarisch natuurbeheer levert lokaal en regionaal best wat op, maar niet voldoende om de natuurdoelen uit de Vogel- en Habitatrichtlijn te halen. De maatregelen worden op zo’n 5 procent van het agrarisch landschap uitgevoerd en het meeste geld gaat naar een beperkte groep van 68 doelsoorten, namelijk weidevogels. Voor natuurherstel is het én-én: investeren in natuurgebieden en in agrarische landschappen. En vooral: pak de belangrijkste drukfactoren vermisting, pesticidegebruik en lage waterpeilen aan. Meer budget voor agrarisch natuurbeheer is goed, maar er is meer nodig. In de eerste plaats langjarige contracten. Nu kunnen boeren na zes jaar besluiten om te stoppen, het beheer heeft dan maar kortstondig effect. Bovendien gebeurt agrarisch natuurbeheer op basis van vrijwilligheid. In kerngebieden waar nog veel biodiversiteit en/of potentie is, zouden de boeren eigenlijk allemaal mee moeten doen. Pas dan gaat het wat opleveren. Een belangrijke stap is de kostenvergoeding, waar boeren momenteel financieel niet wijzer van worden, omvormen naar een ruime beloning uit publieke middelen, zodat het een interessant verdienmodel kan worden en biodiversiteitsherstel een integraal onderdeel van de bedrijfsvoering wordt. Om agrarisch natuurbeheer aantrekkelijk te maken, doen we er goed aan om voorwaarden te stellen aan de boeren die ervoor in aanmerking willen komen. Nog een stap verder is een nieuwe ruimtelijke visie voor een landbouw, die rekening houdt met biodiversiteit, klimaat, bodem, water et cetera. Dan kunnen we de landbouw beter sturen. Rondom natuurgebieden, op zand en in veenweiden zouden we bijvoorbeeld moeten streven naar meer extensieve, natuurinclusieve bedrijven. Daar horen verdienmodellen bij die uit publieke middelen worden betaald. Dat is heel wat anders dan de huidige reguliere bedrijfsvoering waarbij agrarisch natuurbeheer geen integraal deel van de bedrijfsvoering uitmaakt.’

Rosan Kocken, gedeputeerde provincie Noord-Holland voor klimaat en energie, natuur en landschap, water en bodem, en klimaatadaptatie

‘Landbouw en natuur blijven een combinatie die niet vanzelfsprekend samengaat’

‘Veel natuur in Nederland is van oorsprong agrarisch beheerd gebied. De Noord-Hollandse veenweidegebieden bijvoorbeeld zijn een oud agrarisch landschap waar begin vorige eeuw een hoge biodiversiteit te vinden was dankzij kleinschalig agrarisch gebruik. Hierdoor ontstonden natuurtypen die tegenwoordig Europees beschermde habitattypen zijn. Veenmosrietland is zo’n natuurtype. Tegenwoordig is landbouw grootschaliger en intensiever. Natuurtypen als veenmosrietlanden dreigen nu juist te verdwijnen door het intensievere en grootschalige landbouwkundig gebruik van het landschap en gaan slecht samen met huidige agrarisch natuurbeheer. Tegelijkertijd speelt de boer nog steeds een belangrijke rol in het behoud van het Nederlandse cultuur- en natuurlandschap. Weide- en akkervogels zijn nog steeds voor een groot deel afhankelijk van agrarisch gebied. Landbouw en natuur blijven een combinatie die niet vanzelfsprekend samengaat. Bepaalde natuur kan goed beheerd worden door agrarisch gebruik, als daarbij rekening wordt gehouden met die natuur. Maar het beheer kan echt niet overal agrarisch. Voor bepaalde natuurtypen blijven speciale natuurgebieden zoals Natura 2000 en Natuurnetwerk Nederland van belang. Hier is beheer door natuurorganisaties echt nodig. Om landbouw en natuur in het agrarisch gebied succesvol te kunnen combineren en onze biodiversiteitsdoelen te kunnen halen, zijn aanpassingen op verschillende niveaus nodig. Bij de boer, de overheid, de consument en de hele keten moet het besef komen dat een mooi, biodivers en klimaatbestendig landschap inspanning en aanpassingen van iedereen vraagt. Door Europese en nationale regels moeten wij een grens leggen tussen landbouw en natuur. Waar houdt landbouw op en waar begint natuur en is die grens zo hard te trekken?’

‘Onze natuurdoelen kunnen met agrarisch natuurbeheer gerealiseerd worden’

— Ria Dubbeldam (samenstelling)

Het kabinet wil stapsgewijs 500 miljoen per jaar meer gaan uitgeven aan agrarisch natuurbeheer. Daarmee verschuift het zwaartepunt bij de bescherming van onze natuur richting het boerenland. Halen we zo de natuurdoelen?

Een mannetje zuidelijke langhoornbij. Deze bedreigde en zeer zeldzame soort werd gevonden in het Geuldal.

Evelien Verbij, directeur BoerenNatuur

‘Volop inzetten op agrarisch natuurbeheer is juist wat de natuur nodig heeft’

‘Het frame dat er een shift is van natuurbeheer naar agrarisch natuurbeheer zie ik niet en als mensen dat wel zo zien, zou ik daar vooral niet in meegaan. Wat ik zie is allereerst een herwaardering van onze bijzondere cultuurlandschappen waar heel vaak een boer de beheerder is. En in deze cultuurlandschappen liggen ook natuurdoelen, net als in de natuurgebieden. Denk maar aan onze weidevogels maar ook akkervogels, insecten, vlinders, vissen en nog veel meer. Met het agrarisch natuur- en landschapsbeheer zijn we al vijftig jaar bezig een bijdrage te leveren aan het beheer van waardevolle landschappen waar voedselproductie en natuur- en landschapsbeheer hand in hand gaan. Vanaf 2016 doen we dat gecoördineerd via agrarische collectieven waardoor er meer samenhang in het beheer komt. Ten tweede worden op dit moment heel veel natuurdoelen in natuurgebieden niet gehaald vanwege zogenaamde drukfactoren die buiten de natuurgebieden liggen. Volop inzetten op agrarisch natuurbeheer, zodat het ook echt een groen verdienmodel voor de boer wordt, draagt daarmee bij aan de extensivering van de landbouw. En dat is juist wat de natuur nodig heeft. Als je het zo bekijkt, kan ik best ver meegaan in de stelling omdat agrarisch natuurbeheer bijdraagt aan de natuur- en landschapsdoelen in onze cultuurlandschappen en bijdraagt aan het verminderen van de drukfactoren op de natuur. Maar dan hebben we zeker wel natuurbeheer nodig in onze natuurgebieden. Dat hoort er net zo hard bij. Ik hoop en zie vooral dat er in gebieden samenwerking ontstaat tussen natuurbeheerders en agrarische collectieven zodat er op een gelijkwaardige manier samengewerkt kan worden aan mooie natuur- en cultuurlandschappen.’

Theo Vogelzang, beleidsmedewerker bij LandschappenNL

‘Verhoging van het areaal ANLb is een mooi streven, maar zet dat dan wel in in die gebieden waar die middelen het meeste effect hebben’

‘Onze natuurdoelen met agrarisch natuurbeheer realiseren? Dacht het niet als het om de volle breedte van onze natuurdoelen gaat. Daarvoor moet veel meer gebeuren, onder andere op het gebied van stikstof, klimaat en water. En daarvoor zijn ook nog steeds veel meer natuurgelden nodig en beschikbaar, onder andere uit het Natuurpact en het Programma Natuur. Agrarisch natuurbeheer kan wel een bijdrage leveren aan de realisatie van de natuurdoelen. Bijvoorbeeld door het extra geld daarvoor bij voorrang in te zetten in veenweiden, beekdalen, grondwaterbeschermingsgebieden en overganggebieden rond Natura 2000-gebieden. Daar zouden dan ook bij voorrang de zwaardere pakketten uit het ANLb (kruidenrijk grasland, plas-dassen) ingezet moeten worden om het grondgebruik te extensiveren en de slag te kunnen maken naar een natuurinclusieve landbouw. Verhoging van het areaal ANLb in de komende jaren van 110.000 naar 280.000 hectare is een mooi streven, maar zet dat dan wel in in die gebieden waar die middelen het meeste effect hebben, afgezet tegen de natuurdoelen. Een deel van het geld zou ook besteed kunnen worden aan de aanleg en het beheer van landschapselementen, mede in het kader van de ambitie uit het Aanvalsplan Landschap om in ons hele landelijk gebied 10 procent groenblauwe dooradering te realiseren. Daarmee wordt dan ook een grote bijdrage geleverd aan de realisatie van de basiskwaliteit natuur, die onontbeerlijk is voor de realisatie van de natuurdoelen in het algemeen. Zo zet je de gelden voor het agrarisch natuurbeheer zo optimaal mogelijk in ten behoeve van de realisatie van de natuurdoelen.’

Op de luchtfoto van 1944 is te zien dat de es op landgoed Twickel historisch gezien uit een veelheid aan smalle percelen bestond. Door strokenteelt te introduceren op de es wordt weer rechtgedaan aan dit historisch landschapsbeeld.

Luchtfoto Dierenreuch 1944 © Doika Data BV

foto Jasper de Groot

Groene dooradering op de landgoederen van Twickel

Het Aanvalsplan Landschapselementen streeft naar 10 procent groenblauwe dooradering van het landelijk gebied in 2050. Goede voorbeelden kunnen een stimulans zijn, zoals het grote landschapsherstelproject voor de landgoederen Twickel en Hof te Dieren van Stichting Twickel, waarbij diverse ontbrekende schakels in het netwerk zijn hersteld of aangelegd.

tekst Gertjan Sengers (Vereniging Nederlands Cultuurlandschap)

> Ondanks decennia vol ambities is een aaneengesloten netwerk van groenblauwe dooradering in het landelijk gebied nog steeds niet gerealiseerd. Het schrappen van het Nationaal Programma Landelijk Gebied is wat dat betreft ook weinig hoopvol. Gelukkig worden de ambities van het Aanvalsplan Landschapselementen uit 2022 nog steeds door een grote alliantie van publieke en private partijen gedragen. Doel van het aanvalsplan is om het landelijk gebied 10 procent groenblauw te dooraderen met onder andere hagen, houtwallen, elzensingels,

Aanleg nieuwe houtwal op landgoed Twickel.

Begrip houtwal aan erosie onderhevig

Bij diverse initiatieven om houtwallen aan te planten, wordt vaak een cruciaal onderdeel vergeten: het wallichaam. In de praktijk worden dan dus enkel houtsingels aangeplant. Onderdeel van het landschapsherstelproject Twickel is dan ook om deze woordvervalking voor het voetlicht te brengen. Het begrip houtwal is namelijk ook letterlijk aan erosie onderhevig. Een houtwal is een aarden wal met aan één of beide kanten een greppel. Boven op de wal staat de beplanting. Het gaat zeer slecht met het houtwallenlandschap in Nederland. Het kost kennelijk de grootste moeite om dat na te bootsen, ondanks dat boeren het vroeger wel konden: hakken en periodiek opwallen van het wallichaam. Indien deze beide beheermaatregelen niet worden toegepast ontstaan uiteindelijk bomenrijen zonder ondergroei en zal het wallichaam door erosie langzaam verdwijnen.

foto Vereniging Nederlands Cultuurlandschap

natuurvriendelijke oevers en kruidenrijke randen. De realisatie daarvan is nog nooit zo opportuun geweest, aangezien het kabinet per 2026 een extra bedrag van €500 miljoen per jaar voor agrarisch natuurbeheer heeft gereserveerd om een zo groot mogelijke bijdrage te leveren aan de biodiversiteit, landschapsschoon en een streekeigen landschap. Dat doel kan gerealiseerd worden met bewezen effectieve maatregelen.

Bewezen maatregelen

Er zijn tal van studies uitgevoerd naar welke maatregelen onder welke condities effectief zijn voor biodiversiteitsherstel. Om de biodiversiteit te vergroten is het in algemene zin veel (kosten) effectiever om te investeren in een netwerk van landschapselementen dan in vlakdekkende beheermaatregelen (uitgezonderd beheer voor specifieke soorten als weide- en akkervogels). Dus simpel gezegd: zet een aantal bewezen effectieve uitgangspunten om in maatregelen en pas ze toe in het veld. Maar wel met de kanttekening dat die maatregelen voor grondeigenaren inpasbaar dan wel financieel voldoende aantrekkelijk moeten zijn. Op landgoed Twickel is hier via een pilot mee geëxperimenteerd. Het Collectief Deltaplan Landschap en Stichting Twickel hebben in de periode 2021-2024 samen gewerkt aan een groot landschapsherstelproject op landgoed Twickel (Overijssel) en landgoed Hof te Dieren (Gelderland). Het project was onderdeel van de GLB-pilot Toekomstbestendige landbouw en had als doel om samen met de agrariërs de biodiversiteit te stimuleren, het landschap te verrijken en de cultuurhistorie te versterken.

Uitgangspunten landschapsherstel

Connectiviteit en aanwezigheid andere semi-natuurlijke habitats

Er is veel wetenschappelijk bewijs dat het belang aantoonde van een samenhangend netwerk van landschapselementen. Het is van grote meerwaarde dat landschapselementen op landbouwgrond in verbinding staan met andere landschapselementen, bossen en/of natuurgebieden. Op de twee landgoederen van Stichting Twickel ontbraken nog schakels in het netwerk van landschapselementen. Doel was om passend bij het cultuurhistorisch landschap en landgebruik die ontbrekende schakels aan te leggen om daarmee de biodiversiteit en het landschapsschoon te versterken.

Combinatie van landschapselementen

Bij groenblauwe dooradering wordt de hoogste soortenrijkdom bereikt met een combinatie van landschapselementen: houtige of natte dooradering gecombineerd met kruidenrijke vegetatie. Vanuit dit gedachtegoed was het doel om waar mogelijk bestaande heggen en houtwallen op landgoed Twickel te koppelen aan kruidenrijke randen.

Structuur en staat van onderhoud

Uit Engels onderzoek blijkt dat heggen en houtwallen het rijkst aan biodiversiteit zijn als de volgende structuurcomponenten aanwezig zijn: struiklaag, overstaanders (opkomende bomen), wallichaam, greppel en kruidenrijke rand. Op landgoed Twickel waren door erosie van het wallichaam enkele houtwallen verworden tot

bomenrijen. Doel was om het netwerk van houtwallen te herstellen door de wallichamen en de struiklaag terug te brengen.

Cultuurhistorie en streekeigenheid

De keuze van aan te leggen typen landschapselementen kan prima aan de streek – de mensen die er wonen en werken – worden overgelaten, onder de randvoorwaarde dat rekening wordt gehouden met de cultuurhistorie en streekeigenheid. Zo zijn op landgoed Twickel nog enkele zeer gave karakteristieke essen en bolle akkers met steilranden. Van oudsher waren essen grote akkercomplexen bestaande uit een veelheid aan smalle percelen die door diverse boeren werden bewerkt. Vanwege de diversiteit aan teelten en de toenmalige extensieve wijze van landbouw, waren de essen rijk aan bijzondere akkerflora en hadden ze een grote aantrekkingskracht op akkervogels. Om deze essen – passend bij het oorspronkelijke historische gebruik – natuurinclusief te kunnen exploiteren en daarmee de biodiversiteit te stimuleren, was het doel om strokenteelt te introduceren. Hierbij werden naast landbouwgewassen ook kruidenrijke stroken ingezaaid.

Herstel en aanleg houtwallen

In het project is ruim in totaal 2 kilometer nieuwe houtwallen aangelegd en zijn vervallen houtwallen hersteld. Dat lijkt wellicht niet zo bijzonder. Overal in Nederland worden toch houtwallen aangelegd? De praktijk is echter weerbarstiger, want er is sprake van woordvervalking (zie kader). Voortzetting van het traditionele houtwalbeheer is niet enkel een wens die voortvloeit uit

weemoed naar vroeger, maar is ter bevordering van de biodiversiteit uiterst noodzakelijk. De houtwal is voor de biodiversiteit misschien wel het rijkste landschapselement, maar in de praktijk blijkt dat herstel van complexere houtwallen, soms met waardevolle beplanting, lastig is. Er moet namelijk voorkomen worden dat groen erfgoed of bijzondere vegetatie beschadigd raakt of verdwijnt. Omdat er weinig ervaring is met het herstel van complexe houtwallen is de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (VNC) op landgoed Twickel een onderzoek gestart met steun van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en het Ars Donandi fonds.

Resultaten van de pilot

Op landgoed Twickel inclusief Hof te Dieren is in drie jaar in totaal 27 kilometer aan houtige landschapselementen (houtwallen, houtsingels en struweelheggen) aangelegd. Een groot aantal ontbrekende schakels in het ecologisch netwerk is hiermee teruggebracht. Op veel plekken zijn de landschapselementen gecombineerd met ruim 7 hectare aan kruidenrijke randen. Op de Deldeneresch is meer dan 10 hectare strokenteelt gerealiseerd.

Tallose planten en dieren zullen van de genomen maatregelen profiteren, maar het is nog te vroeg om betrouwbare monitoringsresultaten te overleggen; het landschap moet eerst nog 'rijpen'. De effectiviteit van de genomen maatregelen is wetenschappelijk wel goed onderbouwd. Ook op landschapsschaal is de effectiviteit aangetoond. Studies in relatief gave cultuurlandschappen in Sleeswijk-Holstein (D), Devon (GB) en de Noordelijke Friese Wouden tonen aan dat ook in een gebied met gangbare landbouw een hoge biodiversiteit te bereiken is, mits er sprake is van een goed beheerd aaneengesloten groen dooraderd landschap.

Lessen voor de toekomst

De pilot op Twickel maakt duidelijk dat maatregelen die bewezen effectief zijn ook snel uitgevoerd kunnen worden. Vanuit de pilot kunnen we enkele duidelijke richtlijnen meegeven voor een effectieve besteding van het extra budget voor agrarisch natuurbeheer:

- Herstel alle nog aanwezige landschapselementen en breng deze onder het agrarisch natuur- en landschapsbeheer. De biodiversiteit is gebaat bij kwalitatief goed beheerde landschapselementen.

- Verbind de bestaande landschapselementen met omliggende landschapselementen, bosjes en/of natuurgebieden, zodat ze ecologisch beter gaan functioneren.
- Combineer verschillende typen landschapselementen (bij voorkeur houtige en natte elementen met kruidenrijke randen) voor een extra biodiversiteitsimpuls.

Door actie te ondernemen, krijgt ons landschap weer handen en voeten en kunnen we weer genieten van de schoonheid en al het leven dat dit met zich meebrengt.<

gsengers@nederlandscultuurlandschap.nl

Dit onderzoek op Twickel is mogelijk gemaakt dankzij steun van de Europese Unie en van het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.

foto: Vereniging Nederlands Cultuurlandschap

Studies in relatief gave cultuurlandschappen in Sleeswijk-Holstein (D) (boven), Devon (GB) (rechtsboven) en de Noordelijke Friese Wouden (rechts) tonen aan dat ook in een gebied met gangbare landbouw een hoge biodiversiteit te bereiken is, mits er sprake is van een goed beheerd aaneengesloten groen dooraderd landschap.

Van der Goes en Groot

ecologisch onderzoeks- en adviesbureau

Monitoring en Inventarisatie

Advies en Begeleiding

Wet- en Regelgeving

Landelijk werkend

Kantoren in
Kwintsheul en Alkmaar

Tel. 0174-648562

info@vandergoesengroot.nl

www.vandergoesengroot.nl

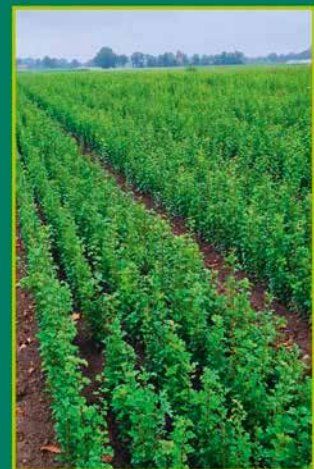
LandschappenNL is het samenwerkingsverband van 20 landschapsorganisaties die zich inzetten voor de bescherming en het beheer van landschap, natuur en het cultuurhistorisch erfgoed in Nederland. We werken aan een landschap met een robuuste natuur, een hoge biodiversiteit en een rijke cultuurhistorie - een landschap waar mensen kunnen wonen, werken, ontspannen en genieten. Door krachten te bundelen, versterken we de kwaliteit van het landschap en vergroten we de betrokkenheid van burgers.

Benieuwd hoe jij kunt bijdragen?
Kijk op landschappen.nl/word-vrijwilliger

OOK UW TOTAAL LEVERANCIER VOOR:
BOSPLANTSOEN MET AUTOCHTONE EN BOSBOUWKUNDIGE HERKOMSTEN

AANVULLENDE MATERIALEN
ZOALS:
**BOOMBAND
BOOMKOKERS**

WWW.LAXSJONPLANTS.COM
INFO@LAXSJONPLANTS.COM

Inheemse zaden en mengsels voor
biodiversiteitsherstel en
natuurontwikkeling

foto Bernard de Jong

Pleisters plakken op een leefgebied dat grotendeels ongeschikt is Agrarisch natuurbeheer voor weidevogels móet beter

Vijftig jaar na de eerste aanzet om landbouw en natuur weer met elkaar in balans te brengen, zijn de recente conclusies over de effectiviteit van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) opnieuw teleurstellend. Met de huidige vorm en omvang is het nog niet gelukt om de dalende populatietrends van veel vogelsoorten om te buigen. Maar mogen we dit wel verwachten van het ANLb? En hoe gaat de extra 500 miljoen euro per jaar voor het agrarisch natuurbeheer het verschil maken?

tekst Bernard de Jong (Vogelbescherming Nederland)

> Het Nederlandse landbouwsysteem is terechtgekomen in een patstelling en moet op de schop. Stikstofuitstoot, klimaatverandering, mestoverschotten, ontoereikende waterkwaliteit en biodiversiteitsverlies maken duidelijk dat we anders om moeten gaan met ons landgebruik. Maar hoe? De aanwezigheid van weidevogels is een goede graadmeter voor de kwaliteit van een landschap. Denk aan een gezonde bodem, natte graslanden met bloemen en kruiden, voldoende voedsel in de vorm van bereikbare insecten en plekken om te schuilen en te rusten. Het agrarisch natuurbeheer kan aan dit landschap bijdragen, mits daaraan de juiste invulling wordt gegeven. Na 1960 zijn de populaties van veel soorten uit het agrarische gebied gemiddeld met meer

dan 70 procent afgenomen. Al in de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw, toen weidevogels nog profiteerden van extensieve boerenlandbouw, waarschuwden vooraanstaande vogelexperts als Herman Klomp en Karel Hendrik Voous voor de gevolgen van intensivering van landgebruik. Sindsdien hebben vochtige, bloem- en structuurrijke graslanden plaatsgemaakt voor kruidenarme, egale biljartlakens. Het landschap is bovendien versnipperd door toename van bebouwing en bijbehorende infrastructuur. Jaar op jaar produceren weidevogels daarom onvoldoende jongen om de populaties in stand te houden. Voor de grutto is dit in beeld gebracht aan de hand van gekleurde jonge grutto's.

Aanloop naar ANLb

De Relatienota van 1975 vormde de start om de balans tussen natuur en landbouw, waarvan het samenvallen niet langer vanzelfsprekend

was, te herstellen. Het agrarisch natuurbeheer was geboren, met als belangrijk doel stabilisatie en daarna groei van de weidevogelpopulaties. Sindsdien zijn er veel momenten geweest waarop weidevogels op de politieke agenda stonden. Er werden actieprogramma's opgetuigd en initiatiefnota's ingediend, vaak met de grutto als gidssoort. Maar als puntje bij paaltje kwam, ontbrak het aan voldoende financiering om de ambities waar te maken of werd maar een deel van de benodigde maatregelen uitgevoerd. Evaluaties en onderzoeken gaven aan dat naast het agrarisch natuurbeheer ook veranderingen in het landbouwsysteem nodig zijn om de doelen te halen.

Met de herziening van het ANLb in 2016 kreeg het agrarisch natuurbeheer een nieuwe gedaante. Niet langer sloot de overheid contracten met individuele boeren, maar er werden agrarische collectieven opgericht om op gebiedsniveau uitvoering te geven aan het beheer. De collectieven dienen een gebiedsofferte in bij de provincies, die toetsen of de aanvraag voldoet aan de randvoorwaarden uit het provinciale Natuurbeheerplan. Vervolgens maakt het collectief afspraken met de individuele boeren. In potentie een belangrijke vooruitgang voor het uitrollen van effectief beheer, omdat het collectief op gebiedsniveau kan sturen op samenhangend beheer in de meest kansrijke gebieden, ook wel bekend als de kerngebiedenbenadering. Voor het ANLb werd een doelenkader ontwikkeld, gericht op 68 doelsoorten (waarvan 54 vogelsoorten) waarvoor Nederland vanuit de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) de internationale verplichting heeft om de staat van instandhouding te verbeteren of te behouden. Veel provincies hebben daarnaast ook nog eigen doelsoorten toegevoegd, zoals de kraanvogel in Overijssel en het oranjepipje in Drenthe. De doelsoorten werden toegewe-

zen aan leefgebieden zoals open grasland, open akkerland en dooradering, waarbinnen beheercontracten kunnen worden afgesloten. Bij het begrenzen van die leefgebieden speelden onder andere ecologische kenmerken en het voorkomen van soorten een belangrijke, maar niet alles bepalende rol. De agrarische collectieven gaven aan te zoeken naar het midden tussen ecologische en economische argumenten en voldoende enthousiaste boeren.

Waarom ANLb niet slaagt

De zoektocht naar die enthousiaste boeren raakt een belangrijk knelpunt: deelname aan het ANLb is geheel op vrijwillige basis. Veel boeren zijn enthousiast en bereid om maatregelen in te passen, maar de boer is geen dief van de eigen portemonnee. Een doorsnee melkveehouderij kan op maximaal 20 procent van het land beheermaatregelen nemen die bijdragen aan het leefgebied voor weidevogels, zogenaamd 'zwaar beheer'. De mindere kwaliteit ruwvoer van beheerpercelen is tot 20 procent goed inpasbaar, bijvoorbeeld voor droge koeien en jongvee. Bij een groter aandeel zwaar beheer loopt echter ook de melkproductie terug. Deze doorwerking in de bedrijfsvoering wordt niet gecompenseerd met de huidige tarieven voor de beheerpakketten. De ecologische evaluatie van het ANLb bevestigt opnieuw dat in het huidige landschap veel meer zwaar beheer nodig is om stabiele en groeiende weidevogelpopulaties te krijgen. Voor soorten van het leefgebied open grasland is dat gemiddeld minimaal 40 procent. Om meer dan 20 procent zwaar beheer in te passen is een structurele verandering van bedrijfsvoering nodig met minder dieren per hectare. Ook zijn soms investeringen nodig in stallen en machines, bijvoorbeeld om ruige stalmest te kunnen benutten. De vergoedingen vanuit het ANLb zijn onvoldoende om een

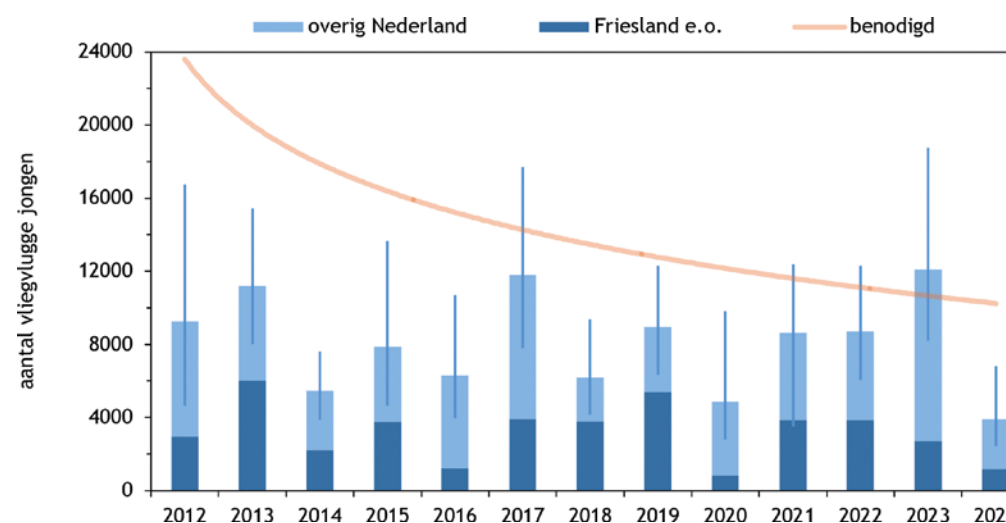
dergelijke doorontwikkeling te maken. Daardoor draagt agrarisch natuurbeheer tot op heden te weinig bij aan goed weidevogelleefgebied. Veel gebieden liggen als kleine postzegels in een versnipperd landschap. De beheermaatregelen zijn onvoldoende gericht op het ontwikkelen van goed leefgebied voor de lange termijn. Weidevogels zijn onvoldoende gebaat bij kleinschalige maatregelen. De veel toegepaste en goed bedoelde kruidenrijke perceelranden dwingen weidevogelgezinnen met kuikens om grote afstanden af te leggen op zoek naar voedsel. Dit maakt ze kwetsbaar voor verhongering en predatie. Ook plas-dras – het tijdelijk onder water zetten van een deel van een perceel – is populair, maar het risico van een ecologische val ligt op de loer als daaromheen te weinig kwalitatief beheer ligt. In veel beheermozaïeken nemen maatregelen zoals deze een prominente plek in. In de huidige vorm is dit echter niet veel meer dan het plakken van pleisters op een leefgebied dat grotendeels ongeschikt is.

Zwaar beheer en waterpeil

Kijken we naar het totaaloppervlak waarop nu agrarisch natuurbeheer plaatsvindt, dan gaat het om ongeveer 35.000 hectare zwaar beheer dat daadwerkelijk iets bijdraagt aan het leefgebied voor weidevogels. Dat is slechts 3,65 procent van het graslandoppervlak in Nederland. In tegenstelling tot zoals beoogd was met de kerngebiedenbenadering, zijn sinds 2016 het oppervlak en de concentratie van zwaar beheer nauwelijks toegenomen. Wel is binnen het zwaar beheer een kleine kwaliteitsverbetering gerealiseerd, onder andere door een verschuiving van uitgesteld maaibeheer naar kruidenrijk grasland. De voornaamste randvoorwaarde voor goed weidevogelleefgebied is een hoog waterpeil. Dit lijkt de afgelopen decennia in de vergetelheid te zijn geraakt omwille van de agrarische productie. Het handhaven van een hoger peil op gebiedsniveau lijkt nauwelijks nog te realiseren binnen het bestaande agrarische landschap. Natte graslanden bieden te weinig draagkracht voor grote landbouwmachines en bovendien komt er te weinig ruwvoer van af om de koeien de winter door te helpen.

Integrale aanpak met het Aanvalsplan Grutto

In 2020 werd het Aanvalsplan Grutto aangeboden aan toenmalig landbouwminister Carola Schouten. Dit plan gaat uit van 35 gebieden van elk ongeveer 1000 hectare die niet alleen groei van de 'eigen' weidevogelpopulaties moeten realiseren, maar ook de brongebieden moeten vormen voor het herstel van populaties in andere potentieel geschikte gebieden. Het Aanvalsplan richt zich op een aanpak waarbij meerdere aspecten integraal worden belicht: gebieden van voldoende schaal, een hoog waterpeil, veel kruidenrijk grasland, aangepast agrarisch beheer en actief predatorenbeheer. Maar ook het langjarig bedrijfs-economisch perspectief voor deelnemende boerenbedrijven krijgt nadrukkelijk aandacht. Het Aanvalsplan werd politiek breed gesteund en

Figuur 1. Geschatte aantallen vliegvlug geworden gruttokuikens in Friesland e.o. en overig Nederland in 2012-2024. De blauwe verticale lijnen geven het 90 procent-betrouwbaarheidsinterval van de landelijke totaalschatting. De oranje lijn geeft bij benadering aan hoeveel vliegvlugge jongen geproduceerd moeten worden om de Nederlandse gruttotopopulatie stabiel te houden; die lijn daalt doordat de broedpopulatie afneemt. Bron: Sovon-rapport 2024/76

Kraai

Roofdieren bestrijden

Predatie – eieren en kuikens die worden opgegeten door roofdieren – draagt in belangrijke mate bij aan de achteruitgang van veel weidevogels. Het is niet vreemd dat dit probleem steeds groter wordt. De bescherming van veel fauna – waaronder roofdieren – is in de loop der jaren sterk verbeterd, waardoor soorten en aantallen predatoren zijn toegenomen. Tegelijkertijd is het Nederlandse landschap door ruilverkaveling, diepe ontwatering en andere versnippering zodanig veranderd dat het voor predatoren zeer geschikt en voor weidevogels zeer ongeschikt is geworden. Dit alles maakt dat, gegeven het huidige landschap, predatiebeheer in veel gebieden nodig is om de populaties weidevogels in de benen te houden. Het is echter een vorm van symptoombestrijding. Een duurzame oplossing ligt in de realisatie van leefgebieden van voldoende omvang en kwaliteit.

het benodigde budget voor inrichting en beheer werd grotendeels toegezegd. Echter, de enige route waarop dit geld tot nu toe besteed kan worden, loopt via de bestaande ANLb-systematiek. Dat betekent dat de inpasbaarheid in de bedrijfsvoering een groot knelpunt blijft, omdat veel boeren vooral afhankelijk blijven van een hoge melkproductie. Van een integrale uitvoering van het plan is dan ook nog geen sprake, met name omdat onderdelen van een alternatief verdienmodel nog niet zijn uitgewerkt. Ook kan nog geen langjarige zekerheid worden geboden aan boeren. Ondanks de goede bedoelingen is er dus nog steeds geen sprake van adequate bescherming van belangrijke weidevogelgebieden.

Vanuit vogelperspectief

We moeten opnieuw naar het landschap kijken vanuit het perspectief van weidevogels. Met name voor de grutto heeft Nederland een grote verantwoordelijkheid. Een groot deel van de Noordwest-Europese populaties van deze soort broedt in ons land. Leveren we werkelijk de inspanningen die nodig zijn om leefgebieden te realiseren waarin de grutto en de Kievit zich thuis voelen? Denk aan vochtige weilanden met veel bloemen en kruiden, afwisselend hoge en lage vegetatie, her en der een aantal koeien. Maar ook het minimaliseren van agrarische activiteiten is belangrijk, zoals maaien tijdens het broedseizoen. Zo worden gezinnen met hun kuikens niet op drift gejaagd en wordt de kans op predatie verkleind. Gedurende het hele broedseizoen zijn robuuste

gebieden nodig met voldoende kuikenland in ruimte en tijd voor gezinnen met kuikens. Weidevogelbeheer vraagt om extensief landgebruik. Voor extensieve landbouw hebben boeren meer grond nodig of minder dieren per hectare. Grond is de laatste jaren vrijwel onbetaalbaar geworden, met name voor jonge boeren. Hierdoor wordt het nóg moeilijker om agrarisch natuurbeheer in te passen in de agrarische bedrijfsvoering. Een actief grondbeleid van overheden is daarom hard nodig. Daarbij wordt bijvoorbeeld grond van stoppende boeren aangekocht door de overheid en tegen een gereduceerd bedrag, met langjarige voorwaarden voor gebruik als weidevogelgrond, verkocht aan 'weidevogelboeren'. Grond blijft schaars, dus een andere mogelijkheid is om grondeigenaren een vergoeding te bieden om eigen grond langjarig voor weidevogels in te richten. De eigenaar van de grond krijgt dan een deel van de agrarische waarde van de grond uitgekeerd, waarmee investeringen gedaan kunnen worden die nodig zijn om het bedrijfssysteem duurzaam te ontwikkelen. Dat dit succesvol kan zijn, wordt bewezen door initiatieven zoals het Rijke Weide Vogelfonds dat met particuliere investeringen grond aankoopt in Idzega, een belangrijk weidevogelgebied in Zuidwest-Friesland.

Systeemverandering noodzakelijk

Vanaf 2026 staat er structureel jaarlijks 500 miljoen euro extra op de begroting voor het agrarisch natuurbeheer in brede zin, waar het ANLb onder-

deel van is. Dit is een enorme uitbreiding van het budget en biedt kansen om effectief bij te dragen aan het behoud en herstel van onze weidevogels. Het ANLb is daarbij een belangrijke bouwsteen en met de agrarische collectieven is een organisatiestructuur neergezet die zich stevig heeft verankerd in het agrarisch landschap in Nederland. Maar het ANLb kan het niet alleen. Een planologische bescherming van leefgebieden voor weidevogels is noodzakelijk om de grutto en andere weidevogels in Nederland te behouden. Daarbij is een systeemverandering nodig voor boerenbedrijven die een groot deel van het bedrijfsoppervlak inrichten als weidevogelleefgebied. Inzet van actief grondbeleid, langjarige beheerafspraken – bij voorkeur overeenkomsten die een generatie meegaan – en een passende beloning voor beheer van het landschap zijn hierbij essentieel. Ook kan meer synergie worden gezocht met de natuurgebieden van terreinbeherende organisaties, zodat leefgebieden van voldoende omvang en kwaliteit ontstaan. Goede voorbeelden hiervan zijn te vinden in Amstelland, Eemland en Arkemheen. Met duidelijke doelen en kaders en met de juiste instrumenten en middelen voorkomen we een volgende teleurstelling. Zo scheppen we samen realistische verwachtingen voor het agrarisch natuurbeheer én gloort er weer hoop aan de horizon voor onze weidevogels.<

bernard.dejong@vogelbescherming.nl

Kievitkuiken

Nederland doet te weinig voor weidevogels

Omdat adequate bescherming van broedgebieden voor weidevogels keer op keer uitbleef, diende Vogelbescherming Nederland in 2016 een klacht in bij de Europese Commissie. Verschillende regeringen hebben sinds die tijd de Commissie ervan proberen te overtuigen dat Nederland haar verantwoordelijkheid wél serieus nam. Daar ging de Commissie lange tijd in mee, tot de maat halverwege 2024 vol was en besloot om een 'inbreukprocedure' tegen Nederland te starten. Nederland is als EU-lidstaat op grond van de Vogelrichtlijn verplicht om de grutto en andere weide- en akkervogels én hun leefgebieden te beschermen, maar komt deze verplichting niet na. Door middel van een inbreukprocedure kan een lidstaat verplicht worden om Europese regelgeving alsnog goed en volledig toe te passen. Bij het uitblijven van de benodigde maatregelen zoals dit leiden tot een veroordeling door het Europese Hof van Justitie. Met de inbreukprocedure over weidevogels wordt Nederland opgedragen om alle nodige maatregelen te nemen om de grutto en andere weidevogels én hun leefgebieden in een gunstige staat van instandhouding te brengen en te houden. Hiervoor moeten onder andere bestaande én nieuwe Vogelrichtlijngebieden worden aangewezen voor broedende weidevogels.

Leveren we werkelijk de inspanningen die nodig zijn om leefgebieden te realiseren waarin de grutto en de Kievit zich thuis voelen? Denk aan vochtige weilanden met veel bloemen en kruiden, afwisselend hoge en lage vegetatie en her en der een aantal koeien.

Veldleeuwerik

Maatwerk voor akkervogels

In graslandgebieden profiteren verschillende weidevogels vaak van dezelfde landschapkenmerken en beheermaatregelen. Openheid van het landschap, vernetting en kruidenrijk grasland zijn positief voor zowel grutto als Kievit. Bij akkervogels ligt dit anders. Zo is de geelgors een soort van kleinschalig landschap met veel landschapselementen zoals greppels, struwelen, bermen en ruige overhoekjes, terwijl het voorkomen van de gele kwikstaart vooral is geassocieerd met gewassen zoals granen en aardappelen. De veldleeuwerik vind je daarentegen vooral in zeer open landschappen met granen en luzerne. Behoeften van soorten kunnen dus tegenstrijdig zijn. Dit betekent dat er keuzes moeten worden gemaakt. Dat kan door je te richten op akkervogelgemeenschappen die van oudsher thuishoren in bepaalde landschapstypen. Voor open landschappen zoals bijvoorbeeld het Oldambt, een landschap waar de veldleeuwerik voorkomt, betekent dit behoud van openheid en inzetten op bestaande (grootschalige) ANLb-maatregelen voor akkervogels zoals de vogelakker, vogelgraan en natuurbraak. Voor kleinschaliger landschappen, zoals in het zuidoostelijk zandgebied, betekent het de versterking van de kleinschaligheid. Bijvoorbeeld door de aanleg van streekeigen landschapselementen, zoals struwelen en akkerranden, waar soorten als geelgors en grauwe klauwier van kunnen profiteren. Naast versterking en verbetering van maatregelen binnen het agrarisch natuurbeheer is het voor bepaalde akkervogels noodzakelijk om bouwplannen in de akkerbouw zodanig te verbreden (te extensiveren) dat hier 'als vanzelf' meer ruimte voor ze ontstaat. Denk hierbij aan gewassen zoals luzerne, grasklaver, veldboon en erwit. Bij luzerne en grasklaver moet dan het maai-beheer worden aangepast aan de cyclus van het broedseizoen. Ook bepaalde vormen van strokenteelt lijken positief voor akkervogels. Echter, ook voor de inpassing van een extensiever bouwplan of strokenteelt geldt – net als bij weidevogels – dat een systeemverandering nodig is.

Tureluur

Grutto

Grutto

foto's Remco Ploeg

ANLb-beheerpakket kruidenrijke akkerrand en bloemenblok. Op deze bloemstrook op een akker in juni in het Geuldal werden vooral algemene hommels en honingbijen aangetroffen, maar ook de bedreigde donkere klaverzandbij.

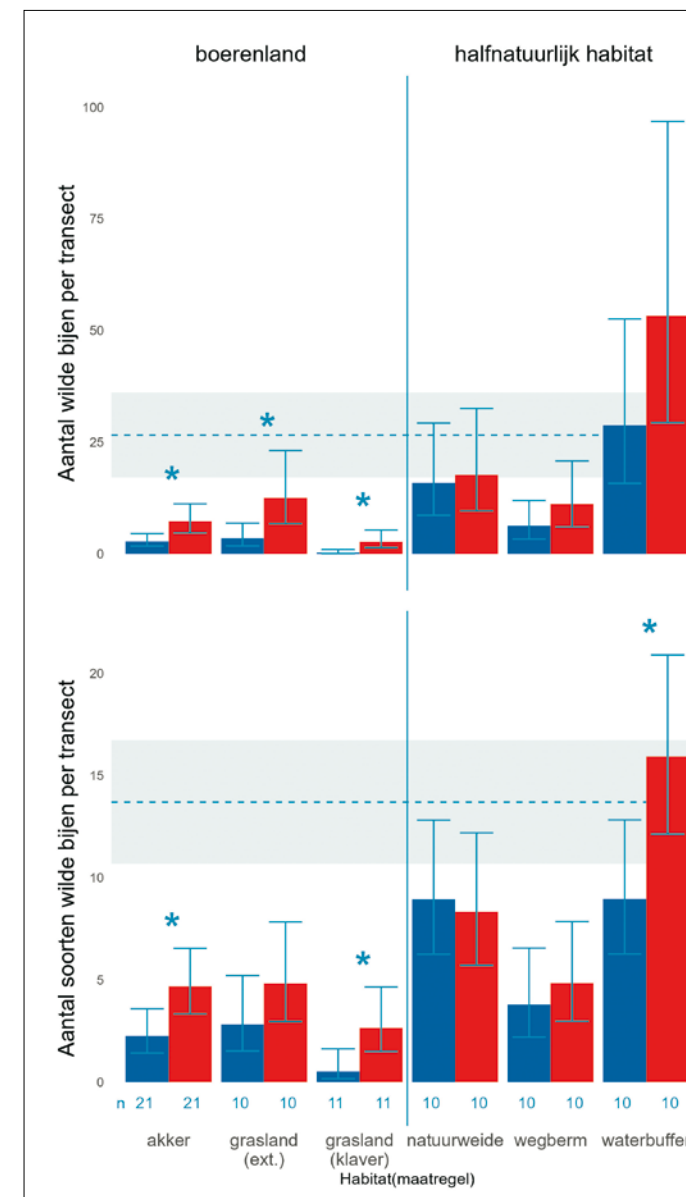
Bijvriendelijk beheer van boerenland tot halfnatuurlijke habitats

Binnen het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) worden diverse vormen van natuurvriendelijk beheer uitgevoerd die, al dan niet expliciet, als doel hebben om het bloemaanbod te vergroten. Daarmee kunnen deze vormen van beheer een steuntje in de rug zijn voor wilde bestuivers. Maar hoe nuttig zijn deze maatregelen voor wilde bijen, een soortgroep die zo sterk te lijden heeft onder intensivering van de landbouw dat vrijwel uitsluitend algemene generalisten nog stand kunnen houden?

tekst Remco Ploeg, Jeroen Scheper & David Kleijn (Plantenecologie en Natuurbeheer, WUR)

> Van oudsher lag bij herstelmaatregelen voor wilde bijen de focus op boerenland. Hier kwamen nauwelijks nog bloemen voor en was de nood dus het hoogst. Maar ook spelen bijen er een belangrijke rol voor de mens als bestuivers van gewassen. Met name het inzaaien van bloemstroken op akkers was de laatste decennia een populaire maatregel. Tegenwoordig wordt ook steeds vaker actie ondernomen buiten landbouwpercelen. Een bekend voorbeeld is het gefaseerd maaien van wegbermen. Dergelijke halfnatuurlijke habitats hebben

geen productiefunctie en worden doorgaans minder intensief beheerd. Bijvriendelijk beheer in halfnatuurlijke habitats is mogelijk makkelijker en goedkoper uit te voeren, omdat het niet zoals op landbouwpercelen ten koste gaat van gewasproductie. Maar hoe effectief zijn de maatregelen in halfnatuurlijke habitats ten opzichte van die op boerenland? Daar is nog vrijwel niets over bekend. In het gevarieerde Zuid-Limburgse landschap van de Geuldalregio wordt een breed scala aan bijvriendelijke maatregelen genomen, zowel op boerenland als in halfnatuurlijke habitats. Om de effectiviteit te bepalen zijn zes veel toegepaste maatregelen, drie op boerenland en drie in halfnatuurlijke habitats, met elkaar vergeleken. De

Figuur 1. Het aantal individuen (boven) en het aantal soorten wilde bijen (onder) per telroude van 150 m² gedurende drie telrondes (mei, juni en juli 2024) van 15 minuten in verschillende vormen bijvriendelijk beheer vergeleken met referentielocaties (± 95% betrouwbaarheidsinterval) in Zuid-Limburg. Het bijvriendelijk beheer op boerenland bestaat uit bloemstroken in akkers, extensiveren van graslandbeheer en doorzaaien van klavers in graslanden. In halfnatuurlijke habitats bestaat het beheer uit gefaseerd maaien van natuurweides en wegbermen, en uitgestelde begrazing in waterbuffers.

asterisk = statistisch significante toenames ten opzichte van de referentielocaties, gearceerde band = range voor soortenrijke kalkgraslanden, n = aantal onderzoekslocaties per maatregel.

■ referentie
■ bijvriendelijk beheer
■ soortenrijk grasland

aantallen wilde bijen zijn geteld op locaties met bijvriendelijk beheer en op vergelijkbare nabijgelegen referentielocaties zonder aangepast beheer. Driemaal is op een gestandaardiseerde manier geteld op een vaste looproute van 150 bij 1 meter die in 15 minuten is afgelegd.

Effectiviteit maatregelen op boerenland

Op boerenland hebben we bloemstroken op akkers (ANLb-beheerpakketten kruidenrijke akkerrand en bloemenblok) en geëxtensiverde graslanden (ANLb-beheerpakketten kruidenrijk- en botanisch grasland) en grasklaverpercelen onderzocht. Grasklavermengsels worden ingezaaid ter vervanging van grasland dat bemest wordt met dierlijke of (deels) kunstmest. Grasklaverweiden zijn in het Europees vastgestelde Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) eveneens een eco-activiteit waarvoor boeren een premie kunnen ontvangen. Alle drie de maatregelen op boerenland bleken te leiden tot een significante toename (asterisk) in het aantal wilde bijen (figuur 1; linkerkant van de grafiek). In de bloemstroken steeg het aantal wilde bijen met een factor 2,6, in geëxtensiverde graslanden met een factor 3,6, en wanneer klavers als groenbemester door het gras waren gezaaid, vonden we liefst tienmaal zoveel bijen als in de referentielocaties. Het aantal soorten bijen was niet significant hoger in geëxtensiverde graslanden, maar wel tweemaal zo hoog in bloemstroken en vijfmaal zo hoog in grasklaverpercelen. Bijvriendelijke maatregelen op het boerenland lijken dus een succesformule te zijn. Onder de soorten die profiteren van het agrarisch natuurbeheer zijn ook enkele Rode-Lijstsoorten zoals de donkere klaverzandbij (*Andrena labialis*) in grasklaverpercelen en de weidebij (*Andrena gravida*) in bloemstroken en geëxtensiverde graslanden.

Vergelijking met maatregelen in halfnatuurlijke habitat

De maatregelen in halfnatuurlijke habitats behelzen uitgesteld begrazingsbeheer in waterbuffers en gefaseerd maai-beheer in natuurweides en wegbermen. Deze maatregelen beogen de continuïteit in het bloemaanbod te bevorderen. In de waterbuffers zijn daarnaast steilrandjes gegraven als nesthabitat. De maatregelen worden uitgevoerd als onderdeel van het initiatief Boshommellandschap Geuldal (boshommellandschap-geuldal.nl). Het effect van deze maatregelen is, vergeleken met het agrarisch natuurbeheer, subtieler. De aantallen wilde bijen in bijvriendelijk beheerde natuurweides, wegbermen en waterbuffers zijn respectievelijk 1,1, 1,8 en 1,9 maal hoger dan bij gangbaar beheer (figuur 1; rechterkant van de grafiek). Door de grote variatie tussen de locaties

ANLb-beheerpakket kruidenrijk- en botanisch grasland. Dit kruidenrijke, geëxtensiverde grasland in mei in het Geuldal is het habitat van onder andere de bedreigde zwarte sachembij, paardenbloembij, weidebij en kauwende metselbij.

Mannetje van de paardenbloembij, gevonden in een kruidenrijk grasland.

Waterbuffer met steilrandje in mei in het Geuldal. Niet alleen het steilrandje fungeerde als nestlocatie voor bijen, ook de schrale vegetatie eronder werd goed gebruikt. Hier werden onder andere de sachembij, vierband-groefbij en zuidelijke langhoornbij aangetroffen.

THEMA Agrarisch natuurbeheer

is geen van deze verschillen statistisch significant. De soortenrijkdom neemt alleen in de waterbuffers significant toe met een factor 1,8. Een vlugge lezing van de resultaten zou tot de conclusie kunnen leiden dat we voor herstel van wilde bijenpopulaties ons het best op het boerenland kunnen richten. Maar de verschillen tussen de locaties met maatregelen en de referentielocaties vertellen slechts de helft van het verhaal.

Uitgangssituatie doorslaggevend

De grote relatieve toename in aantallen en soortenrijkdom bij agrarisch natuurbeheer wordt vooral veroorzaakt door de zeer lage aantallen in de uitgangssituatie. Klaver in de boerengraslanden leidde bijvoorbeeld tot een vertienvoudiging van het aantal bijen, maar dat kwam vooral doordat er nauwelijks bijen waren aangetroffen in de graslanden zonder klaver. In de grasklavereilandjes werd gemiddeld één bij per telronde van een kwartier geteld. In de waterbuffers met bijvriendelijk beheer waren dit bijvoorbeeld achttien bijen per telronde. Maar doordat ook in de referentiewaterbuffers al hogere dichtheden zaten dan in enige andere habitat, was de relatieve toename van de aantallen wilde bijen in bijvriendelijk beheerde waterbuffers klein en statistisch niet significant.

Ondanks dat de effecten van bijvriendelijke maatregelen over het algemeen duidelijker waren op boerenland, zijn de halfnatuurlijke habitats van grote waarde voor wilde bijen. Dit wordt duidelijk als we de aantallen afzetten tegen de tellingen in nabijgelegen kalkgraslanden, die tot de soortenrijkste gebieden van Nederland worden gerekend. Alleen in de halfnatuurlijke habitats benaderen de aantallen bijen die in de kalkgraslanden. In waterbuffers met bijvriendelijk beheer vinden we

gemiddeld genomen zelfs meer wilde bijen dan in kalkgraslanden. Daarentegen komen de agrarische habitats, zelfs met agrarisch natuurbeheer, niet in de buurt van deze aantallen. Ook zijn er voorname-lijk algemene soorten aangetroffen, terwijl in de halfnatuurlijke habitats veel meer bedreigde soorten van de Rode Lijst voorkomen, zoals de zwarte sachembij (*Anthophora retusa*), vierbandgroefbij (*Halictus quadricinctus*) en knautiabij (*Andrena hattorfiana*). Het zijn juist deze soorten die onze bescherming het hardst nodig hebben.

Als we verder inzoomen op het effect van het beheer gedurende het seizoen, dan blijkt dat de effectiviteit niet constant was. In bloemstroken en grasklavervelden was er in mei nog geen verschil met de referentielocaties meetbaar, maar vanaf juni wel doordat de meeste ingezaaide bloemen toen pas bloeiden. Ook de gefaseerd gemaaide wegbermen hadden een positief effect op het aantal bijen later in het voorjaar, omdat er in de ongemaaide delen nog bloemen aanwezig waren. Gefaseerd maai-beheer in natuurweides had geen effect; mogelijk zorgde het zeer natte voorjaar voor een dominantie van grassen in de ongemaaide delen. In geëxtensiverde graslanden en waterbuffers kregen voorjaarsbloeiers meer kans door het uitgestelde maai- of begrazingsbeheer. Het effect van deze maatregelen was daardoor juist in mei het grootst.

Maatregelen boerenland waarderen en relativeren

De resultaten suggereren dat maatregelen op boerenland en in halfnatuurlijke habitats elkaar kunnen aanvullen. Maatregelen op boerenland leiden tot een sterke toename in aantallen en soortenrijkdom, maar in absolute zin worden er nog altijd lage dichtheden bijen aangetroffen. Maar door het grote oppervlak boerenland bieden maatregelen er toch goede mogelijkheden voor herstel van bijenpopulaties en een betere verbinding tussen populaties. De vele hectares onder agrarisch natuurbeheer kunnen echt een verschil maken.

Maatregelen in halfnatuurlijke habitats leiden tot bescheidener toenames in aantallen en soortenrijkdom, maar er worden vergeleken met boerenland veel hogere dichtheden bijen(soorten) aangetroffen. In het agrarische gebied vormen deze daardoor waardevolle hotspots voor veel verschillende, waaronder bedreigde soorten.

De maatregelen lijken in verschillende perioden van het jaar soelaas te bieden aan verschillende soorten bijen. Een gevarieerd mozaïek van bijvriendelijk beheerde agrarische en halfnatuurlijke habitats kan resulteren in een betere verbondenheid tussen habitats en een continu aanbod van bloemen gedurende het seizoen. Dit geldt ook voor de doorgaans grootschaliger landschappen elders in Nederland, hoewel verbetering van de connectiviteit en vergroting van de landschapsvariatie meer inspanningen zal vergen dan in Zuid-Limburg. Het is daarom goed om zowel in agrarisch gebied als in halfnatuurlijke habitats inspanningen te blijven leveren voor wilde bijen. Zo kunnen we de waardevolste locaties beschermen en tegelijkertijd een verschil maken op landschapsniveau.<

remco1.ploeg@wur.nl

portret

Hans Uijlenhoed (55): vrijwilliger weidevogelbescherming en startend dronepiloot

tekst Sarah Westenburg (Vakblad)

Vanuit zijn tuin in Edam kijkt Hans Uijlenhoed uit over de weilanden waar hij vaak wandelt. Een gesprek met een boer over weidevogelbeheer wekte zijn interesse: zou hij hierin iets kunnen betekenen? Met zijn flexibele werk als financieel adviseur kan hij zijn tijd vrij indelen, dus hij nam contact op met het agrarisch collectief in de regio: Vereniging Water, Land & Dijken. Sindsdien helpt hij weidevogelnesten zoeken en beschermen.

Na het volgen van een cursus boerenlandvogels, georganiseerd door Landschap Noord-Holland, begon Uijlenhoed als vrijwilliger bij een boer vlak bij huis. Maar de werkgroep die met drones nesten opspoort fascineerde hem het meest. 'Met nieuwe technologieën zoals drones kunnen we veel gericht zoeken en verstoren we de vogels minder.' Toen er een plek vrijkwam in het droneteam haalde hij zo snel mogelijk zijn dronebrevet en sloot zich aan bij een groep van acht vrijwilligers.

Eind februari komen de meeste weidevogels vanuit het zuiden in Nederland aan. De vogels moeten eerst opvetten voordat ze in maart en april kunnen beginnen met eieren leggen. In de maanden april tot en met juni komen de kuikens uit die binnen dertig tot veertig dagen vliegvlug worden. Vanaf april vliegen de drones uit, op zoek naar nesten. Gevonden nesten worden door een collega-vrijwilliger in het veld gemarkeerd. De betrokkenheid en de inzet van de vrijwilli-

gers is groot: via een groepsapp houden ze elkaar op de hoogte. 'De veldcoördinator van het collectief werkt met aanstekelijk enthousiasme', vertelt Hans.

Door zijn achtergrond in het bedrijfsleven kijkt Uijlenhoed met een analytische blik naar het proces. 'Ik ben gewend om te zoeken naar manieren om iets zo effectief mogelijk te doen. Hoe kun je met zo min mogelijk verstoring een zo hoog mogelijk resultaat behalen?' Hij heeft ook geleerd dat boeren in een complexe werkelijkheid opereren. 'Ze willen vaak best weidevogels beschermen, maar moeten ook productie draaien. Het is een delicate balans.'

2024 was een moeilijk weidevogeljaar met veel predatie. 'Dat voelde soms als vechten tegen de bierkaai, want predatoren kunnen in een paar dagen een heel weiland leegroven. Je kunt met camerabeelden aantonen dat het gebeurt, maar er iets tegen doen is een ander verhaal. Want ook predatoren zijn vaak beschermde soorten.'

Zijn ideale scenario? 'Als er honderden miljoenen beschikbaar zijn voor weidevogelbeheer, kunnen boeren percelen zonder financiële druk tijdelijk helemaal aan de vogels beschikbaar stellen. Dan zou het broedsucces echt een boost krijgen.' Dankzij zijn vrijwilligerswerk blijft zijn passie voor agrarisch natuur(beheer) groeien. 'Ik ben graag buiten en door als vrijwilliger actief te zijn, word je je bewuster van de agrarische natuur om je heen en zie je steeds meer.' Hij sluit dan ook niet uit dat hij hier in de toekomst beroepsmatig iets mee gaat doen. Want van je hobby je werk maken, wie wil dat nou niet?

Grutto met kuiken.

foto's Aad van Paassen

Het geheim van het succesvolle weidevogelbeheer in Amstelland

In 1998 richtte een groep gemotiveerde boeren rondom Ouderkerk aan de Amstel de Agrarische Natuur Vereniging (ANV) De Amstel op om de weidevogels in hun polders te ondersteunen. Het hart van het werkgebied zijn twee forse polders: Rondehoep en Bovenkerkerpolder. Na 27 jaar agrarisch natuurbeheer, sinds 2016 onder de vlag van collectief Noord-Holland Zuid (NHZ), zien we dat de weidevogels hebben standgehouden. Hierin onderscheidt de regio zich van de meeste andere regio's in het land. Hoe kwam dit succes tot stand?

tekst Jocelyn de Kwant (Landschap Noord-Holland), Aad van Paassen (Werkgroep Weidevogelbescherming Amstelland) & Mark Kuiper (Collectief Noord-Holland Zuid)

> De Rondehoep is een in de middeleeuwen ontgonnen veenpolder van circa 1.000 hectare, met daarin sinds 2007 een reservaat van 160 hectare in beheer van Landschap Noord-Holland. Ongeveer twintig boerenbedrijven zijn hier actief, meest melkveebedrijven met een middelgrote omvang die hier al generaties aanwezig zijn. De Bovenkerkerpolder is een droogmakerij met een bodem met vooral klei en een mini-reservaat van 16 hectare. De grutto's in beide polders zijn sinds 2005 jaarlijks gemonitord. Ook de tureluurs, veldleeuwrieken en slobenden worden gemonitord, maar daar gaan we hier niet op in. In 2005 waren er in beide polders in totaal 299 gruttobroedparen, 27 jaar later waren dat er 324, met een tussentijds hoogtepunt in 2014 van 398 paren. We zien een lichte verschuiving van de broedparen van de Rondehoep naar de Bovenkerkerpolder (figuur 1 en 2). Een verklaring hiervoor hebben we niet. We houden het percentage grutto's dat eind mei-begin juni met kuikens loopt, jaarlijks bij. We zien een stijgende trendlijn in beide polders. Het gemiddelde bruto territoriaal succes (BTS) – het percentage gruttogezinnen met kuikens eind mei

in relatie tot het aantal paren dat zich eind april heeft gevestigd – bedraagt in twintig jaar voor de Rondehoep 68 procent en voor de Bovenkerkerpolder 72 procent (figuur 3 en 4). Een gemiddelde van 65 procent is voldoende om een populatie op peil te houden.

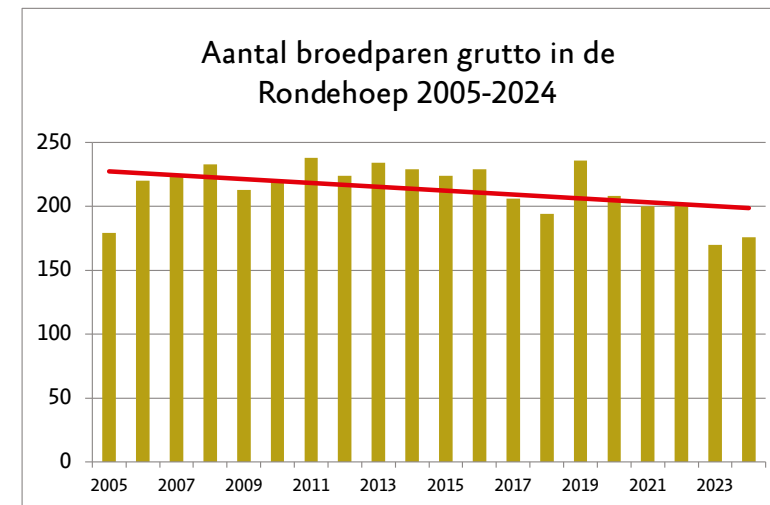
Basis voor behoud

De jaarlijkse monitoring maakt een op feiten gebaseerde evaluatie mogelijk. Dit is de basis voor het behoud van de gruttopopulatie, simpelweg doordat de cijfers effectief beheer mogelijk maken. Jaarlijks kunnen op basis van de monitoring maatregelen worden aangepast aan de voortdurend wisselende omstandigheden. De gedetailleerde informatie over waar grutto's zich vestigen, waar ze hun jongen grootbrengen en, belangrijker, waar dit allemaal mislukt, is onontbeerlijk om het beheer te verbeteren. De monitoring inspireert boeren mee te denken, experimenten uit te voeren en mogelijke verbeteringen uit te testen. Zo stelde een boer in de Bovenkerkerpolder met succes aan zijn buureigenaren van 25 percelen

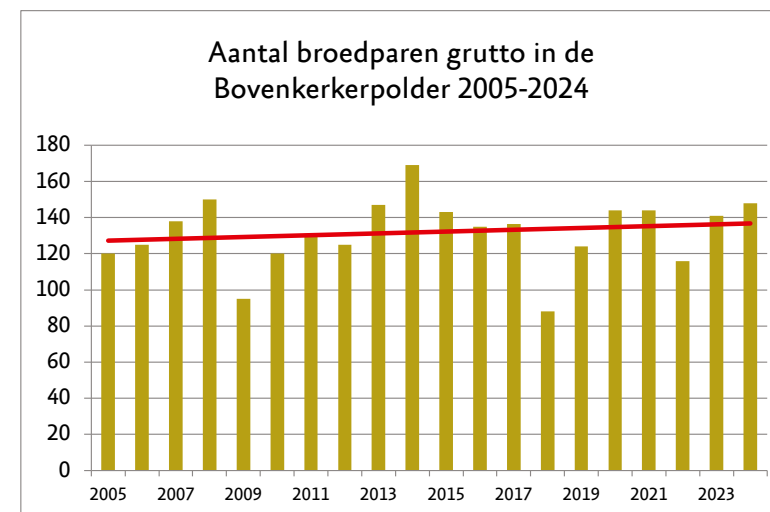
Start van het weidevogel-seizoen met vrijwilligers, boeren en de boswachter van Landschap Noord-Holland.

op een rij tegen de Middenweg voor om deze percelen als zogenaamd kuikenland te beheren. Dit is grasland waar kuikens vrij kunnen rondlopen en waar voldoende hoog gras, insecten én schuilgelegenheid tegen predatoren zijn. In alle sloten werd ook het waterpeil tussen 1 maart en 1 juni hoger gezet. Percelen waar eerder weinig weidevogels kwamen, raakten bevolkt doordat percelen kuikenland ernaast vol grutto's stroomden: ze zochten elkaar als het ware op. Aan de andere kant van de Middenweg werkte het kuikenlandbeheer met (tijdelijk) verhoogd slootpeil ook 'besmettelijk'. Zo ontstond uiteindelijk een blok van circa 100 hectare aaneengesloten vochtig kuikenland (figuur 6).

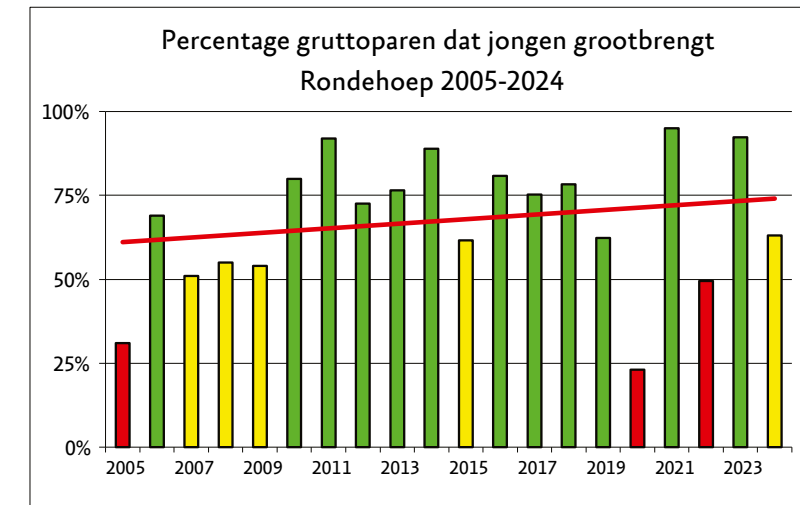
De jaarlijkse monitoring bestaat uit minimaal twee polderdekkende tellingen voor het bruto territoriaal succes (BTS), eind april en eind mei, aangevuld met een ronde langs het kuikenland in juni. De waarnemingen worden direct ingevoerd in de Boerenlandvogelmonitor en binnen 24 uur gedeeld met elke boer, veldmedewerker, boswachter, jager en vrijwilliger in de polders. Op de kaart zien zij waar zij nesten moeten beschermen

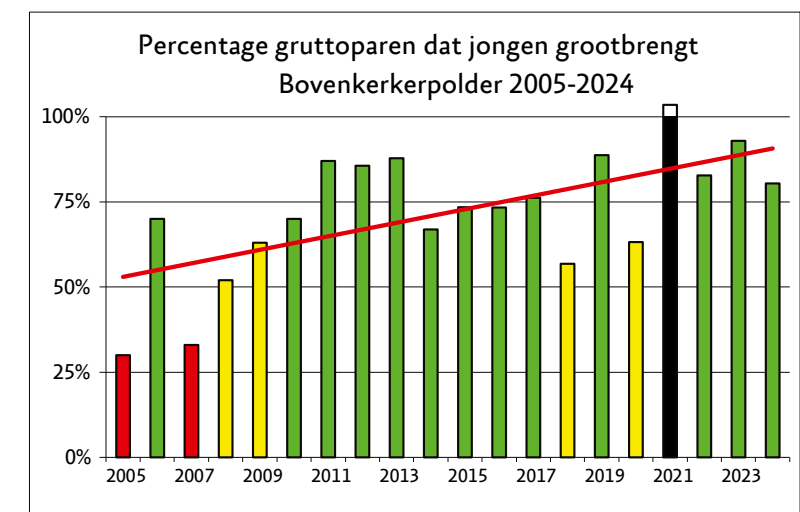
Figuur 1. Ontwikkeling aantal broedparen grutto in de Rondehoep.

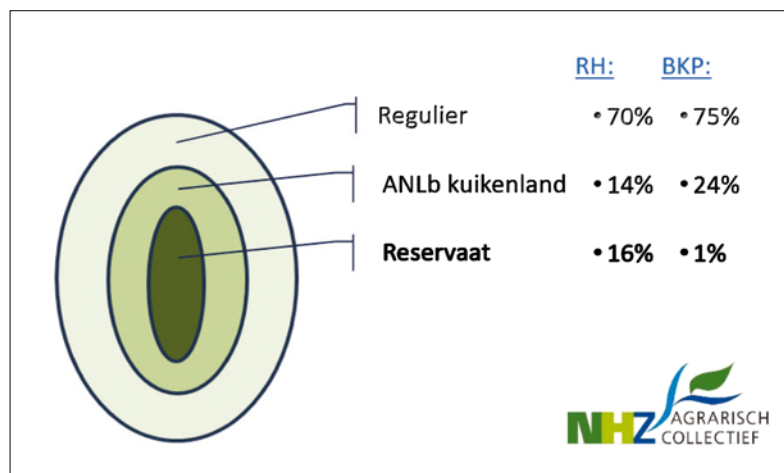
Figuur 2. Ontwikkeling van het aantal broedparen grutto in de Bovenkerkerpolder.

Figuur 3. Ontwikkeling bruto territoriaal succes in de Rondehoep.

Figuur 4. Ontwikkeling bruto territoriaal succes in de Bovenkerkerpolder.

Figuur 5. Drie vormen van graslandbeheer in de Rondehoep (RH) en de Bovenkerkerpolder (BKP) uitgedrukt in percentage van het geheel.

Gezenderde grutto.

en waar extra kuikenland nodig is. Sinds 2022 werken we planmatig met wildcamera's, zodat tijdig te zien is of en zo ja, waar vossen zijn en bejaagd moeten worden. Na afloop van het seizoen organiseren we een BBQ voor alle betrokkenen, de best bezochte vergadering van het jaar. We laten dan kaarten met het beheer en de waarnemingen zien, vieren wat goed ging en denken na over wat beter moet.

Principes in het beheer

De agrarische natuurvereniging De Amstel (sinds 2016 onderdeel van het collectief Noord-Holland Zuid (NHZ)) werkt vanuit twee principes. Ten eerste is het de eigen verantwoordelijkheid van het collectief om opgaven aan te pakken. Ten tweede: mensen zijn belangrijker dan vogels. Goed natuurbeheer op het boerenland kan alleen als bedrijven economisch gezond blijven. Daar moet oog voor zijn en het collectief NHZ heeft daar oog voor. We zien het liefst dat mensen verdienen aan goed beheer. NHZ ondersteunt de inkomenspositie van de boeren in hun initiatief om melk en kaas onder de eigen merknaam Boeren van Amstel (www.boerenvanamstel.nl) te verkopen in de ruime omgeving van Amsterdam. NHZ initieert en ondersteunt naast weidevogelbeheer ook andere gebiedsprocessen rondom de landbouwtransitie waarin boeren, provincie en waterschap samenwerken. Afhankelijk van het type bedrijf kan 20 procent kuikenland inpasbaar zijn in een melkveebedrijf. Daarmee kunnen voldoende grote aaneengesloten blokken ontstaan. Bij bedrijven die niet melken, ligt dit percentage hoger. Natuurbeheer zonder regulier grasland is financieel niet haalbaar voor een melkveehouder. We noemen dit het 'Amstellandmodel' (figuur 5).

Praktische lessen

Na twintig jaar monitoren en evalueren – 'lerend beheren' – hebben we, met vallen en opstaan, veel geleerd. Zo werd na de start in de jaren 90 van de vorige eeuw bij de bescherming van de nesten

snel duidelijk dat behalve eieren ook kuikens bescherming nodig hebben. De eerste stap in het nationale project Nederland Gruttoland was om in de tijd gespreid te maaien, waarbij enkele percelen pas in de loop van juni werden gemaaid. De monitoring toonde echter aan dat gespreid en zelfs laat maaien onvoldoende effectief waren voor een goede overleving van de kuikens. De kuikens die we in 2005 waarnamen, bevonden zich vooral in percelen met opvallend weinig open gras die buiten ons beheer vielen. De percelen die voor de kuikens laat werden gemaaid, waren begroeid met een ondoordringbare vegetatie. Zo ontstond het streven naar een geringere grasgroei op percelen met rust: naar 'kruidrijk grasland'. Uit intuïtie werd het kuikenland in eerste instantie als confetti over de polders verspreid, zodat het overall bereikbaar zou zijn voor de vogels. Het kaartmateriaal van de monitoring toonde echter aan dat grutto's vooral behoefte hebben aan grote aaneengesloten blokken kuikenland van minimaal 30 à 40 hectare, liefst nog veel meer, en daarin een variatie aan percelen met en zonder beweiding en met een minder sterke grasgroei. Dit inzicht werd door Aad van Paassen en Willem Rienks in de aprileditie van het *Vakblad* van 2011 gepubliceerd, maar verdient nog altijd meer aandacht dan het krijgt. Gruttogezinnen op zoek naar optimale omstandigheden verplaatsen zich makkelijk enkele kilometers op een dag, dat lukt alleen in grote blokken aaneengesloten kuikenland. Het oversteken van gemaaide percelen is levensgevaarlijk voor de kuikens. Daarbij trekt maaien allerlei vliegende predatoren als ooievaars en kraaiachtigen aan die sowieso al elders in de omgeving voorkomen. Grote aaneengesloten gebieden die niet worden gemaaid in het kuikenseizoen zijn de beste maatregel tegen predatie van met name gruttokuikens. Het managen van een variatie aan geschikte vegetaties, zodat er in de hele kuikenperiode geschikte percelen zijn, en het creëren van grote aaneengesloten blokken kuikenland zijn onontbeerlijk voor een voldoende reproductie over

een lange reeks jaren. Het veelgebruikte begrip 'mozaïekbeheer' is zinvol binnen het kuikenlandblok, waarin een mozaïek van vegetatietypen nodig is. Het kuikenland versnipperen over een hele polder is geen zinvol mozaïekbeheer.

Vernatting deed na enkele jaren haar intrede als sleutelfactor voor het beheer: door blokken percelen met kuikenland vochtiger te maken (tijdelijk hoog slootpeil en greppel plasdras), gingen de grutto's daar broeden. Sindsdien is nestbescherming voor grutto's nog maar incidenteel nodig. Gebleken is dat de reproductie kans op succes heeft als 75 procent of meer van de grutto's op percelen broedt die als kuikenland beheerd worden, en dat binnen blokken met minimaal enkele tientallen hectares aaneengesloten kuikenland – in de Rondehoep is dat zelfs een aaneengesloten blok van circa 300 hectare.

Samenwerking

Voor een effectieve weidevogelbescherming is samenwerking tussen boeren, terreinbeheerders, jagers, vrijwilligers, provincie, waterschap, gemeente en natuurbeschermers noodzakelijk. Die samenwerking is gezien de cultuurverschillen niet vanzelfsprekend. Het open uitwisselen van alle informatie door alle betrokken partijen is onmisbaar om elkaar te kunnen vinden. In Amstelland ging dat met horten en stoten. In de Rondehoep werd een goede basis voor de samenwerking met terreinbeheerder Landschap Noord-Holland (LNH) gelegd, doordat de ANV de verantwoordelijkheid kreeg om het beheer in het reservaat te regelen. LNH en de ANV hebben van het begin af aan in het reservaat voor de monitoring en de evaluatie nauw samengewerkt. Na de aanvankelijk succesvolle samenwerking volgde er een dip, maar inmiddels bloeit de samenwerking weer volop. De partijen werken structureel samen, monitoren en evalueren de resultaten gezamenlijk en zoeken in nauw overleg naar optimalisatie van het beheer in de gehele polder.

De zestig zeer betrokken vrijwilligers van een werkgroep van IVN Amstelveen hebben goed contact met de boeren over de te beschermen nesten en bespreken soms ook ideeën voor aanpassing van het beheer. De coördinator van de vrijwilligers is adviseur bij de bestuursvergaderingen van de ANV. Deze externe adviseur verzorgt via jaarrapportages ook de verslaglegging van de monitoring voor het proces van lerend beheren in het collectief.

Met jagers is structureel samenwerking. Zij kunnen met wildcamera's de aanwezigheid van vossen intensief monitoren. Waar mogelijk wordt deze soort bejaagd. Provincie en waterschap zijn direct betrokken bij de gebiedsprocessen waarin wordt gezocht naar een landbouw waarin het natuurbeheer verder kan worden verbeterd. Zo werd het land van een stoppende melkveehouder in de Rondehoep aangekocht en vervolgens met kuikenlandpakketten verpacht aan de burens. De boeren hebben hierdoor meer land gekregen en staan economisch sterker. Ook komt er meer natuur en is het aantal koeien en dus de hoeveelheid mest in de polder gedaald; de ideale oplossing voor het stikstofprobleem. Het landelijke Aanvalsplan Grutto zorgde ervoor dat uitbreiding en verzwaring van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb-beheer) konden worden gefinancierd en dat een relatief grote inzet van een bedrijf voor kuikenland extra wordt beloond.

Kansen

Er is nog veel te doen. Hoog op de agenda van het nooit eindigende leren staat: zoeken naar een geschikte monitoring en beheermaatregelen voor de hoge prijzen voor agrarische grond die agrariërs dwingen om intensief te boeren. Te denken valt aan compensatie voor de waardedaling van de agrarische grond wanneer die extensief wordt gebruikt voor een bepaald percentage kruidrijk grasland.

Als de maatschappij van mening is dat boeren hun inkomens volledig uit de markt moeten halen, trekt de natuur aan het kortste eind. De toekomst ziet er daarentegen zonnig uit als de polarisatie rondom de landbouw eindigt en de waarde van de sector wordt erkend. Dan raken meer boeren gemotiveerd om de natuur ruimte te geven. Als we overal jaarlijks de ontwikkelingen van de vogelstand op de voet volgen, krijgen we het beheer steeds beter op orde, kunnen we problemen tijdig signaleren, het beheer en de resultaten van de monitoring jaarlijks zorgvuldig rapporteren en deze informatie open delen met iedereen.

De uitdaging is om een flexibel landbouwsysteem te ontwikkelen waarbij boeren een fair inkomen kunnen verdienen voor het bieden van oplossingen voor deze urgente problemen. Een verder ontwikkeld ANLb kan hierin een grote rol spelen. Als de collectieven daarbij alles op alles zetten om

de onmisbare grote blokken kuikenland (30 à 40 hectare minimaal, meer is beter) met gevarieerde vegetaties te realiseren, kunnen er mooie dingen gebeuren! Er moet nog wel een oplossing komen voor de hoge prijzen voor agrarische grond die agrariërs dwingen om intensief te boeren. Te denken valt aan compensatie voor de waardedaling van de agrarische grond wanneer die extensief wordt gebruikt voor een bepaald percentage kruidrijk grasland. Als de maatschappij van mening is dat boeren hun inkomens volledig uit de markt moeten halen, trekt de natuur aan het kortste eind. De toekomst ziet er daarentegen zonnig uit als de polarisatie rondom de landbouw eindigt en de waarde van de sector wordt erkend. Dan raken meer boeren gemotiveerd om de natuur ruimte te geven. Als we overal jaarlijks de ontwikkelingen van de vogelstand op de voet volgen, krijgen we het beheer steeds beter op orde, kunnen we problemen tijdig signaleren, het beheer en de resultaten van de monitoring jaarlijks zorgvuldig rapporteren en deze informatie open delen met iedereen.

mark@natuurbeleven.nl

Artikel terugkijken van Aad van Paassen & Willem Rienks *Vakblad april 2011:*

Figuur 6. Gruttogezinnen eind mei 2024 in de Bovenkerkerpolder (links) en de Rondehoep (rechts). De groen en blauw gekleurde percelen (= reservaat) hebben kuikenlandbeheer. In beide polders rond de 80 procent, respectievelijk 475 en 800 hectare. Strepen we dit in gedachten uit de kaarten, dan is de conclusie helder: 75% of meer van de kuikens zou niet hebben overleefd.

Emotie en ratio bepalen samen effect van agrarisch natuurbeheer

We weten steeds beter hoe ecosystemen functioneren. En er is steeds meer bewijs welke herstelmaatregelen wel en niet werken. Maar natuurbeheer is ook mensenwerk en gevoel speelt een belangrijke rol in het gedrag van mensen. Emotionele overwegingen bepalen dan ook in belangrijke mate de effectiviteit van natuurbeheer, vooral bij agrarisch natuurbeheer, dat op vrijwillige basis wordt uitgevoerd. Dit artikel reflecteert op hoe ratio en emotie samen bepalen wat de ecologische uitkomsten zijn van natuurbeheer op boerenland.

tekst David Kleijn (Plantenecologie en Natuurbeheer, WUR)

> 'Hier word ik zo zuur van!' Deze hartenkreet van de coördinator van een Zuid-Nederlands collectief geeft de emoties goed weer van veel mensen die de afgelopen decennia geconfronteerd werden met de uitkomsten van onderzoek naar de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer. Jarenlang wordt gezwoegd om het beheer rond te krijgen, om effectievere maatregelen te introduceren en om boeren te overtuigen toch vooral het juiste beheerpakket uit te voeren. De successen staan scherp op het netvlies: de boer met twintig paartjes grutto op zijn land, de klucht patrijzen in die dichte cluster met akkerbeheer of dat perceel met botanisch beheer waar de gulden sleutelbloem spectaculair aan het uitbreiden is.

Vervolgens komen onderzoekers de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer evalueren. Niet gehinderd door enig inzicht welke inspanningen er waar zijn gepleegd, nemen die een representatieve steekproef van de percelen. Ze tellen planten en vogels. Ze middelen, bepalen variatie en berekenen significanties en concluderen dan dat de maatregelen geen tot weinig effect sorteren. Door de jaren heen blijkt telkens weer dat, onder de juiste omstandigheden en uitgevoerd door de juiste deelnemers, agrarisch natuurbeheer zeer effectief kan zijn. Gemiddeld genomen is dat echter meestal niet het geval. Wat het extra wrang maakt, is dat de boer het voorgeschreven beheer meestal netjes uitvoert. Het zijn veelal de omstandigheden in het omliggende landschap die er voor zorgen dat de gewenste effecten niet materialiseren.

Voospelbare cyclus

Als je wat langer meeloopt, begin je te herkennen dat de uitvoering van agrarisch natuurbeheer een voospelbare cyclus kent. De ontwerpfase wordt gekenmerkt door wetenschappers die op basis van rationele wetenschappelijke inzichten een voorstel doen hoe agrarisch natuurbeheer het meest effectief kan worden uitgevoerd. In de tweede fase komen de uitvoerders, de mensen van de provincies en de collectieven, erachter dat het oorspronkelijke ontwerp leidt tot veel weerstand en weinig deelname van boeren. De maatregelen worden te ingrijpend gevonden en passen slecht in de bedrijfsvoering, het werkgebied waar beheerpakketten mogen worden afgesloten is te klein om voldoende deelnemers te vinden en het is toch niet eerlijk dat boer Jansen die al jarenlang enthousiast meedoet aan agrarisch natuurbeheer, nu niet meer in aanmerking komt.

De opzet wordt vervolgens aangepast zodat de

maatregelen acceptabel worden voor meer boeren, het beschikbare budget kan worden uitgeput en zoveel mogelijk mensen tevreden kunnen worden gesteld. In de derde fase evalueren onderzoekers de effectiviteit van de maatregelen en concluderen dat deze niet het gewenste effect hebben gehad, omdat er voornamelijk lichte pakketten zijn uitgevoerd en deze te verspreid in het landschap liggen. Hierdoor worden de belangrijkste oorzaken van de achteruitgang van boerenlandsoorten onvoldoende aangepakt waardoor de randvoorwaarden voor levensvatbare populaties ongeschikt blijven. Voor een nieuwe budgetperiode wordt aangeraden vooral zware pakketten te financieren, bij voorkeur in kerngebieden waarin ook reservaten liggen. Waarna de hele cyclus opnieuw begint. Zo kan het rapport *Onbeperkt Houdbaar* van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur de overheid in 2013 adviseren om 'agrarisch natuurbeheer met prioriteit in te zetten in zones rond reservaatgebieden met dezelfde natuurdoelen', terwijl dit een van de uitgangspunten was van de Relatienota die in 1975 het agrarisch natuurbeheer inluidde. In de tussentijd is men vooral bezig geweest met agrarisch natuurbeheer geaccepteerd te krijgen bij zo veel mogelijk boeren.

Andere belangen

De vrijwillige basis van agrarisch natuurbeheer is een belangrijke reden waarom uit onderzoek verkregen inzichten zelden rechtstreeks worden doorgevoerd. Hierdoor wordt de uitvoering sterk beïnvloed door wat boeren ervan vinden, en zij hebben uiteraard ook nog andere belangen dan het zo effectief mogelijk uitvoeren van natuurbeheer maatregelen.

In het reservaatbeheer is sprake van lerend beheren, wat gestaag leidt tot effectievere maatregelen. In het heidebeheer werd bijvoorbeeld ooit gedacht dat het verwijderen van de gehele organische laag de meest effectieve methode was om de effecten van stikstofdepositie tegen te gaan, omdat daarmee de meeste nutriënten worden afgevoerd. Vervolgens werd vastgesteld dat je daarmee ook de gehele zaadbank en het bodemleven verwijdert en het bufferend vermogen van de bodem vermindert. Tegenwoordig geven natuurbeheerders daarom opdracht een deel van het organisch materiaal te laten zitten. Vergelijk dit met het weidevogelbeheer op boerenland. Vanaf ongeveer 2012 zijn alle onderzoekers het eens over wat er moet gebeuren om weidevogels effectief te beschermen. Grote, open gebieden met een hoge grondwaterstand, liefst met een reservaatkern in het midden en daaromheen gevarieerd

agrarisch natuurbeheer met een combinatie van laat maaien en plas-draspercelen. En als alles goed is ingericht, maar predatoren een probleem zijn, dan die ook aanpakken. Alle factoren moeten in orde zijn om een gebied geschikt te maken voor weidevogels. In een toenemend aantal gebieden worden de inzichten coherent toegepast, zoals in de Eempolders, de Ronde Hoep en het werkgebied van collectief Rijn, Vecht en Venen. Hier zitten weidevogels in de lift. Maar in de meeste gebieden wordt niet consequent voor weidevogels gekozen. Die grote wilg midden in de polder staat er al decennia. Dat is een beeldbepalende boom. Die gaan we niet weghalen. Ook al weten we inmiddels dat in een straal van 200 meter rondom een opgaand element geen of in ieder geval veel minder weidevogels broeden. Als die boom blijft staan, is uitgesteld maaien en grondwaterstand verhogen feitelijk zinloos. De vos is ook natuur, waarom moet die doodgeschoten worden om een paar vogels te beschermen? Vaak slepen deze discussies zich jarenlang voort. Soms worden ze zelfs in de rechtbank uitgevochten. Het gevolg is dat veel kansrijke gebieden ongeschikt blijven, omdat de laatste paar factoren die weidevogels nodig hebben niet worden aangepakt. Hierdoor zijn de inspanningen die wel worden gepleegd grotendeels voor niets. Doordat effectief agrarisch natuurbeheer afhankelijk is van de medewerking van veel verschillende mensen en partijen is het veel moeilijker dan bij natuurgebieden om alle neuzen dezelfde kant op te krijgen.

Eindeloos sleutelen

De afgelopen eeuw zijn de soorten van extensief boerenland het hardst achteruit gegaan. Vijftig jaar agrarisch natuurbeheer heeft dat niet kunnen veranderen. De populaties van voorheen zeer algemene soorten als de argusvlinder, echte koekoeksbloem en veldleeuwerik zijn geïmplodeerd en soorten als ortolaan en grauwe gors zijn (vrijwel) uitgestorven. Een groot deel van het agrarisch natuurbeheer heeft

zich in die vijftig jaar gericht op slechts een paar van die soorten, met name grutto, Kievit, veldleeuw-erik en korenwolf of wilde hamster. Voor deze soorten is eindeloos gesleuteld aan verschillende vormen van agrarisch beheer die nog acceptabel zijn voor boeren en waarvan verwacht wordt dat ze nog net een beetje bijdragen aan het behoud van de soort. Met vluchtstroken, mozaïekbeheer, kuikenland, extensief en intensief kruidenrijk grasland en plas-draspercelen is geprobeerd de grutto in de benen te houden. Met behulp van fokprogramma's en de teelt van spelt en luzerne onder uitgekende maaischema's overleeft de hamster ternauwernood.

Het is inmiddels wel duidelijk dat dit soort 'beheer in de marge' onvoldoende is om doelsoorten in de benen te houden en dat er maatregelen nodig zijn die het landschap integraal ecologisch geschikt maken. Maar in het huidige economische systeem blijken dat soortmaatregelen voor de meeste boeren te ingrijpend om financieel uit te kunnen. Mogelijk als gevolg hiervan gaan er geluiden op om agrarisch natuurbeheer meer te richten op algemene soorten. Het is immers demotiverend om tijd en energie te blijven steken in iets wat maar zelden succes heeft. Het is ook belangrijk dat algemene soorten algemeen blijven, zodat iedereen die dat wil zou kunnen deelnemen aan agrarisch natuurbeheer. Algemene soorten als aardhommel en zevenstipelig lieveheersbeestje leveren belangrijke diensten aan de mens zoals bestuiving of natuurlijke plaagbestrijding, en dat wordt steeds belangrijker gevonden.

Robuustere agro-ecosystemen

De aandacht voor algemene soorten als aanvulling op de inspanningen voor de doelsoorten is nuttig. Je kunt hiermee robuustere agro-ecosystemen creëren waarin de doelsoorten het ook beter gaan doen. Het gevaar bestaat echter dat dit type maatregelen op den duur de maatregelen die gericht zijn op de doelsoorten, gaat vervangen. Of je nu boer of onderzoeker bent, de discussie of dat acceptabel is, kan alleen maar met gevoelsmatige argumenten gevoerd worden. Het gaat hier om soorten als grutto, Kievit en scholekster waarvan een belangrijk deel van de Europese populatie in Nederland broedt. En doordat het in heel Europa slecht gaat met deze soorten, kunnen we de bescherming niet alleen aan andere landen overlaten. We weten hoe we een gunstige staat van instandhouding kunnen realiseren voor deze soorten, we doen het alleen niet. Vinden we dat oké? De meest bepalende factor voor effectief agrarisch natuurbeheer is dat meer mensen gaan vinden dat we de soorten van het boerenland koste wat kost moeten beschermen. De emotie moet de ratio gaan versterken.<

david.kleijn@wur.nl

Een slaperdijken (oude dijk) slingert als een groene corridor door het Noord-Groninger akkerbouwgebied.

foto Hans van den Bos

Agrarische collectieven als brug tussen overheid en boer

Overheden en boeren staan – net als terreinbeheerders en burgers – voor uitdagingen op het gebied van klimaat, water en natuur. Ondanks de gedeelde opgaven liggen de standpunten over de aanpak ervan soms ver uit elkaar. De één wijst naar de ander, maar zoals het gezegde luidt: 'Wie met één vinger naar de ander wijst, wijst met drie naar zichzelf.' Agrarische collectieven kunnen verschillen overbruggen. Sinds de invoering van het ANLb in 2016 functioneren de collectieven als brug tussen boer en overheid, waarbij de nadruk ligt op samenwerking en het vinden van gezamenlijke oplossingen. Afgelopen jaar hebben drie collectieven met boeren een gebiedsofferte opgesteld, waardoor zij actief kunnen bijdragen aan het behalen van de gestelde doelen.

tekst Jop Gerrits (collectief BoerenNatuur Midden Groningen)

> De afgelopen vijftig jaar is het agrarisch natuurbeheer regelmatig veranderd en aangepast, waarbij de relatie tussen overheid en boeren telkens een nieuwe vorm kreeg. Aanvankelijk kregen boeren directe subsidies voor aanpassingen in hun bedrijfsvoering om de natuur te ontzien, vooral gericht op boerenlandvogels. Sinds 2016 versterkt de overheid de financiering aan agrarische collectieven, die het agrarisch natuurbeheer op gebiedsniveau coördineren. Een tussenevaluatie van het ANLb in 2021 toonde aan dat de uitvoerbaarheid en doelgerichtheid zijn verbeterd ten opzichte van het vorige systeem, met lichte ecologische verbeteringen. Er is echter meer nodig om de negatieve trends van doelsoorten te keren en de waterkwaliteit te verbeteren. De aanbevelingen in de tussenevaluatie zijn onder andere dat provincies meer gebruik moeten gaan maken van grondinstrumenten als kavelruil. Ruil wordt namelijk vooral ingezet voor het Natuurnetwerk Nederland (NNN) maar zelden voor het versterken van ANLb-leefgebieden. Het breder inzetten van deze instrumenten kan bijdragen aan grotere, samenhangende beheergebieden waar boeren beter kunnen inspelen op de behoeften van doelsoorten als de grutto en de veldleeuw-erik (zie *Vakblad* #208, oktober 2024, p. 20-23, het artikel van het Kadaster over dit instrument).

Daarnaast is verduurzaming van de landbouw essentieel voor zowel de ANLb-doelsoorten als de bredere maatschappelijke uitdagingen zoals klimaatadaptatie en biodiversiteit. Het ANLb kan niet los worden gezien van deze opgaven, en een gebiedsgerichte benadering is nodig om synergie te creëren. Provincies kunnen hierin een centrale rol spelen door het ANLb te koppelen aan de maatschappelijke uitdagingen. Hierin kan een

gebiedsofferte een rol spelen als aanvulling op het ANLb. Wat is een gebiedsofferte precies en hoe komt deze tot stand?

Een aanbod van onderop

Het ANLb ondersteunt de natuurbeleidsdoelen van de overheid. De doelen en richtlijnen worden voornamelijk van bovenaf bepaald. Een gebiedsofferte daarentegen is een praktijkgerichte,

bottom-up-benadering om de beleidsdoelen van de overheid te halen. Boeren geven zelf aan welke maatschappelijke diensten zij op hun landbouwgrond kunnen leveren voor natuur, klimaat en water, en welk budget daarvoor nodig is. Hierdoor ontstaat een flexibelere en beter op de praktijk afgestemde manier om de verschillende gebiedsdoelen in samenhang te realiseren. Drie noordelijke collectieven – BoerenNatuur Groningen West, BoerenNatuur Midden Groningen en Noardlike Fryske Wâlden – hebben de afgelopen drie jaar samen met de boeren dergelijke gebiedsoffertes opgesteld. In december 2024 is dit proces afgerond. Elk collectief heeft een eigen gebiedsofferte geformuleerd en een gebiedsproces en -analyse uitgevoerd. Het resultaat: een door boeren gedragen realistisch aanbod, waarbij agrarisch natuurbeheer wordt gekoppeld aan bredere maatschappelijke vraagstukken.

Gebiedsofferte BoerenNatuur Midden Groningen

Om een beeld te schetsen van wat een gebiedsofferte kan inhouden en hoe zo'n proces verloopt, wordt hierna het voorbeeld van BoerenNatuur Midden Groningen toegelicht. Dit voorbeeld laat de uitkomsten zien van een specifiek deelgebied binnen het proces.

BoerenNatuur Midden Groningen heeft haar werkgebied opgedeeld in drie deelgebieden (figuur 1). De deelgebieden zijn bepaald op basis van een analyse van de klimaat-, water- en natuurdoelen in de provincie Groningen, de grondsoort, de cultuurhistorie en het type landbouw. Binnen elk deelgebied zijn groepen agrariërs gevormd. BoerenNatuur Midden Groningen organiseerde meerdere gezamenlijke bijeenkomsten om de opgaven te onderzoeken. Onderwerpen zoals de benodigde groenblauwe dooradering in de provincie, ammoniakreductie, integratie van zoetwaterbeheer en koolstofvastlegging in landbouwbodems werden geanalyseerd en besproken: wat kunnen wij hierin betekenen? Daarnaast bespraken de boeren knelpunten zoals de verminderde productiecapaciteit door de uitvoering van maatregelen. Bijvoorbeeld: als onkruid door verlaging van het herbicidengebruik niet effectief kan worden bestreden met alleen grondbewerking, rijst de vraag hoe een rendabele teelt dan toch mogelijk is. Daarvoor zijn tegenvoorstellen gedaan. Precisie landbouw biedt volgens de boeren misschien een oplossing. Op basis van dergelijke analyses ontwikkelden de boeren meer concrete kansen voor het boerenland, inclusief de benodigde middelen en een schatting van het benodigde budget.

Kust- en slaperdijken

Eén van de uitkomsten van de gebiedsofferte betreft de kust- en slaperdijken in het deelgebied Waddenkust en wierdenland. Dit deelgebied is een zeer productief agrarisch landschap met unieke natuur én een rijke cultuurhistorie. Het grenst aan het Lauwersmeergebied en de Waddenzee, essentiële broed- en rustgebieden voor vogels. Een typerend en karakteristiek landschapselement in dit gebied zijn dijken, zowel zee- als slaperdij-

ken. De slaperdijken (oude dijken) slingeren als een groene corridor door het akkerbouwgebied (figuur 2). Ze vertellen het verhaal van leven en werken met water en maken deel uit van het collectieve geheugen.

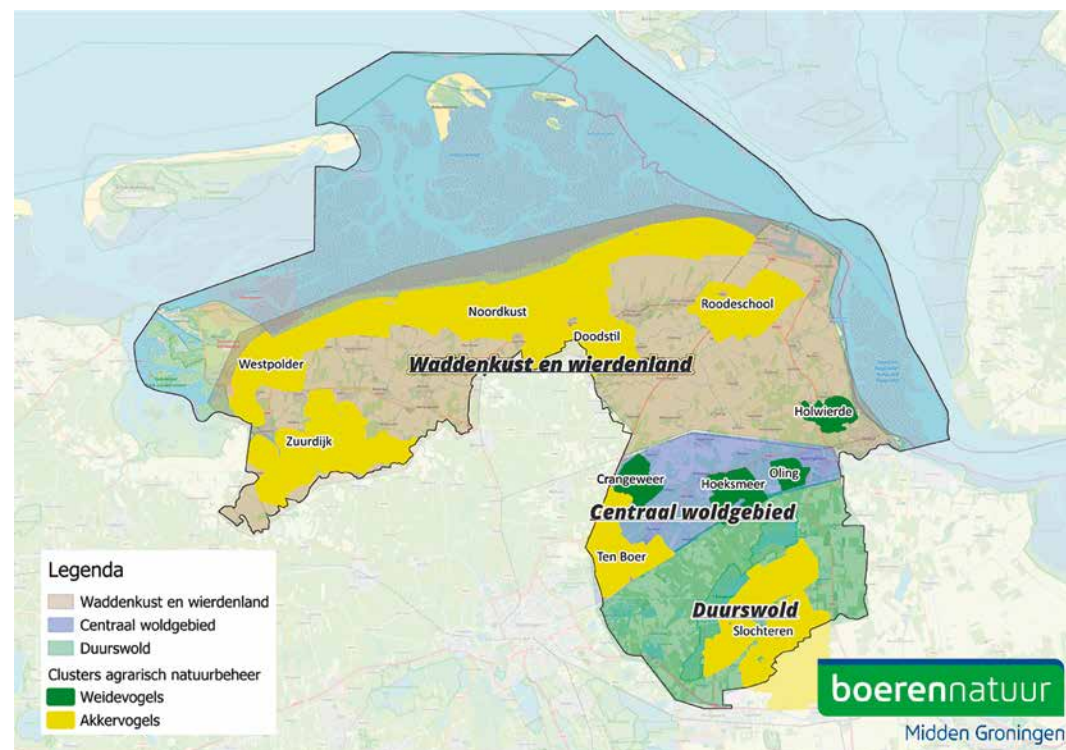
Veel slaperdijken zijn eigendom van boeren en kunnen ingezet worden voor het ANLb. Ze zijn daarmee voorbeelden *par excellence* van groene dooradering op een cultuurhistorische leest en bij uitstek geschikt voor maatregelen in het kader van het ANLb, zonder dat de agrarische bedrijfsvoering er 'last' van heeft. Naast financiële ondersteuning zijn ook verschillende andere stappen vereist, zoals het in kaart brengen van de dikeigenaren en het bepalen van de (ecologische) kansen op en rond de dijken en de kolken die door vroegere zeedoorbraken zijn ontstaan. Eenmalige investeringen zijn noodzakelijk om de dijken ecologisch te optimaliseren. Daarna kunnen ze worden opgenomen in het ANLb. Het samenspel van landbouw, natuur en cultuurhistorie dat door de gebiedsofferte tot stand kwam, biedt volgens de boeren kansen om bij te dragen aan de opgaven in het gebied. Dit is dan ook in de gebiedsofferte opgenomen als een effectief voorbeeld van agrarisch natuurbeheer dat bijdraagt aan natuurdoelen zoals groenblauwe dooradering en natuurherstel volgens de Vogel- en Habitatrichtlijn. Bovendien wordt op die manier waardevol cultureel erfgoed behouden en opnieuw functioneel gemaakt.

Aanbod van boeren door boeren

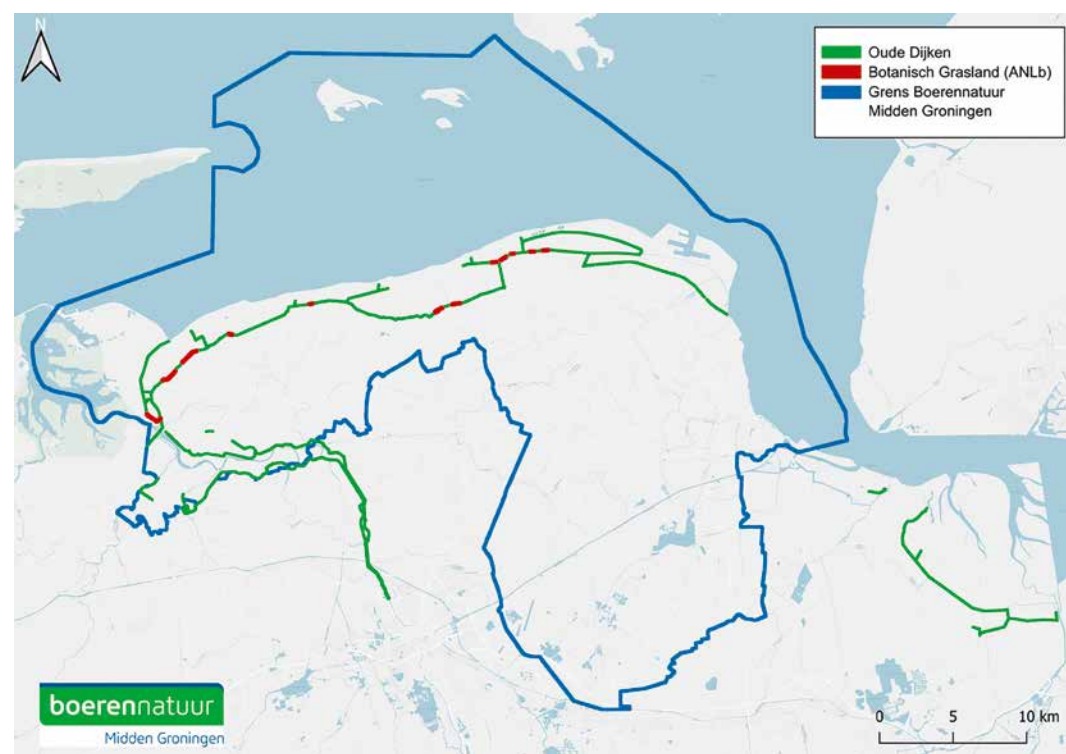
Tijdens het opstellen van de gebiedsoffertes werkten de collectieven samen met het ministerie van LNV, de provincies Groningen en Friesland, de waterschappen en de boeren. Terwijl beleidsplannen zoals het Nationaal Programma Landelijk Gebied verdwenen, ontstonden er ook nieuwe kansen. Een belangrijke ontwikkeling is het coalitieakkoord, waarin €500 miljoen per jaar extra wordt gereserveerd voor het ANLb. Dit biedt boeren wellicht de mogelijkheid om landbouw en natuur te combineren in een duurzaam verdienmodel dat ook de biodiversiteit ten goede komt. In februari heeft de minister de drie gebiedsoffertes in ontvangst genomen tijdens het congres Goud uit Groningen. Minister Femke Wiersma zei hierover: 'Het is mooi dat de offerte vanuit de boeren in het gebied zelf kwam en dat alle betrokken partijen gezamenlijk optrokken bij de totstandkoming.' Dit onderstreept dat een brug tussen boeren en overheid mogelijk is. De gebiedsofferte bewijst dat het niet gaat om wijzen, maar om een uitgestoken hand.<

jop@boerennatuurmg.nl

Scan de QR-code voor de drie gebiedsoffertes:

Figuur 1. Deelgebieden binnen het werkgebied van BoerenNatuur Midden Groningen, met daarin de weidevogel- en akkervogelclusters.

Figuur 2. Slaperdijken in de provincie Groningen met daarin de ANLb-pakketten op de dijken.

portret

Marije Klever (38): boerin, ANLb-deelnemer en voorzitter BoerenNatuur

tekst Sarah Westenburg (Vakblad)

Marije is melkveehouder in De Meern en streeft naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Ze is al langere tijd lid van het agrarisch collectief Lopikerwaard. Aanvankelijk kwam ze niet in aanmerking voor subsidie voor weidevogelbeheer, omdat haar boerderij buiten de door de provincie aangewezen leefgebieden lag. Toen besloot ze maar zelf te gaan experimenteren. 'Ik heb kruidenrijk grasland gezaaid op een perceel waar kieviten zitten, voor meer insecten voor de kuikens. Ook wilde ik uitproberen hoe kruidenrijk gras in het rantsoen van de koeien zou passen.' Inmiddels krijgt ze door wijzigingen in het Natuurbeheerplan van de provincie wel een vergoeding voor haar inzet voor weidevogels. 'Het is fascinerend om te zien wat de effecten zijn van het beheer dat je uitvoert. Afgelopen jaar hadden we voor het eerst een plasdrasperceel en daar zag je direct meer vogels op afkomen. Dat werkt heel motiverend! Weidevogelbeheer is een leerproces, maar ook een terrein vol mogelijkheden.'

Naast het runnen van haar melkveebedrijf is Klever voorzitter van BoerenNatuur, de koepelorganisatie van de veertig agrarische collectieven. 's Ochtends staat ze in de melkput, en later op de dag buigt ze zich over beleidsvraagstukken. Die combinatie van "handen en hoofd" bevat haar goed. 'Toen ik BoerenNatuur leerde kennen, vond ik het meteen een leuke positieve club die concreet aan oplossingen werkt. Dat was

een verademing in een tijd van toenemende polarisatie in de landbouw. Daar wilde ik graag actief aan bijdragen.'

Sinds haar betrokkenheid bij het ANLb heeft ze ook een nieuw inzicht gekregen in de kracht van collectieven. 'Ik dacht altijd dat dat simpelweg contracten afsloten met boeren; meer niet. Maar ze werken echt vanuit gebiedskennis en weten goed waar je welke beheermaatregelen moet uitvoeren voor een maximale impact. Het maatwerk dat collectieven leveren, is misschien wel het best bewaarde geheim binnen de landbouw.' Toch ziet Klever ook verbeterpunten. De huidige vergoedingen wegen onvoldoende op tegen de inkomsten uit voedselproductie en de hoge administratieve lasten, onder andere door de complexiteit van de regels en de tijd die gaat zitten in de subsidieaanvraag. Dat gaat ten koste van de uitvoering. 'Collectieven moeten hun tijd en energie vooral kunnen steken in de daadwerkelijke uitvoering van het beheer, daar draait het uiteindelijk om.'

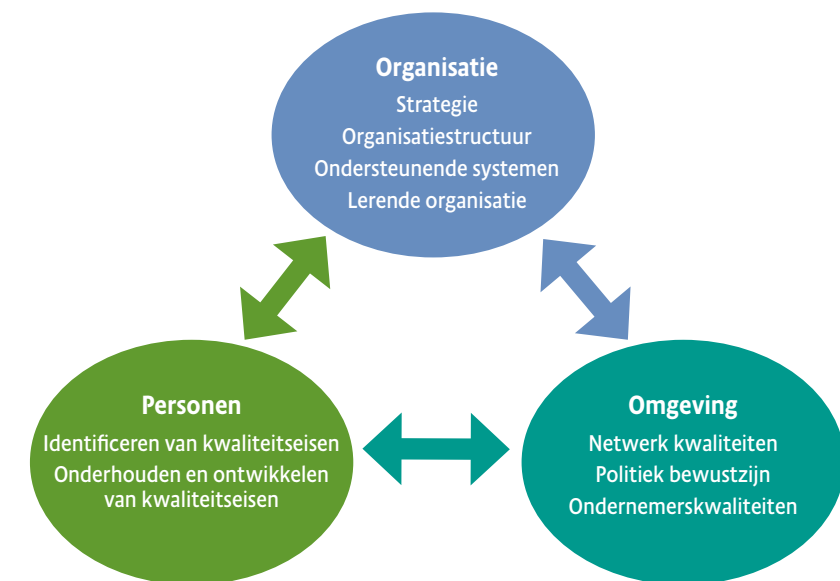
Als voormalig bestuurslid van het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK) heeft Klever nog een boodschap voor jonge boeren: 'Breng in kaart of en hoe agrarisch natuurbeheer bij je past. Het wordt namelijk steeds meer onderdeel van wat er van je verwacht wordt.' Voor haarzelf is die keuze inmiddels helder: boeren en agrarisch natuurbeheer gaan hand in hand. 'Naast voedselproductie leveren we ook een belangrijke bijdrage aan maatschappelijke opgaven zoals agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Dat besef groeit, en dat is belangrijk.'

<Bloemrijke akkerrand voor toename van biodiversiteit en als bufferzone.

Plasdras, een effectieve maatregel in het weidevogelbeheer.

Figuur 1. Beoordelingskader professionalisering met drie categorieën en bijbehorende criteria.

Effectief ANLb vraagt om continue professionalisering van agrarische collectieven

In het agrarisch natuurbeheer spelen de agrarische collectieven een sleutelrol. In april 2025 promoveert Lyda Dik op onderzoek naar de professionalisering van deze collectieven. Die professionalisering is belangrijk voor een effectiever ANLb. Hoe houdt zich dit tot de geplande uitbreiding van het ANLb?

tekst Lyda Dik (WUR en gemeente Ede)

> Agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) is het belangrijkste instrument om boeren te stimuleren om de biodiversiteit op hun landbouwgrond te verbeteren. Daarbij komt het erop aan dat de collectieven sturen op de juiste beheermaatregelen op de juiste plek, en op zo veel mogelijk ruimtelijke concentratie daarvan. Dit vraagt om coördinatie op landschapsniveau en dus om samenwerking tussen boeren.

Bij de start van het nieuwe ANLb-stelsel was de verwachting dat met agrarische collectieven als intermediair de effectiviteit van het ANLb zou toenemen, omdat ze kennis hebben van landbouw en agrobiodiversiteit, en bovendien een uitgebreid netwerk hebben met de boeren in hun werkgebied. Uiteindelijk was de verwachting dat door samen te werken aan agrobiodiversiteit er onder andere een betere ruimtelijke concentratie van beheermaatregelen zou ontstaan.

Onderzoek professionaliteit collectieven

Ondanks de mogelijke voordelen van het werken met agrarische collectieven is er weinig bekend over de mate van professionalisering (figuur 1) in relatie tot een effectief ANLb. Het promotieonderzoek heeft zich daar specifiek op gericht. Er is gekeken naar het functioneren van de collectieven vanuit drie categorieën van professionalisering: organisatie, personen en omgeving. In het najaar 2019 is, om inzicht te krijgen in de mate van professionalisering, onder bijna alle collectieven een uitgebreide web-enquête gehouden. Met dank aan de samenwerking met BoerenNatuur hebben 38 van de 40 collectieven

meegedaan. De enquête liet zien dat er verschillen zijn tussen de collectieven, wat niet zo verwonderlijk is. Veel collectieven presteerden goed op de kenmerken die te maken hebben met het certificeringsproces. Denk aan de scheiding van taken tussen bestuur en uitvoering (uit de categorie organisatie), en de uitwerking van de kwaliteitseisen die gesteld worden aan mensen die bij het collectief werken (uit de categorie personen). Maar er zijn ook verbeterpunten die voor alle collectieven gelden. De belangrijkste zijn:

- Een gezamenlijke strategie (samen met boeren en bestuurders) waarin zaken staan verwoord als: wat willen we bereiken aan agrobiodiversiteit en waar en hoe gaan we dat realiseren? Dus: op welke leefgebieden gaan we ons inzetten, welke pakketten willen we waar inzetten om de kwaliteit van het leefgebied voor een bepaalde soort te realiseren en hoe doen we dat samen, zodat iedereen kan bijdragen? Belangrijke punten daarvoor zijn het beschikbaar zijn van ecologische kennis, opbouwen van het netwerk en benaderen van nieuwe deelnemers.
- Kennisontwikkeling van de boeren. De meeste

collectieven gaven aan dat ze aan kennisontwikkeling wilden gaan werken, maar dat vanwege de opstartfase daar op dat moment niet de prioriteit lag. Maar ze wisten ook nog niet hoe ze aan kennisoverdracht wilden gaan werken, bijvoorbeeld om de opkomst van de bijeenkomsten te vergroten. De ervaring heeft geleerd dat de beste aanpak is om samen naar buiten te gaan en daar te bekijken en te bespreken hoe het beheer ter plekke wordt aangepakt en wat dat kan opleveren.

Om te achterhalen of professionalisering van collectieven bijdraagt aan een effectief ANLb zijn de resultaten van de tussenevaluatie door de WUR in 2021 vergeleken met de resultaten van de enquête. Hieruit kwam naar voren dat door het ontbreken van een gezamenlijke strategie voor de bevordering van de agrobiodiversiteit, de kwaliteit van de deelnemers en de medewerkers – zoals veldmedewerkers en ecologen – de belangrijkste factoren zijn voor het realiseren van een effectief ANLb. In het promotieonderzoek is effectief ANLb gedefinieerd als het realiseren van ruimtelijke concentratie van beheermaatregelen.

Verschillende collectieven, verschillende vormen van professionalisering

Vanuit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) worden steeds meer maatregelen en subsidies beschikbaar gesteld waarmee agrarische collectieven aan de slag kunnen. Naast het bevorderen van de biodiversiteit via het ANLb, kunnen de collectieven nu ook beheer aanvragen voor verbetering van de waterkwaliteit en voor klimaatmitigatie en -adaptatie. Daarnaast vragen steeds meer publieke en private partijen aan de

agrarische collectieven of zij – naast het ANLb – bijvoorbeeld kunnen meedraaien in projecten voor natuurinclusieve landbouw of een bijdrage kunnen leveren aan het project On the way to PlanetProof van Friesland Campina. Het wordt daarom steeds belangrijker voor collectieven om vanuit een strategische visie te bepalen welke diensten ze naast het ANLb willen inzetten om bij te dragen aan meer biodiversiteit, een betere waterkwaliteit en klimaatadaptatie. Collectieven verschillen in hoe zij inzetten op de verbreding van biodiversiteit naar waterkwaliteit en klimaatadaptatie. Daarvoor zouden ze moeten werken aan een strategie om te bepalen wat voor collectief ze willen zijn en hoe ze dan gaan werken aan verbreding.

1. Collectieven die alleen ANLb doen, moeten investeren in kennisverbreding naar waterkwaliteit en klimaatadaptatie, vaardigheden om boeren te stimuleren om ook mee te doen aan beheer dat bijdraagt aan deze verbreding en uitbreiding van het netwerk, bijvoorbeeld de samenwerking met het waterschap.
2. Collectieven die ook publiek en privaat gefinancierde projecten uitvoeren moeten, naast het ANLb, ook uitvoering geven aan de ontwikkeling van een marketing- en verkoopstrategie om projecten binnen te halen bij publieke en private opdrachtgevers en het netwerk daarvoor uitbreiden.
3. Collectieven die ook zelf initiatief willen nemen als risicodragende, ondernemende organisaties moeten zich, naast wat hiervoor is genoemd, ook richten op de ontwikkeling van een risicomanagementstrategie om uiteenlopende initiatieven op te starten.

Veranderende omstandigheden, continue professionalisering

Agrarische collectieven hebben een centrale rol in het ANLb-systeem. Dat betekent dat ze samen met de overheid een gedeelde verantwoordelijkheid hebben dat de collectieven solide en betrouwbare partners zijn en blijven voor zowel de overheid als de boeren. Dit vereist een continu proces van professionalisering, waarbij de agrarische collectieven zich moeten (en kunnen) aanpassen aan voortdurende veranderingen in hun omgeving. Zo moet de strategie worden herzien als de randvoorwaarden van provincies en Rijk in het ANLb veranderen, en moeten ze investeren in kennis en kunde en monitoring, en het netwerk met boeren en externe partijen versterken. Van de overheden is daarvoor ondersteuning nodig, zowel financieel als in termen van tijdsbesteding.

Meer budget, meer focus

In 2024 besloot het kabinet om stapsgewijs €500 miljoen extra budget beschikbaar te gaan stellen voor het agrarisch natuurbeheer. Dit budget zal primair naar het ANLb gaan. Dat betekent dat collectieven ruim een viervoud van het huidige budget van 120 miljoen per jaar tot hun beschikking krijgen. Een heldere strategie van de collectieven wordt daarmee nog belangrijker om een effectieve inzet van mensen en middelen te realiseren. Het is belangrijk om als collectief te focussen op concentratie van beheermaatregelen op specifieke plekken. Dit draagt bij aan de beste ecologische omstandigheden op landschapsschaal voor zowel de natuur als de soorten die afhankelijk zijn van agrarische landschappen.

lydadik62@gmail.com

Een LedEmmer bij een BIMAG-deelnemer.

Boer, emmer, nachtvlinder: een gouden combinatie?

foto: Melke Lubbers

foto's nachtvlinders De Vlinderstichting

Insecten spelen een belangrijke rol in ecosystemen. Ze bestuiven bijvoorbeeld wilde planten en gewassen, en reguleren ziekten en plagen op natuurlijke wijze. In de afgelopen decennia zijn zorgwekkende afnames van insectenpopulaties gemeten. Voor het agrarisch gebied was er beperkte informatie beschikbaar. Het BIMAG-project brengt daar verandering in. Vijf jaar monitoring van nachtvlinders door boeren levert boeiende inzichten op.

tekst Rik Wever & Anthonie Stip (beiden De Vlinderstichting)

> In 2017 pakten media wereldwijd groots uit met hun berichtgeving over de alarmerende 75 procent afname van de biomassa van vliegende insecten in Duitse natuurgebieden. De oorzaken voor deze afname zijn divers. Het intensieve landgebruik, waaronder in de landbouw, speelt daarin een belangrijke rol. Omdat in Nederland beperkt informatie beschikbaar is over hoe het insecten in het agrarische gebied vergaat, hebben LTO Noord, BoerenNatuur en De Vlinderstichting in 2019 de handen ineengeslagen en zijn een project gestart om insecten op het boerenland te monitoren. Dit project Boeren Insecten Monitoring Agrarisch Gebied (BIMAG) richt zich in de eerste plaats op nachtvlinders. Enkele deelnemers tellen ook dagvlinders.

Er is voor nachtvlinders gekozen omdat het bestuivende insecten zijn en relatief makkelijk met een lichtval te vangen zijn. Daarnaast hebben nachtvlinders een korte levenscyclus waardoor ze snel kunnen reageren op veranderingen en geschikt zijn voor effectmonitoring. In het project worden overigens alleen de macronachtvlinders geteld. De microvlinders doen niet mee, omdat die zeer klein zijn. Ze zijn dus makkelijk te missen en moeilijk te fotograferen en te determineren.

Met het project willen we voornamelijk inzichtelijk krijgen welke nachtvlindersoorten er nu precies in het agrarische gebied voorkomen. Tot nog toe was daar erg weinig over bekend; de meeste nachtvlinderwaarnemingen komen uit de bebouwde kom of uit natuurgebieden.

Hoe werkt het?

Boeren kunnen zich als deelnemer opgeven. Uit veel verschillende sectoren hebben ze zich aangemeld, maar melkveehouders en akkerbouwers vormen de grootste groep. Na een kort bezoek

Goudvenstertje

van een medewerker van De Vlinderstichting en een medewerker van LTO Noord of BoerenNatuur gaan de deelnemers zelfstandig aan het werk. Ze krijgen drie LedEmmers, nachtvlindervallen met een lamp die een hele nacht kan branden op een powerbank en die zodoende overall neergezet kunnen worden. Iedere LedEmmer wordt op een vast punt geplaatst. Eén punt bevindt zich op het erf, een tweede in een regulier beheerd perceel en het derde op een locatie waar de deelnemende boer iets doet voor de biodiversiteit. Hierdoor kunnen ze zelf meten of hun werkwijze of de eventueel genomen maatregelen een positief effect hebben op de aantallen insecten, in dit geval nachtvlinders. De LedEmmers worden in de periode april-oktober eens per twee weken in dezelfde nacht geplaatst. 's Ochtends worden de vallen geleegd. Iedere nachtvlinder die groter is dan een centimeter, wordt gefotografeerd en vervolgens weer vrijgelaten. De foto's worden opgestuurd naar De Vlinderstichting, waar de vlinders worden gedetermineerd. De resultaten van de determinatie komen in het meetnet nachtvlinders terecht. Aan het eind van het telseizoen krijgt iedere deelnemer een persoonlijke rapportage met zijn eigen resultaat en de resultaten van het totale project.

560 soorten

In 2024 hebben 140 deelnemers hun tellingen doorgegeven, iets meer dan het jaar ervoor. Het aantal tellende boeren groeit nog steeds. In de afgelopen vijf jaar zijn veel verschillende soorten macronachtvlinders waargenomen. In Nederland komen ongeveer 860 soorten macronachtvlinders voor en gedurende de looptijd van BIMAG zijn er

al 560 soorten vastgesteld; op jaarbasis gaat het gemiddeld genomen om zo'n 400 soorten. Een heel mooi resultaat.

De spreiding van de deelnemers over het hele land draagt bij aan het aantal waargenomen soorten. Niet iedere soort komt overal voor. Daarnaast worden er niet alleen agrarische nachtvlindersoorten waargenomen. Boeren met een LedEmmer in een bosje of langs een houtwal vangen ook bossoorten.

Enkele bijzondere soorten die vrij veel in het agrarische gebied worden aangetroffen, zijn moeraswalstrosper, rietluipaard en rietvink. Wat ook opvalt, is dat de vangpiek in de nazomer valt, terwijl in de stedelijke omgeving en in natuurgebieden de piek in juni en juli valt. Dit verschil wordt vermoedelijk veroorzaakt door de aan bepaalde grassen gebonden nachtvlindersoorten die in BIMAG meer gevangen worden.

Goudgele boorder

Effect biodiversiteitsmaatregelen

Uit de BIMAG-data blijkt dat maatregelen voor de biodiversiteit, zoals agrarisch natuurbeheer, een positief effect hebben op het aantal soorten nachtvlinders en de hoeveelheid verschillende individuen. De deelnemende boeren werken vooral met kruidenrijk grasland, akkerrand en houtige opstand als vormen van agrarisch natuurbeheer. Wanneer we de waarnemingen opsplitsen naar type agrarisch natuurbeheer, dan zien we dat in zowel akkerrand, kruidenrijk grasland als houtige opstand meer individuen worden waargenomen dan in regulier beheerde stukken (figuur 1). Ook als we de data van alle deelnemers middelen, zien we dit terug.

Wanneer we kijken naar het aantal soorten zien we ongeveer hetzelfde beeld (figuur 2). Ook hier scoren agrarische natuurmaatregelen het hoogst, behalve bij kruidenrijk grasland. Ten opzichte daarvan scoort het erf gemiddeld iets hoger. Vijf jaar BIMAG is een te korte periode om soortspecifieke trends te berekenen van nachtvlinders in agrarisch gebied. Ook streven we naar een toename van het aantal jaarlijkse tellende deelnemers tot 180, om over een langere periode sneller betrouwbare uitspraken te kunnen doen en trends te kunnen signaleren. We hopen daarom het project langer door te zetten. Op dit moment is de financiering tot en met 2027 gedekt. De komende jaren kunnen we nog deelnemers toelaten. De spreiding door het land is gelijkmatig, maar extra deelnemers uit voornamelijk

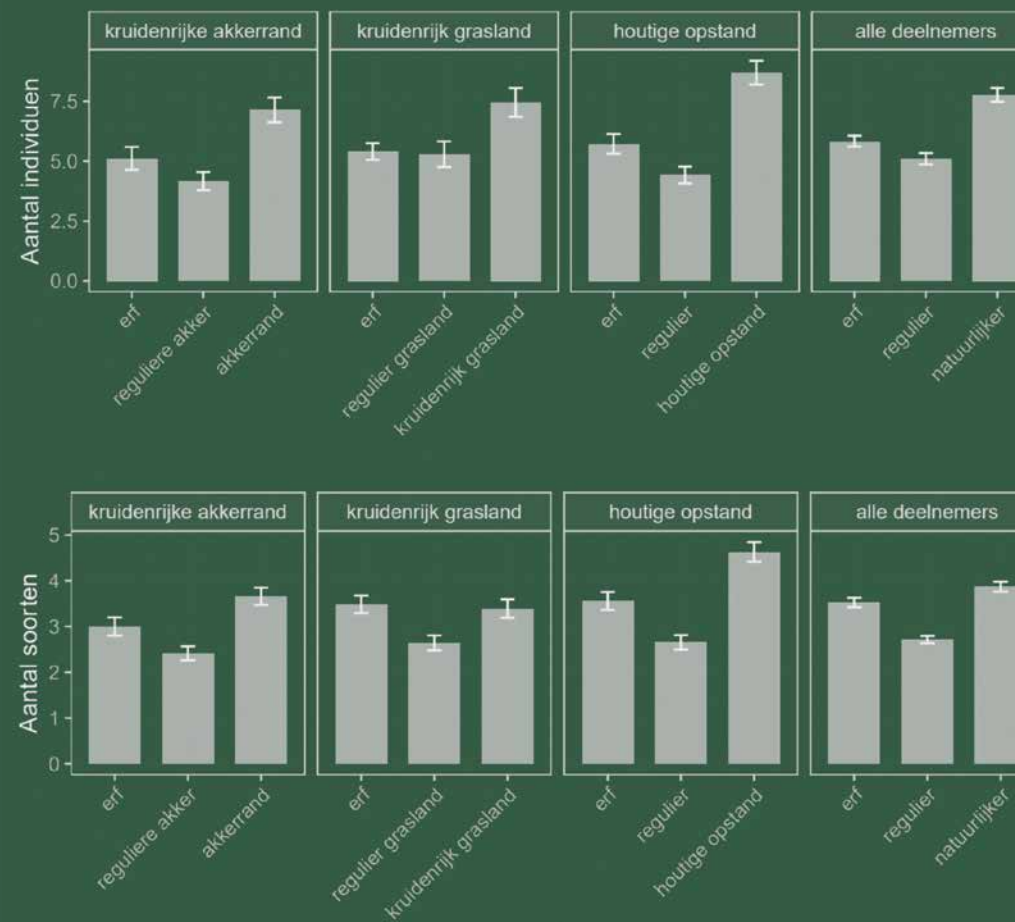
Oranje wortelboorder

Limburg, Groningen, Drenthe en Zeeland zijn van harte welkom!

Perspectief

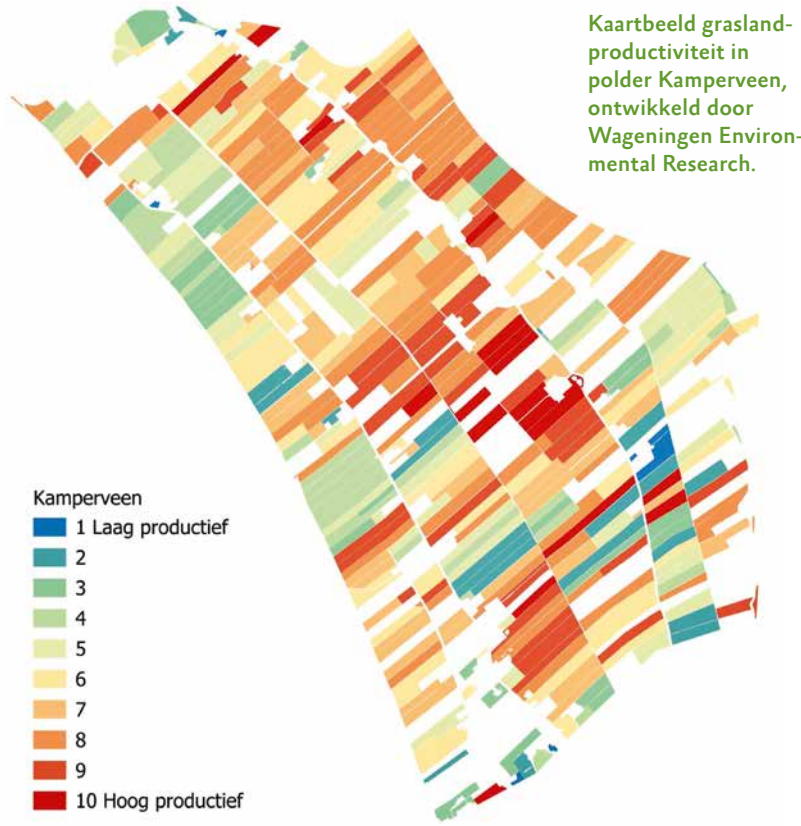
Insectenmonitoring in agrarisch gebied blijkt verslavend te kunnen zijn. Het legen van de LedEmmer is voor de boeren telkens weer een spannende activiteit: wat zou er deze nacht in de val terechtgekomen zijn? Bovendien levert het inzicht op: boeren zien met eigen ogen het effect van beheeringrepen. Monitoring van insecten kan op deze manier ingezet worden bij het lerend beheren: doen, leren, beter doen. Boer, emmer en nachtvlinder lijken daarvoor een gouden combinatie.<

rik.wever@vlinderstichting.nl

Figuur 1. Gemiddeld aantal macronachtvlinders per vangnacht per LedEmmer in 2024 voor agrarische bedrijven met als natuurmaatregel respectievelijk een kruidenrijke akkerrand, kruidenrijk grasland, een houtige opstand en het totaalbeeld voor alle natuurmaatregelen samen.

Figuur 2. Gemiddeld aantal soorten macronachtvlinders per vangnacht per LedEmmer in 2024 voor agrarische bedrijven met als natuurmaatregel respectievelijk een kruidenrijke akkerrand, kruidenrijk grasland, een houtige opstand en het totaalbeeld voor alle natuurmaatregelen samen.

Landschapsinsteek wint terrein

Er komen steeds meer initiatieven die – net als het Partridge-project – de geschiktheid van het landschap voor een bepaalde soortgroep als uitgangspunt nemen voor de beheerpraktijk. Zo bepleiten de recente actieplannen voor boerenlandvogels een omslag in het denken naar akker- en weidevogellandschappen. In de Noardlike Fryske Wâlden blijkt de kwaliteit van het coulisselandschap sterk bepalend voor de aanwezige natuurwaarden. En in het initiatief Boshommellandschap zet een brede coalitie van partijen zich in voor herstel van bijenpopulaties in het Geuldal door maatregelen op landschapsniveau te treffen. In al deze gevallen kunnen habitatscorekaarten een waardevol hulpmiddel zijn.

Voor het leefgebied dooradering zijn acht kwaliteitsindicatoren geselecteerd, waaronder twee die betrekking hebben op de schaal van het landschap.

foto Harm Kossen

Habitatscorekaarten voor een effectievere gebiedsaanpak ANLb

De beoogde groei van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLb) vanaf 2026 biedt een uitgelezen kans om de effectiviteit van het stelsel te versterken. Met de introductie van de collectieve aanpak in 2016 zijn al belangrijke stappen vooruit gezet. De agrarische collectieven vormen een belangrijke schakel tussen de opgaven op gebiedsniveau en het beheer door individuele boeren. Zij verbinden beleid en praktijk en zorgen – binnen de mogelijkheden – voor samenhang in het beheer op gebiedsniveau. Tegelijkertijd is er nog ruimte en noodzaak voor verbetering van de gebiedsgerichte aanpak.

tekst Marjon Schultinga (ANOG), Harm Kossen (Natuurrijk Limburg), Lieneke Bakker (BoerenNatuur) en Paul Terwan (zelfstandig adviseur)

> In de GLB-pilot 'Doelgericht ANLb' is onderzocht hoe een verbrede focus op de ecologische kwaliteit van een leefgebied als geheel kan leiden tot een effectiever beheer met minder administratieve lasten. Daarvoor is een nieuw instrument ontwikkeld: habitatscorekaarten. De kaarten brengen de ecologische kwaliteit van een gebied in beeld. Niet alleen van de landbouwgrond met agrarisch natuurbeheer, maar van alle landbouwgrond, natuurgebieden, bermen, dijken en waterlopen. Daardoor ontstaat een beeld van hoe een gebied ervoor staat en waar kansen liggen om de ecologische kwaliteit te verbeteren. Scorekaarten zijn op zich niet nieuw; diverse Europese lidstaten hebben er ervaring mee. Er is dan ook gekeken naar voorbeelden in onder andere Ierland, Frankrijk en Denemarken. De scorekaarten zijn echter bijna allemaal gericht op de kwaliteit op perceels- of landschapselementniveau. Alleen in het (inmiddels afgesloten) Partridge-project van zes West-Europese landen is de kwaliteit op gebiedsniveau in kaart gebracht, maar dan specifiek voor de patrijs. Onze habitatscorekaarten geven inzicht op gebiedsniveau in de ecologische kwaliteit van drie

typen ANLb-leefgebieden: open grasland, open akker en dooradering. De huidige beleidsmonitoring op landelijk en provinciaal niveau beperkt zich hoofdzakelijk tot het tellen van doelsoorten en de beheermonitoring door de collectieven is gericht op individuele beheermaatregelen. De habitatscorekaarten vullen een belangrijke leemte: de beoordeling van de kwaliteit van een leefgebied als geheel.

Indicatoren voor de beheerpraktijk
Voor scorekaarten voor de drie ANLb-leefgebieden zijn specifieke indicatoren geselecteerd die samen de ecologische kwaliteit van elk gebied weergeven. De indicatoren zijn zo gekozen dat ze de geschiktheid meten voor meerdere soorten en soortgroepen; al kunnen niet alle soorten worden bediend. Daarvoor zou de set (te) sterk moeten worden uitgebreid. Onder de vijftien gehanteerde indicatoren zijn bijvoorbeeld openheid, gewasdiversiteit, geschikte broedgewassen voor de veldleeuwerik, graslandproductiviteit, kleinschaligheid van het landschap en aandeel groenblauwe dooradering. De indicatoren maken deels gebruik van bestaande data, zoals informatie

uit het SCAN-GIS-systeem, en deels van nieuwe digitale kaartbeelden die zijn ontwikkeld met behulp van satellietdata en luchtfotografie. Een voorbeeld daarvan is de kaartlaag die inzicht geeft in het aandeel geschikte broedgewassen voor akkervogels. Hoewel veel kaarten nog doorontwikkeld moeten worden – bijvoorbeeld door het verfijnen van de indicatoren en het verbeteren van de meetnauwkeurigheid – biedt een deel nu al meerwaarde voor de beheerpraktijk. Dat geldt in ieder geval voor de kaarten die op landelijk niveau beschikbaar zijn, zoals openheid, gewasdiversiteit en graslandproductiviteit. Ze maken het eenvoudiger om sterke en zwakke plekken op gebiedsniveau te identificeren, beheerplannen op maat te maken en gericht in gesprek te gaan met boeren, provincies en andere partijen die de gebiedskwaliteit beïnvloeden. Bij de doorontwikkeling van de kaarten moet worden verkend hoe en door wie dit het beste kan worden gedaan, bijvoorbeeld door aan te sluiten op bestaande ontwikkelingen zoals het Landschapselementenregister (LASREG).

Hulpmiddel
Laten we één ding vooropstellen: de habitatscorekaarten kunnen het veldwerk nooit helemaal vervangen. Juist de combinatie van kaartbeelden met bestaande gebiedskennis is van groot belang voor effectief beheer. De kaarten 'objectiveren' en verdiepen de kennis van gebiedscoördinatoren. Ze zijn een hulpmiddel om de geschiktheid van gebieden te beoordelen en het beheer te optimaliseren. Daarnaast zijn de kaarten een instrument om de gebiedskwaliteit door de jaren heen te mo-

nitoren. Ze bieden inzichten voor de afstemming met andere beheerders, zoals TBO's, gemeenten en waterschappen. In de pilot is het accent gelegd op de habitatscorekaarten als hulpmiddel voor de collectieven. Als het lukt om ze voldoende operationeel te maken, kan habitatkwaliteit ook een rol gaan spelen in het beleid. Bijvoorbeeld als onderdeel van het ANLb-doelenkader dat momenteel wordt herzien, van de controle en verantwoording, van de monitoring en/of van de beloningssystematiek.

Minder papierwerk, meer impact
Naast ecologische winst biedt versterking van de gebiedsgerichte aanpak kansen om de administratieve lasten te verlichten. Maar daarvoor is wel aanpassing van de Europese richtlijnen nodig. Volgens de huidige Europese regels moeten controle en verantwoording plaatsvinden op het niveau van activiteiten en percelen in plaats van op gebiedsniveau. Dat leidt tot hoge administratieve lasten, zowel voor de collectieven als voor de uitvoeringsorganisaties RVO en NVWA. Daarnaast houdt de Europese Commissie ons collectieve stelsel – vooralsnog een buitenbeentje in de EU – nauwlettend in de gaten om te waarborgen dat er sprake is en blijft van een 'gelijk speelveld' voor de lidstaten. Maar zolang de Europese richtlijnen niet zijn aangepast, kan de Nederlandse overheid al wel stappen zetten door meer gebruik te maken van zogeheten systeemtoezicht in combinatie met verdere versterking van de certificering van collectieven. Dat houdt in dat de overheid vertrouwt op de kwaliteitsborging door de collectieven en

alleen nog risicogestuurde steekproeven uitvoert. Dit zal de controlelast aanzienlijk verminderen en er blijft meer tijd over voor wat echt belangrijk is: het vergroten van de effectiviteit van het uitgevoerde beheer. Dit vraagt om een nauwe samenwerking tussen collectieven, overheden en beleidsmakers, zodat het ANLb zich verder kan ontwikkelen tot een toekomstbestendig systeem dat voldoende flexibiliteit biedt voor 'lerend beheer'. Door slim gebruik te maken van nieuwe technologieën en samen te werken met boeren, overheden en andere gebiedspartijen, kan het ANLb niet alleen efficiënter, maar ook effectiever worden.

Doorontwikkeling ANLb en collectieven
Door de kwaliteit van het leefgebied als geheel in kaart te brengen via habitatscorekaarten, kunnen collectieven het beheer optimaliseren. Door de focus van controle en verantwoording ook te verleggen naar het gebiedsniveau ontstaat er meer ruimte voor 'lerend beheer' en kunnen de administratieve lasten worden verlicht. Tijdens de pilot is gebleken dat veel collectieven dit beschouwen als een logische volgende stap in de doorontwikkeling van het ANLb en van het werk van de collectieven. Bij de aanstaande uitbreiding van het ANLb is hiervoor budget uitgetrokken. De uitdaging ligt nu in het verder ontwikkelen en implementeren van de habitatscorekaarten en het aanpassen van beleidskaders. Voor dat laatste is het noodzakelijk dat de stelselverantwoordelijken (LVVN en provincies), het EU betaal- en controleorgaan (RVO en NVWA in mandaat) en de Stichting Certificering SNL gezamenlijk – in overleg met BoerenNatuur – de schouders eronder zetten.<

mschultinga@akkerennatuur.nl

De pilot Doelgericht ANLb (2021-2024) was een samenwerking tussen twee agrarische collectieven (Agrarische Natuurvereniging Oost-Groningen en Natuurrijk Limburg) en BoerenNatuur. De eindrapportage is te vinden op <https://anog.nl/rapportages>.

Na de tarweoogst is er nog steeds bloei op de BAM-akker. Op de achtergrond luzerne en helemaal achteraan veldboon.

foto Anthonie Stip

Biodivers Akker Mozaïek als kans voor landbouw en natuur

Herstel van akkernatuur is dringend nodig. Met het Biodivers Akker Mozaïek (BAM), een meerjarige mozaïek van landbouwgewassen en meerjarige kruidenstroken op perceelniveau, wordt getest of de biodiversiteit en akkernatuur zijn te bevorderen. In 2024 is het concept getest op 100 hectare. Een deel daarvan is gemonitord op vogels en insecten. De eerste resultaten zijn hoopgevend.

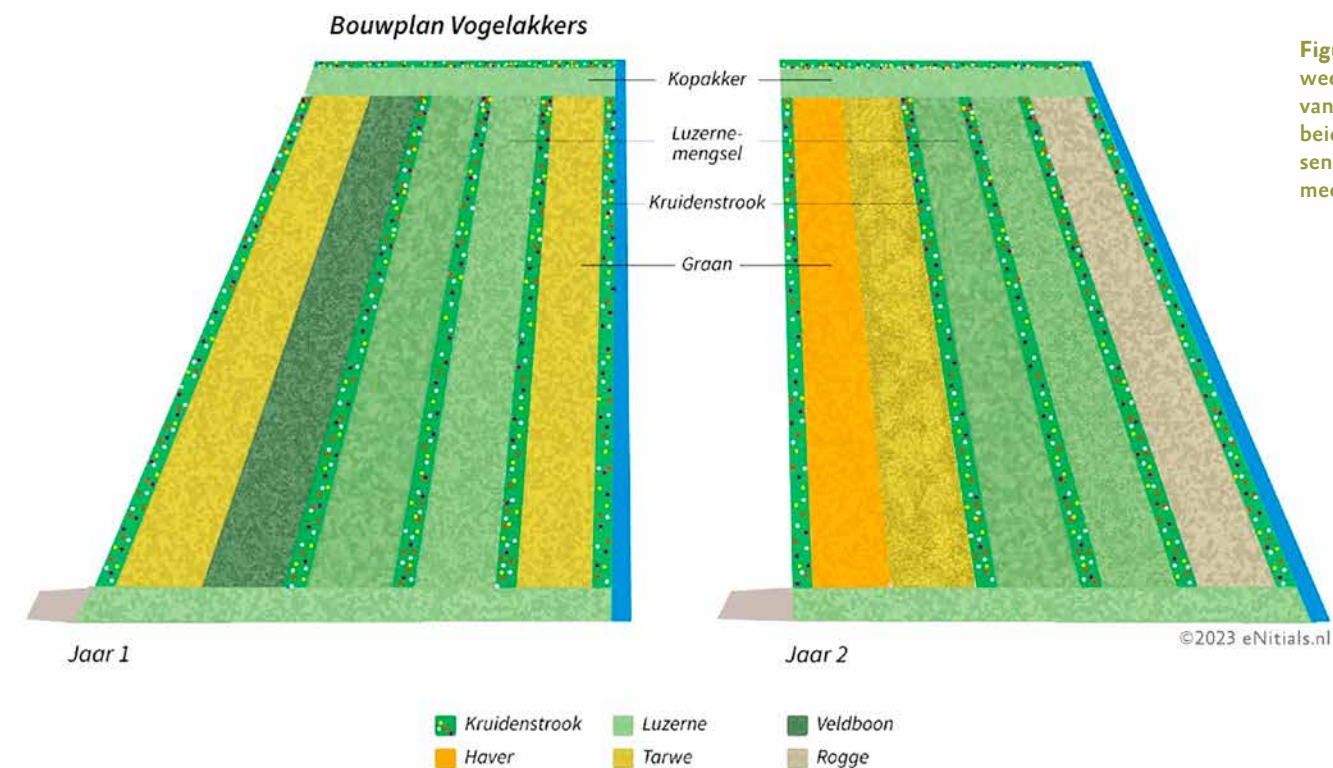
tekst Anthonie Stip (De Vlinderstichting), Ben Koks (Harrier Conservation International) & Sander Bernaerts (Naturim)

> Vijftig jaar agrarisch natuurbeheer ten spijt is er nog steeds veel werk te doen om broedende veldleeuweriken, overwinterende blauwe kiekendieven, argusvlinders, moshommels en andere soorten een toekomst te geven. In de afgelopen decennia laten deze karakteristieke soorten een voortdurende afname zien, blijkt uit gegevens van het Compendium voor de Leefomgeving. Om het tij te keren is het nodig om de ecologie van deze soorten te begrijpen in relatie tot de limieten van de agrarische praktijk, zoals het feit dat oogstmomenten beperkt uitgesteld kunnen worden. Doorslaggevend voor verbetering van de biodiversiteit is een jaarronde optimale habitatkwaliteit op een voor de soorten relevant schaalniveau. Landbouwkundige inpasbaarheid is een randvoorwaarde voor agrarisch natuurbeheer. Beide vallen nog te optimaliseren in verschillende ANLb-pakketten. De auteurs ontwikkelden daarom het Biodivers Akker Mozaïek (BAM) onder de vlag van het programma Rotterdam de Boer op!. In 2024 is de

maatregel voor het eerst getest bij akkerbouwers in Zuid-Holland, Gelderland en Groningen. Het ging in totaal om ruim 100 hectare, met minimaal 4 hectare per bedrijf. De eerste ervaringen en de monitoring van vogels en insecten stemmen positief en smaken naar meer.

Wat is een BAM-akker?

BAM is een meerjarig mozaïek van minimaal twee jaar van diverse landbouwgewassen en kruidenstroken voor het bevorderen van de biodiversiteit en akkernatuur (figuur 1). Een verplicht aandeel graanstoppels van 30 procent is onderdeel van het pakket. Hierdoor ontstaat jaarrond een geschikte habitat voor veel soorten vogels, insecten en andere akkerfauna en -flora. De basis van een BAM-akker zijn stroken luzerne (maximaal 36 meter breed, minimaal 40 procent van de akker), meerjarige kruidenstroken (3 tot 12 meter breed, minimaal 10 procent van de akker) en stroken met één of meerdere eiwitgewassen (tabel 1).

Figuur 1. Schematische weergave van een bouwplan van een BAM-akker met in beide jaren twee rustgewassen, 40 procent luzerne en meerjarige kruidenstroken.

Tabel 1. Lijst van te gebruiken rustgewassen in een Biodivers Akker Mozaïek.

Blauwmaanzaad	Lupine
Boekweit	Olievlas
Erwt of kapucijner (voor droge oogst)	Quinoa
Gerst (zomer of winter)	Rogge
Haver	Spelt
Hennep	Tarwe (zomer of winter)
Karwijzaad	Veldboon
Kool- of raapzaad	Zonnebloem

De eiwitgewassen betreffen uitsluitend 'rustgewassen' die een positief effect hebben op de bodemkwaliteit, omdat ze de bodemstructuur minder verstoren dan gewassen als aardappelen, bieten en uien. Bovendien leveren de vlinderbloemige rustgewassen (erwt, kapucijner, lupine en veldboon) behalve stikstof aan zichzelf ook stikstof aan de bodem, wat de bodembioïologie stimuleert. Als vlinderbloemig rustgewas is specifiek voor luzerne gekozen, omdat de dichtheid van het gewas precies goed is voor allerlei akkervogels om in te broeden. Bovendien komt het gewas tot bloei, wat het ook interessant maakt voor bestuivers. De oogst geschikt als veevoer en maaimeststof. Telers kunnen ervoor kiezen om het aandeel luzerne en meerjarige kruidenstroken te verkleinen tot respectievelijk 10 en 40 procent van de akker als ze meer meerdere rustgewassen telen. Een grotere diversiteit aan rustgewassen wordt daarmee beloofd. De vaste mengsamenstelling van ruim dertig plantensoorten is niet zonder reden: te vaak verwatert de ecologische effectiviteit van akkernatuurmaatregelen door mengsamenstellingen die minder effectief zijn.

Landbouwkundige inpasbaarheid

Bij het ontwikkelen van BAM-akkers is veel aandacht geschonken aan de landbouwkundige inpasbaarheid van de maatregelen voor de akkerbouwers. Interessant is dat een betere uitvoerbaarheid, bijvoorbeeld door veronkruiding te voorkomen, ook positief kan uitpakken voor akkervogels en insecten omdat akkerbouwers dan niet hoeven in te grijpen. BAM geeft akkerbouwers de ruimte om gewassen te kiezen die goed bij hun bedrijfssituatie passen. Behalve luzerne en kruidenstroken mogen er bijvoorbeeld tot op 50 procent van de akker rustgewassen (tabel 1) geteeld worden. De telers bedenken dus binnen randvoorwaarden zelf de BAM-akker die het beste bij hen past en ook nog altijd inkomsten oplevert. De deelnemers krijgen op dit

Blauwe kiekendief jgend boven een BAM-akker.

foto Ben Koks

bron Wikimedia Commons

In Gelderland werden op vijf BAM-akkers patrijzen waargenomen.

moment wel een deelnamevergoeding, maar geen vergoeding vanuit het ANLb, omdat BAM nog geen officieel beheerpakket is. Inmiddels loopt daar nu wel een procedure voor. Het risico's op veronkruiding zit normaal gesproken vooral in de kruidenstroken. Over de samenstelling van het meerjarige kruidenmengsel is daarom goed nagedacht. Er zijn uitsluitend soorten gekozen die landbouwkundig inpasbaar zijn én een positief effect hebben op vogels en insecten. Het areaal meerjarige kruidenstrook, minimaal 10 procent, is afhankelijk van het aantal landbouwgewassen. Het luzernemengsel is zo samengesteld dat plantensoorten die een akkerbouwer liever niet te veel op een akker ziet, onderdrukt worden.

Veel insecten

In 2024 zijn elf in dat jaar aangelegde BAM-akkers gemonitord op bloembezoekende insecten en vogels: drie in Zuid-Holland en acht in Gelderland. Hoewel 2024 een slecht jaar was voor bloembezoekende insecten, telden we per transecttelling (500 m²) gemiddeld 53 bloembezoekers, met uitschieters tot ruim 150. Ter vergelijking: in 2021 en 2022 telden we in de Achterhoek in productief kruidenrijk grasland gemiddeld 11 bloembezoekers per transecttelling en 17 bloembezoekers in extensief kruidenrijk grasland. De BAM-akkers steken daar in 2024 ruimschoots bovenuit. Gemiddeld zagen we op de BAM-akkers in vier bezoeken 25 soorten bijen, zweefvliegen, dagvlinders en dagactieve nachtvlinders. Daaronder bevonden zich schaarse soorten zoals breedbandgroefbij, geelstaartklaverzandbij, klaverdikpoot en kleigroefbij. Talrijke soorten waren akkerhommel, kleine bijvlieg, blinde bij en citroenpendelvlies. Boven verschillende akkers joegen grote en zuidelijke keizerlibellen op de talrijke zweefvliegen. Op één BAM-akker

troffen we zelfs een rivierrombout aan en buiten de transecten koninginnenpages en een argusvlinder. Al met al geeft dit aan dat BAM-akkers veel meer insecten herbergen dan gewone akkers en dat tal van insecten de akkers gebruiken als voedselhabitat. De meerjarige kruidenstroken bieden potentie voor overwintering van sommige insectensoorten. In welke mate dat gebeurt, zal vervolgmonitoring uitwijzen.

Karakteristieke akkervogels

Verheugend was dat op de BAM-akkers met een goed stoppelaandeel meer doortrekkende en overwinterende veldleeuweriken waren en dat snippen (voornamelijk watersnip, maar ook bokje en houtsnip) zich in deze stoppels ophielden. Muizeneters als grote zilverreiger en blauwe kiekendief werden gezien in de meerjarige kruidenstroken. In Gelderland zagen we op vijf BAM-akkers patrijzen. In de kruidenstroken foerageerden gele kwikstaarten en kwartels. De effecten op vogels blijven we volgen. Samen met Rotterdam de Boer op en Collectief Rivierenland ontwikkelen wij het mozaïek door en blijven wij de biodiversiteitseffecten volgen. Wij willen laten zien dat primaire voedselproductie hand in hand kan gaan met het halen van biodiversiteitsdoelen. BAM is een kansrijke maatregel, omdat het de landbouwpraktijk en *evidence based conservation* combineert en akkerbouwers er graag aan meedoen. <

anthonie.stip@vlinderstichting.nl

Een 10-minuten durende video geeft nadere uitleg over Biodivers Akker Mozaïek:

foto Rotterdam de Boer op

BAM-akker bij Nieuwendijk (Zuid-Holland). Midden en links op de foto is de variatie aan gewassen op perceel-niveau goed zichtbaar.

portret

Rik Schreurs (44): veldmedewerker agrarisch collectief

tekst Sarah Westenburg (Vakblad)

'Ik hou niet van visies en plannen die jaren in de la blijven liggen. Ik wil direct aan de slag en in korte tijd iets neerzetten. Aan het woord is Rik Schreurs, veldmedewerker bij agrarisch collectief Natuurrijk Limburg. Van huis uit is hij landschapsarchitect, maar al snel bleek dat hij liever in het veld werkt dan achter de tekentafel zit. Zijn jeugd op het platteland en zijn werkervaring in groenbeheer en ecologische begeleiding gaven hem een brede kijk op het landschap. Via een kennis kwam hij in contact met het agrarisch collectief, net toen ze op zoek waren naar een veldmedewerker. Sinds 2018 werkt hij er fulltime. Hij zorgt voor een effectieve uitvoering van het agrarisch natuur- en landschapsbeheer en onderhoudt het contact met de boeren in het werkgebied.

Volgens Schreurs is een vertrouwensband met de boeren cruciaal. 'Ik ben zelf geen boer en heb al veel van hen kunnen leren. Andersom kan ik hen helpen met mijn kennis over het gebied en de ervaringen van andere boeren overbrengen.' Hij merkt dat boeren verschillend omgaan met agrarisch natuur- en landschapsbeheer: sommigen houden zich gewoon strikt aan de voorschriften, terwijl anderen graag ook een beetje experimenteren. 'Van die laatste groep leer ik zelf ook veel. Hun inzichten kan ik weer delen met andere deelnemers: "Wat als je het nu eens zo aanpakt? Dat werkte daar en daar namelijk goed"' Anders dan voor grasland, dat gewoonlijk jaren blijft liggen, volgen boeren voor hun

akkers een bouwplan waarin gewassen jaarlijks veranderen. Dit maakt het agrarisch natuur- en landschapsbeheer uitdagend, bijvoorbeeld voor de hamster (korenwolf) die het moet hebben van gewassen als granen of luzerne. 'Maar doordat op percelen de teelten telkens veranderen, is het vaak maar één of twee jaar geschikt als leefgebied van de hamster. We zoeken daarom naar manieren om kleinschaligheid te borgen, bijvoorbeeld door vaste stroken hamstervriendelijke gewassen aan te leggen langs en binnen grote percelen.' Daarmee ontstaat een robuuster leefgebied, ondanks dat op de rest van de akkers jaarlijks andere gewassen staan.

Volgens Schreurs werkt agrarisch natuur- en landschapsbeheer het best als verschillende maatregelen – met voldoende variatie – elkaar aanvullen. Denk aan bloemrijke akkerranden, stukjes braakliggende grond en percelen met specifieke gewassen die samen een geschikt leefgebied vormen voor insecten, vogels en kleine zoogdieren. Om dat goed te regelen is maatwerk nodig. Het ideaalplaatje? 'Meer afstemming tussen boeren. Stel dat een perceel geschikt is voor hamsters, maar dat er volgend jaar aardappelen op staan. Hoe mooi zou het zijn als een collega-boer tijdelijk een ander perceel beschikbaar stelt.' Dat vereist een aanpak die niet van bovenaf wordt opgelegd, maar in onderling overleg ontstaat met de veldmedewerker als een soort gebiedsmakelaar. 'Dat kost tijd', zegt Schreurs, 'Vertrouwen en samenwerking moeten groeien. En uiteindelijk moet het voor de boer financieel kloppen; het is ook een kwestie van voor wat hoort wat.'

Eerste kievitseï wordt steeds eerder gevonden

Het eerste kievitseï van 2025 is op 7 maart gevonden in Noord-Brabant. Het eerste ei wordt steeds vroeger in het voorjaar gevonden, blijkt uit een analyse van het Compendium voor de Leefomgeving van data vanaf 1901. De vervroeging is ingezet in de jaren 30 van de vorige eeuw en bedraagt inmiddels bijna elf dagen. De oorzaak ligt vooral bij het warmer wordende klimaat. De gemiddelde jaartemperatuur neemt al ruim honderd jaar toe, maar vooral sinds de jaren 70 is sprake van een versnelde toename.

De temperatuurveranderingen verschillen per seizoen. In de periode februari-maart is vanaf eind jaren 50 sprake van een duidelijke stijging. Het groeiseizoen komt eerder op gang en de kieviten vinden eerder voedsel, vooral regenwormen, en dekking in de weilanden. De intensivering van de landbouw speelt ook een rol. Door de hogere mestgiften en door ontwatering komen de bodemprocessen en grasgroei sneller op gang. De eerste eilegdatum lijkt behalve met de gemiddelde temperatuur in februari en maart, ook nauw samen te hangen met de voedselsituatie. Ook weersfactoren als neerslag hebben invloed en bij trekvogels het moment van aankomst. Van oudsher worden vooral in Fryslân kievitseïeren gezocht en geraapt, maar vanwege de sterk teruglopende kievitenpopulatie moeten de eieren sinds 2015 blijven liggen. In de andere provincies is het rapen al veel langer verboden. In 2017 is het eierzoeken verder aan banden gelegd. Er mogen alleen nog nesten worden gezocht door erkende en geregistreerde nazorgers die de gevonden nesten daadwerkelijk beschermen. Verwacht mag worden dat door de beperkingen van het zoeken naar eieren de waarneemingspanning afneemt, wat invloed zal hebben op de kans op het vinden van vroege legfels. Van een afvlakking van de trend lijkt echter vooralsnog geen sprake.

Vorbereid het weidevogelseizoen in met online lesmodule

Voor zowel beginnende als ervaren weidevogeltellers is er een online lesmodule voor Bruto Territoriaal Succes (BTS)-tellingen. Het biedt deelnemers de mogelijkheid om hun kennis op te frissen en te verdiepen.

Hoe herken je bijvoorbeeld een broedpaar, hoe herken je territoriaal gedrag? Hoe zie je of een vogel een nest heeft en bij welk gedrag en geluid kun je vaststellen dat de vogel kuikens heeft? Zo is een wippende stuit van de kievit een signaal van baltsend gedrag en heeft een grutto die met hele hoge poten door het gras loopt waarschijnlijk een nest.

De lesmodule bevat uitgebreide informatie over telmethoden, broedgedrag en territoriale signalen van weidevogels zoals grutto's, wulpen, kieviten, scholeksters en tureluurs. Door middel van foto's, video's en geluidsfragmenten leren vogeltellers

hoe zij nauwkeurig gegevens kunnen verzamelen. Een interactieve quiz helpt om de opgedane kennis te testen. De BTS-telmethode bestaat uit minimaal één broedpaartelling en één gezinnentelling per seizoen. Dit geeft een indicatie van het broedsucces en inzicht in het effect van beheermaatregelen. De methode wordt steeds vaker gebruikt in het lerend beheer van agrarische natuurcollectieven. De module is ontwikkeld door BoerenNatuur en LandschappenNL en blijft in ontwikkeling. *Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met de boerenlandvogelcoördinator van hun lokale collectief of provinciale organisatie om toegang te krijgen tot de online lesmodule.*

Eerste subsidieregeling voor natuurbrandenbeheersing

De provincie Noord-Brabant wil grote natuurbranden zoals die in de Strabrechtse Heide (2010), Kalmthoutse Heide (2011) en de Deurnese Peel (2017 en 2020) in het vervolg graag voorkomen. Daarvoor heeft het provinciale bestuur de subsidieregeling natuurbranden-beheersing vastgesteld. Het is de eerste provinciale subsidieregeling met dit doel in Nederland. De subsidieregeling helpt samenwerkingspartners zoals natuurorganisaties, gemeenten en veiligheidsregio's met een procesbegeleider. Deze begeleider ontlast de gemeente en helpt partijen om goede afspraken te maken over de beheersing van natuurbranden. De afspraken worden vastgelegd in een natuurbrandbeheersplan. Voor de provincie wordt door de natuurbrand-beheersingsplannen duidelijk welke beheer- en inrichtingsmaatregelen nodig zijn, zodat deze tijdig opgenomen kunnen worden in onder andere de Natura 2000-beheerplannen. Ook kan uit het natuurbrandbeheersplan blijken dat de bluswatervoorziening moet worden verbeterd. Dit kan het slaan van een nieuwe waterput zijn of het verbeteren van bestaande opstelplaatsen voor een betere bestrijding van de brand en voor het beter nablussen door de natuurbeherende organisaties.

Nu ook duurzaam hout uit stedelijke omgeving

De gemeente Zwolle heeft landelijk en tevens internationaal als eerste het PEFC-certificaat 'Bomen Buiten het Bos' verworven. De certificering staat garant voor duurzaam beheer van stadsbomen en een verantwoorde afzet van het vrijkomende hout.

Duurzaam beheer betekent dat bomen zo worden beheerd dat de biodiversiteit en productiviteit van bomen nu en in de toekomst behouden blijven. Belangrijk daarbij is dat bomen ecologische, economische en sociale functies blijven vervullen en er geen schade wordt veroorzaakt aan ecosystemen.

In het beheer heeft het laten afsterven van bomen op de locatie of het verplanten van bomen bij stadsvernieuwing of -ontwikkeling de voorkeur, maar als deze opties niet mogelijk zijn, worden bomen gekapt en wordt vrijgekomen hout bij voorkeur duurzaam toegepast, bijvoorbeeld in stadsbankjes, kunstwerken, speeltoestellen en houten constructies voor woning- en utiliteitsbouw.

Bomen Buiten het Bos is een aanvulling op het reguliere internationaal erkende PEFC-keurmerk (Programme for the Endorsement of Forest Certification) voor duurzaam beheerde bossen. Het nieuwe keurmerk voor de stedelijke omgeving biedt niet alleen transparantie over duurzaam bomenbeheer, maar benadrukt ook het belang van groen in de stedelijke omgeving.

In Nederland (en veel andere landen) staat de helft van alle bomen buiten het bos. Het is daarom goed om ook dit potentieel aan te spreken bij de transitie van grondstoffen voor de bouw.

Recordaantal trekkende rivierprikken overgezet

Vrijwilligers en professionals van RAVON hebben samen met Waterschap Vallei en Veluwe achthonderd rivierprikken overgezet vanuit de Oude Grift bij Hattem naar het Veluwe bekenstelsel. Een nieuw record, in voorgaande jaren stond de teller rond de vijfhonderd. Rivierprikken trekken vanuit de zee via rivieren naar het Veluwe beekstelsel om te paaien. Omdat ze onderweg op obstakels stuiten, hebben ze hulp nodig om hun bestemming te bereiken. In de Oude Grift kunnen ze de Hezenbergerstuw en de waterkrachtcentrale niet passeren.

Waarom er dit jaar meer prikken voor de stuw en centrale lagen, is onbekend. Gezien het geringe paaisucces in Nederland, zijn het waarschijnlijk vissen die elders geboren zijn. Het grote aantal geeft aan dat het belangrijk is om hindernissen op te lossen. Wanneer de rivierprikken in het beekstelsel zich kunnen voortplanten, vindt er mogelijk ook genueitwisseling met beekprikken plaats. Dit zorgt voor genetisch sterkere populaties die minder gevoelig zijn voor uitsterven.

Rivier- en beekprikken worden samen gezien in nestkuilen waarin ze paaien. Het is zelfs de vraag of het twee aparte soorten zijn. In hun gedrag zijn er wel grote verschillen. De beekprik trekt niet richting zee en zuigt zich niet vast aan andere vissen. RAVON en Wageningen Universiteit doen onderzoek naar het samenspel van beek- en rivierprik. Bekend is al wel dat feromonen van beekprikken de rivierprikken het beekstelsel inlokken.

Het waterschap en de provincie Gelderland verkennen intussen de mogelijkheden om het migratieknelpunt op te lossen, zodat rivierprikken zelfstandig de barrière bij de stuw en waterkrachtcentrale kunnen gaan passeren.

Drijvende hoogwatervluchtplaats voor bevers beschermt de dijk

Eind februari is de eerste drijvende hoogwatervluchtplaats voor bevers geplaatst bij Oijen in Noord-Brabant. Gravende dieren zoals bevers zijn een risico voor dijken, vooral tijdens hoge waterstanden langs de rivier. Wanneer oevers er uiterwaarden overstroomd worden bevers gedwongen om nieuwe droge plekken te zoeken, omdat hun holen in de oevers dan vollopen. De dichtstbijzijnde droge plek is vaak een dijk – voor de waterveiligheid een slechte locatie om te graven.

Door bevers een aantrekkelijk alternatief te bieden vermindert de kans op graverij. Er zijn drie alternatieven ontwikkeld. De eerste optie is een hoogwaterreiland begroeid met bomen en struiken. De tweede is een aanbouw tegen een dijk, waarbij de dijk zelf veilig is afgeschermd met beverwerend gaas. De laatste variant is een drijvende hoogwatervluchtplaats. Deze stuwt geen water op en geeft ruimte aan de rivier. De eerste drijvende hoogwatervluchtplaats is nu geplaatst en later dit jaar volgt een tweede locatie. Er zal worden gemonitord of en hoe bevers gebruikmaken van de drijvende hoogwatervluchtplaats.

Wilde kat verspreid zich geleidelijk

De afgelopen vijf jaar is er een 'Groene Loper voor de Wilde Kat' uitgerold. Met kleinschalige aanpassingen in het landschap in Limburg en Brabant heeft de extreem zeldzame wilde kat meer leefgebied tot haar beschikking gekregen. De soort breidt zich geleidelijk uit. Ook andere soorten profiteren. Denk aan marterachtigen, vleermuizen en andere kleine zoogdieren, en vogels en insecten. De aanwezigheid van de wilde kat in Limburg wijst op voldoende gevarieerde bossen en goede ecologische verbindingen. Zo kan de wilde kat vanuit de Eifel en Ardennen naar Nederland komen en verder landinwaarts migreren. De eerste waarneming dateert van 2002. Hoeveel wilde katten er inmiddels in Nederland leven, is niet bekend, maar het zijn er enkele tientallen. Een enkele waarneming is gedaan in Midden-Limburg en ook op de Strabrechtse heide in Brabant is eens een wilde kat gespot. Om de wilde kat een toekomst te geven werkt ARK Rewilding met terreineigenaren aan verbetering en uitbreiding van het leefgebied. Op terreinen van Brabants Landschap worden naaldbossen omgevormd naar gevarieerde, structuurrijke loofbossen en worden brede bosranden, natuurstroken met struiken, en ruigere, extensief begraaide graslanden aangelegd. Ook zijn er natuurakkers gemaakt. Hier wordt niet geoogst en dat helpt de muizenstand hoog te houden.

Knelpunten op de verwachte migratieroutes van Zuid-Limburg naar het noorden en Brabant, zoals (spoor)wegen, zijn in kaart gebracht. Er is ook gewerkt aan de verbetering van de mogelijke migratieroutes die de wilde kat richting het noorden kan nemen. Misschien wel de meest essentiële maatregel om de wilde kat te helpen is vergroting van het habitat door grond om te zetten in natuur.

Gedragscode Soortenbescherming Natuurbeheer van kracht

Op 1 april 2025 is de nieuwe Gedragscode Soortenbescherming Natuurbeheer (GSN) van kracht geworden. De staatssecretaris van LNVN heeft de gedragscode die dag goedgekeurd. In het natuurbeheer komt daarmee een eind aan de periode zonder geldige gedragscode, die in 2021 is ontstaan.

Op de website van de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE), <https://vbne.nl>, is de nieuwe gedragscode te vinden, evenals de bijbehorende bijlagen Soortenlijst en Werkprotocol. Ook is er een link naar de webinar die begin april is georganiseerd om beheerders mee te nemen in de belangrijkste wijzigingen. Later zal de vraag & antwoord-sectie van OBN Natuurkennis, <https://natuurkennis.nl/>, worden aangevuld met de in de webinar gestelde vragen.

Impact bestrijdingsmiddelen meten via koolmees

Om de effecten van bestrijdingsmiddelen op onze leefomgeving en de volksgezondheid te kunnen bestuderen, is het noodzakelijk te weten in hoeverre bestrijdingsmiddelen in onze directe leefomgeving voorkomen. De koolmees kan daarbij uitkomst bieden. In het project 'Meet de Mees' brengen Hogeschool Leiden, Vogelbescherming Nederland, Sovon Vogelonderzoek en burgers de pesticidewaarden in dode jonge koolmezen en niet-uitgekomen eieren in kaart. Inmiddels hebben zich al 650 mensen aangemeld. Mensen die willen meedoen, kunnen zichzelf registreren bij het project en een nestkast registreren bij Meetnet Nestkaarten van Sovon. De koolmees is de meest geschikte vogel voor het onderzoek, omdat hij in de natuur, op het platteland en in de stad voorkomt. Tijdens het broedseizoen verzamelt een koolmees in een straal van circa dertig meter rondom het nest nestmateriaal en duizenden rupsen. Hierbij komen lokaal aanwezige bestrijdingsmiddelen in de koolmezen, hun eieren en jongen terecht. Meer data en inzicht in de verspreiding van bestrijdingsmiddelen is cruciaal. Momenteel vinden metingen plaats door oppervlaktewater te monitoren. Dit geeft echter een incompleet beeld, want niet overal waar bestrijdingsmiddelen gebruikt worden, is water aanwezig.

Nog geen abonnee van het Vakblad?

Scan de QR-code of ga naar vakbladnbl.nl/abonneren

In Nederland hebben we ruime ervaring met de aanleg van nieuw bos op verschillende bodemtypes, zelfs op voormalige zeebodems. Soms is (en wordt) er ook bos aangeplant op verstoorde bodems, zoals opgespoten havenslib of sterk verdichte grond. Op bezoek bij Duitse bosbeheerders in de omgeving van Keulen tijdens de buitenlandexcursie van 2024 zagen wij voorbeelden van bosaanleg op verstoorte gronden na bruinkoolwinning. We bezochten bossen die in beheer zijn bij het Regionalforstamt Rhein-Sieg-Erft en energiebedrijf RWE.

tekst Casper de Groot, Commissie Buitenland

> In het Rijnlandse bruinkoolgebied wordt al vanaf het midden van de 19^e eeuw op industriële wijze bruinkool gewonnen. In eerste instantie in ondiepe bodemlagen waarna kleinschalig herstel plaatsvond. Later werden steeds dieper gelegen voorraden aangesproken, waarbij de bodem meer op z'n kop werd gezet.

Bij de open mijn van Hambach, niet ver over de grens bij Venlo pal langs de snelweg, werd de omvang van de afgraving naar een heel ander niveau getild. Met ruim 4.600 hectare en een duizelingwekkende diepte van 500 meter is dit de grootste open mijn van Europa. Tussen 1978 en 1990 werd hier ongeveer 1,1 miljoen kubieke meter afvalgrond op landbouwgrond opgebracht. Zo ontstond een berg genaamd Sophienhöhe, met het hoogste punt op 300 meter boven zeeniveau, naar verluidt de grootste kunstmatige berg ter wereld. Al vrij snel na de start van de mijnbouw werd er ook gewerkt aan hercultivering van deze gronden.

Vergroenen en erosiebescherming

Het doel van de hercultivering was aanvankelijk de uitgeputte mijnlocaties te vergroenen en de hellingen te beschermen tegen erosie. Al snel werd de restgrond zo teruggebracht dat de gebieden bosbouwkundig konden worden gebruikt. Het terugplaatsen van de bodem is een ingewikkeld proces, aangezien de gronden vaak fysisch en chemisch sterk veranderd zijn. Bovendien is de bodemstructuur sterk verstoord, waardoor bodemleven zoals mycorrhiza's niet of nauwelijks aanwezig is. De Universiteit van Göttingen en van het toenmalige Geologische Landesamt legden vanaf 1958 de wetenschappelijke basis voor hoe de afgegraven gronden, die bovenop de bruinkool lagen, konden worden gemengd

Deelnemers buitenlandexcursie in het bos op de Sophienhöhe (boven) en uitzicht over gevarieerd bos vanaf de top van de Sophienhöhe.

Bosaanleg op verstoorte bodem na bruinkoolwinning

en teruggestort voor een goede bosaanleg. Dit resulteerde in een mengsubstraat 'Forstkies', dat bestaat uit een mengsel van löss en lössleem met de daaronder liggende grind- en zandlagen. Dit maakte een succesvolle vestiging van de vegetatie op hellingen mogelijk zonder gevaar voor erosie. Forstkies biedt vanwege zijn fysische en chemische eigenschappen, met een pH van 5 tot 7 en een goed vochtvasthoudend vermogen, de beste uitgangssituatie voor een goede en gevarieerde plantengroei.

Het Forstkiesmengsel wordt direct door een zogenaamde graafwielbagger (een reusachtige graafmachine) in de bovenste laag van de dagbouwgebieden gewonnen, waar de löss- en grindverhoudingen aanwezig zijn. Zonder kunstmatig mengproces wordt het Forstkies met een zogenaamde afzetter in een dikte van twee tot

vier meter op de te hercultiveren bodems gestort. Dit materiaal heeft een goed doorwortelbare mix van kleine en grote componenten. Dit geldt alleen voor de mix met een voldoende hoog lössgehalte en daardoor wordt later verdichting voorkomen. Aanvankelijk werd het na de mijnbouw opgehoogde terrein geëgaliseerd. Om de verdichting te beperken doet men dat nu niet meer, wat gunstig is voor de doorwortelbaarheid en het aanslagpercentage van de bosaanplant. Het reliëfrijke terrein dat hierdoor ontstaat biedt diverse microhabitats voor diverse planten- en diersoorten. De gebieden zijn echter zo oneffen dat dit een belemmering vormt voor boswerkzaamheden. Daarom worden nu om de twintig meter banen geëffend door een kabel met stalen platen over de bodem te trekken. Deze banen dienen als toekomstige dunningspaden.

Soortenkeuze bij herbebossing

In de jaren dertig van de vorige eeuw begon de systematische herbebossing in het Rijnlandse bruinkoolgebied, geïnspireerd door bosaanlegproeven die vanaf 1924 in het gebied rond Lausitz waren gestart. Op dat moment wist men weinig over de standplaatsgeschiktheid voor boomsoorten. Daarom werden vanwege risicospreiding veel boomsoorten gebruikt. Doordat de in die tijd gewonnen bruinkool dicht onder het maaiveld lag, was het aandeel levensvatbaar materiaal in de opgebrachte grond relatief hoog. Tijdens de Tweede Wereldoorlog en in de eerste jaren daarna werden maar weinig gebieden na mijnbouw hersteld, zodat begin jaren 1950 bijna 2000 hectare aangepakt moest worden. Om de achterstand in te halen en om economische redenen, werden de gebieden eerst met snelgroeiende boomsoorten beplant. Populieren en elzen moesten dienen als voorbereiders voor een later aan te planten bosgeneratie van andere boomsoorten. Dit werd de 'Pappelfase' genoemd. Omdat ontgonnen bodems tijdens de oorlog gedeeltelijk willekeurig terug waren gestort, waren de voorwaarden voor bosaanleg vrij ongunstig. Soms groeide het populierenbos slecht, en soms – waar de bodem wel goed was teruggeplaatst – was de groei bovengemiddeld. Die populierenbossen zijn nu voor een groot deel omgevormd naar beuken- en eikenbossen.

Sinds de introductie van Forstkies wordt de bebossing direct uitgevoerd met eiken, beuk, linde, haagbeuk en andere loofboomsoorten op ongeveer 80 procent van het gebied. In beperkte mate worden naaldbomen geplant, voor een afwisselend beeld en vanwege de waarde voor de biodiversiteit. Het zijn immers vaak de meest geschikte bomen voor nesten van roofvogels. Populier en els worden nog altijd aangeplant als scherm bomen boven langzamer groeiende boomsoorten. Na ongeveer vijftien jaar worden de populieren geringd om plaats te maken voor opvolgende soorten. Er wordt gewerkt met plantsoen van kwekerijen, maar er wordt ook zaad geoogst uit de oude bossen in het gebied, bijvoorbeeld in het

Hambacher Forst. Dit om het genetische materiaal van inheemse soorten en mogelijk autochtone herkomst uit oude bossen te behouden. Ook is er ruimte voor natuurlijke verjonging van pionierboomsoorten zoals berke.

Extra maatregelen

Vooraf op los gestorte, lössrijke Forstkiesbodems is de groei van alle boomsoorten uitstekend. De Forstkies is over het algemeen zo voedselrijk dat bemesting bij aanplant niet nodig is. Er zijn wel diverse andere maatregelen genomen om de bosontwikkeling positief te beïnvloeden. Een interessante maatregel is het transplanteren van bosgrond uit oude bossen. Uit bossen die gekapt moesten worden voor de uitbreiding van de mijn van Hambach, is de strooisellaag, A-horizont en een deel van de B-horizont overgebracht naar het inmiddels enkele decennia oude bos op de berg Sophienhöhe. Daarbij is rekening gehouden met de hoofdboomsoort waar de bosgrond vandaan is gehaald en is het materiaal teruggeplaatst bij de overeenkomstige hoofdboomsoort. Dit met de gedachte om zowel zaden als mycorrhiza te behouden. Ook is dood hout uit deze te kappen bossen overgebracht.

Het succes van deze maatregelen wordt gemonitord, bijvoorbeeld door de verspreiding van regenwormen onder verschillende omstandigheden in beeld te brengen en het aantal soorten insecten dat voorkomt op dood hout te monitoren. Ten behoeve van vergroting van de biodiversiteit in het bos van de Sophienhöhe is gewerkt aan een goed ontwikkelde bosstructuur, met interne en externe bosranden met bloeiende en besdragende struiken, open plekken en poelen.

Het bosherstel is met de aanplant geenszins afgerond, maar vereist voortdurende, deskundige verzorging en sturing in de boomsoortensamenstelling om het succes van de hercultivering duurzaam te borgen. In alle maatregelen wordt zowel bij RWE als bij het forstamt Rhein-Sieg-Erft gewerkt volgende de principes van natuurvolgend bosbeheer.<

Aankondiging Pro Silva voorjaarsexcursie Ontwikkeling en begeleiding van verjonging in ongelijkjarig bos

De voorjaarsexcursie van Pro Silva vindt dit jaar plaats op 21, 22 en 23 mei in de boswachterij Amerongen (Utrechtse Heuvelrug). Voor veerkrachtige bossen, die effecten van externe drukfactoren als verzuring en klimaatverandering kunnen opvangen, is een gevarieerde bosverjonging essentieel. Het is belangrijk dat er in die verjonging voldoende spreiding in boomsoorten en leeftijden aanwezig is. De voorjaarsexcursie van Pro Silva zal in het teken staan van nut en noodzaak van het sturen en verzorgen van bomen onder de heersende boomlaag. Welke kwaliteiten zijn er aanwezig in menging en stamkwaliteit? Hoe ontwikkelt de verjonging zich richting de toekomst? En hoe gaan we om met eventuele ingrepen in natuurlijke verjonging en aanplant? Tijdens de excursie gaan we aan de hand van de basisprincipes van Pro Silva gezamenlijk op zoek naar antwoorden en voeren we ook een praktische oefening uit. Opgave via <https://knbv.nl/bestellen>. Deelname kost €50,- voor KNBV-leden, €15,- voor studentleden, €25,- voor student niet-leden en €60,- voor niet-leden. Deze bijdrage is inclusief lunch en koffie/thee. Voor meer informatie: Martijn Griek, prosilva@knbv.nl (niet voor aanmeldingen).

Kapvlaktefeest en zwijnenstal

In het debat over de gewenste vorm van bosbeheer wordt de kapvlakte ten onrechte als dramatisch bestempeld. Deze maatregel zou zeer negatieve gevolgen hebben voor het bosecosysteem, het klimaat en de uitspoeling van voedingsstoffen bevorderen. Uitkap zou de enige acceptabele vorm van bosbeheer zijn. In moest denken aan fophef, een term uit De domheid regeert, het jongste boek van Sander Schimmelpenninck, waarin hij de verschillende trucjes van populisten analyseert: kleine zaken enorm opblazen om je gelijk te krijgen.

Naast de spontane 'kapvlaktes' door essentaksterven en fijnsparrensterven, wordt er gewoonlijk in ons land jaarlijks zelden meer dan één procent van de bosoppervlakte actief verjongd. Die verjonging heeft dan meestal de vorm van kleine kapvlaktes of groepenkap. Zoals ook uitkap zijn nadelen heeft (landschappelijk saai, ecologisch beperkt en organisatorisch lastig) geldt dat ook voor kapvlaktes, vooral als deze lomp worden uitgevoerd, niet worden aangekondigd bij de bosgebruikers, en de bodem grof wordt bewerkt. Maar kapvlaktes hebben ook voordelen. Voor insecten, vogels, reptielen en warmteminnende hogere planten die in het gesloten bos niet voorkomen, is de open ruimte met hier en daar wat kale grond een feest. Zie hoe een club als Ark Rewilding de open ruimtes bepleit. Als een wat grote ruimte daarna is dichtgegroeid, is het juist door zijn omvang een prima dekking voor zoogdieren.

Zodra de sporen van kap en afvoer van hout voldoende zijn vervaagd, zijn kapvlaktes, zeker als ze met aandacht voor de nieuw ontstane bosranden zijn gepositioneerd ('Een mooie kapvlakte is niet lelijk', Jan Sevenster), een verrijking voor het boslandschap: wandelaars zijn dol op open ruimtes. Op slechts een deel van al die vermaledijde verjongingsplekken vindt bodembewerking plaats, zeg maar een keer in de tachtig jaar. Wilde zwijnen wroeten het hele jaar door en soms behoorlijk diep, ze maken er plaatselijk een heuse bende van. En het romantische idee dat ze een kiembed maken voor verjonging werkt maar matig, ze wroeten vaak weer opnieuw op eerdere plekken. Beste uitkapisten: wees eerlijk en realistisch. Bederf het ecologische kapvlaktefeestje niet. En schiet (naast herten) ook flink wat varkens af.

Simon Klingens

Fred Kistenkas

BESTRIJDINGSMIDDELEN

Het is weer de tijd van glyfosaat en ander landbouwgif. Oranjele akkers en straks ook weer giftige bollenvelden. Van bezorgde wethouders tot natuurbeheerders, iedereen vraagt ons milieujuristen of die nieuwe hoopgevende handleiding over regulering van bestrijdingsmiddelen¹ van Urgenda en Natuur & Milieu nou echt helemaal klopt. In de persberichten van beide clubs werd gesteld dat hun rapport had uitgezonden dat 'gemeenten een plicht hebben om hun burgers te beschermen tegen de gevaren van het gebruik van bestrijdingsmiddelen én daar ook juridische mogelijkheden toe hebben'.

Tot nu toe aarzelen veel gemeenten nog altijd om giftige teelten zoals lelie-, bollen- en pootaardappelenteelt aan te pakken. Met de nieuwe Omgevingswet zou dat volgens Urgenda en Natuur & Milieu niet meer nodig zijn. Het is een goed geschreven rapport. Geen zwaar rechtswetenschappelijk werk, maar dat is misschien ook wel beter zo want dan lezen veel meer mensen het en krijgen we misschien eindelijk verandering. Het rapport valt in twee delen uiteen: een deel waarin een situatie geschetst wordt waarin de gemeente grondeigenaar is en een deel waarin dat niet het geval is en je toch als gemeente wilt optreden. Dat eerste deel is dus de privaatrechtelijke weg van het eigendom. Je kunt dan als grondeigenaar contracten afsluiten en als eigenaar vrij gemakkelijk bepalen wat je wel en niet wilt. Denk aan pachtvereenkomsten en kettingbedingen. Probleempje: je moet als gemeente dan wel eigenaar zijn en de overeenkomsten gelden alleen tussen de desbetreffende partijen en alleen voor de duur van de overeenkomst.

Het andere deel is interessanter en komt meer voor: je bent als overheid geen grondeigenaar maar wilt toch het gebruik van bestrijdingsmiddelen terugdringen. Dan komt het publiekrecht om de hoek kijken. Het rapport geeft in een mooi overzicht aan wat het nieuwe instrument van het omgevingsplan dan kan, maar er is volgens mij wel een achilleshiel. Het rapport suggereert dat de Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Wgb) het pesticidenonderwerp niet 'uitputtend' geregeld heeft en dat dus op basis van een andere wet zoals de Omgevingswet (met zijn omgevingsplan) ook nog wel aanvullende regulering mogelijk zou zijn. Dat is nog maar zeer de vraag, want we weten niet hoe de hoogste rechter daarover gaat oordelen. In het gemeenterecht

¹ Gemeentelijke handleiding regulering bestrijdingsmiddelen, Urgenda/Natuur&Milieu (december 2024): te downloaden vanaf hun sites. <https://natuurenmilieu.nl/app/uploads/Gemeentelijk-handleiding-Regulering-Bestrijdingsmiddelen.pdf>

foto Fred Kistenkas

bestaat er al zo'n honderd jaar jurisprudentie over die uitputtendheidsleer. Ik schreef er in 1989 zelfs een heel proefschrift over. Conclusie: die jurisprudentie was (en is nog steeds) niet scherp en eenduidig, zelfs zwalkend met allerlei verrassinkjes. Je weet gewoon niet zeker hoe de rechter telkens gaat oordelen.

De Wgb kent een zogenoemd delegatieverbod: alleen de centrale overheid is bevoegd; het Rijk dus, met zijn College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (Ctgb). Dus zou de rechter ook kunnen concluderen, niet de decentrale overheden. Aldus beschouwd zou je als gemeente dus niks over gebruik van bestrijdingsmiddelen kunnen zeggen, ook niet in je omgevingsplan en dus is dan dat hele mooie gedeelte van het rapport over de veronderstelde mogelijkheden van het omgevingsplan niet bruikbaar.

Maar de rechter kan net zo goed het tegenovergestelde gaan zeggen: de Wgb regelt niet uitputtend het gebruik van bestrijdingsmiddelen, dus mag je op basis van de Omgevingswet aanvullende regels maken in je omgevingsplan. Ik zou dan als gemeente gaan voor de nieuwe specifieke belangen die de Omgevingswet tegenwoordig expliciet noemt: bescherming van bodem en volksgezondheid. Het motief voor regulering is dan dus ook anders: we willen als gemeente niet de Wgb aanvullen of voor Ctgb spelen, maar de bodem en de gezondheid van omwonenden beschermen. Dat heet in het klassieke gemeenterecht de motieftheorie. Ik ben benieuwd wat de rechter gaat vinden, maar hij gaat zeker in op de gemeenterechtelijke motieftheorie en die mis ik in dit verder best aardige rapport. Op naar de eerste glyfosaatvrije gemeenten!

fred.kistenkas@wur.nl

foto's Eric Kleeven

Een normaal praktijkraadsel

Laten we vandaag eens beginnen met een beetje een filosofische vraag. Wat betekent Doe.Zelf.Eens.Normaals? Het lijkt een open deur, maar nadenken over wat 'normaal' is, is toch een dagelijkse zaak bij onze activiteiten. Normaal doen komt in allerlei contexten voor. Je hebt het normaal van Rutte, je hebt het normaal van Normaal, bosbouwers kennen de zogenaamde 'normale voorraad' (vraag maar na), je hebt het normaal van de familie Van Egters enzovoort. Normaal samenwerken of samenleven houdt normaal gesproken in, dat we rekening houden met anderen. En je hebt natuurlijk je eigen normaal. Dat is uiteraard het beste. Op de kwartaalijks wandeling van de praktijkraadselredactie, om de horloges weer eens piekfijn gelijk te zetten, liepen we over een niet helemaal normaal wandelpad in de natuur. Dat lag niet aan de natuur zelf, want die deed zijn uiterste best de stikstofkwestie zo normaal mogelijk te overleven. Het minder normale zat erin dat het wandelpad geschikt gemaakt was voor minder validen. Dat betekent doorgaans dat je er met een rolstoel gemakkelijk overheen kunt en ruimte genoeg hebt om anderen te passeren of te laten passeren. Zulke paden liggen doorgaans in de hondenuitlaatsgebieden van de bebouwde kom. Op zonnige dagen is het er altijd behoorlijk druk met vele hond-erden wandelaars op een dag. Wij waren daar gewoon op een werkdag, want u weet dat het schrijven van deze rubriek gewoon werk is. Weer terug op weg naar de – nog gratis – parkeerplaats viel ons oog op een blauw plastic zakje, dat op een wat ongebruikelijke hoogte was opgeknoot.

Wat denkt u dat dit nou weer is?

- Het zijn nog niet opgeruimde markeringen van de Kerstpuzzeltocht van de lokale middelbare school. Hoewel deze natuurbeleving tot het normale lesprogramma behoort, is dit toch wel slordig en een beetje jammer.
- De beheerder markeert hiermee welke groep berken geruimd dient te worden om een leuk, normaal heidekarakter te behouden. Dit heideveldje staat overigens natuurlijk ook op de omgevingswetkaart, dus verbossen is sowieso verboden.
- Uiteraard ruimen de rondwandelaars vieruiterliefhebbers dierexcrementen per zakje op, zeker waar het een invalidenroute betreft. Rolstoelrijders zijn hier naar verluidt ernstig alert op. Maar hoe dit gezonde-stoelgang-bewijs dan in de boom belandt, lijkt niet helemaal normaal.
- Extinction Rebellion redt de wereld overal. Met deze opvallende blauwe zakjes protesteren zij tegen de niet-normale schade van plastic in de natuur en dan vooral in het (blauwe) water.
- Hier worden zogenaamde geurzakjes in jonge opstanden gehangen die predatorlucht verspreiden, om daarmee schade aan jonge bomen door wilde dieren tegen te gaan. Geurstress of gewoon de onsmakelijke lucht houdt de vegetarische bosdieren uit de verjonging.

Praktijkraadsel door Erwin Al (hondenliefhebber) en Ido Borkent (absoluut géén hondenliefhebber), met dank aan Eric Kleeven (BOA en hondenliefhebber) voor de foto.

Antwoord
Er worden regelmatig van die spuurtochten of vossenjachten georganiseerd en dat is natuurlijk prima. Komen schoolkinderen ook nog eens in het bos. Echter: geen spuurtochten! Vijftige natuurbeheerders doen het met fluorescerende spuitbussens. Actievoerders van Extinction Rebellion zouden zelf in zo'n zakje gaan zitten, die zijn niet van de laffe, anonieme daden. Om de paar jaar komt wel iemand met roofoerders aanzetten tegen wildschade, werkt niet en zeker niet in plastic zakjes. Nu bestaat de raadselredactie uit twee stromingen. De ene is dol op honden en de andere totaal niet. Het is normaal om dat normaal te vinden. Wel goed is antwoord c. Het in ieder geval oprapen is al wat, maar zo'n bungelend zakje opzichtig meedragen helemaal naar een vuilnisbak... als die er al is! Bah! Maar anderszits, hoewel goed verpakt is het idee van iets stinkends en warmts in je jaszak te stoppen en dan huiswaarts te gaan voor de betrokkenen nog wat avant-garde. Helenaar als de hand gelijk heeft gepoep als je het bos inloopt. Dan maar de smurrie in de boom, je gaat lekker wandelen met je wervoeter en je neemt het op de terugweg wel mee... Dat scenario kan niet worden uitgesloten, maar is Of moeten we berusten in niet normaal doen?

provincie **Drenthe**

WORD JIJ ONZE NIEUWE COLLEGA?

WIJ ZIJN OP ZOEK NAAR:

- Beleidsmedewerker Soortenbeleid
- Senior Landschapsecoloog
- Vergunningverlener fauna/soortenbescherming

Benieuwd naar onze vacatures of wil je solliciteren?

SCAN DE CODE

werkenbijdrenthe.nl

Samen bouwen met de natuur voorop

Met Van Vliet Duurzaamhout

VAN VLIET
DUURZAAMHOUT.NL

+31 (0)343 454 400 info@duurzaamhout.nl www.duurzaamhout.nl

lantje inspireren

Staro
NATUUR EN
BUITENGEBIED

ECOLOGISCH ONDERZOEK
GEBIEDS-EN NATUUR ONTWIKKELING
BOS- EN NATUUR BEHEER

Lodderdijk 38a
5421 XB Gemert
tel (0492) 450 161
fax (0492) 450 162
info@starobv.nl

www.starobv.nl

biodivers[®]
Natuurzadenmengsels

Wilde bloemenmengsels
✓ Inheemse zaden ✓ Regionaal geoogst

O.a.

- Bosrandmengsel
- Akkerplantenmengsel
- Kruidenrijk graslandmengsel
- Slootkantmengsel

www.biodivers.nl | 0348-560286

Skal
GECERTIFICEERD